

ISSN 1561-1264 (PRINT)

ISSN 2664-5998 (ONLINE)

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

Філософія

ВИПУСК 1(55) 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 1(55) 2025

ISSN 1561-1264 (Print)

ISSN 2664-5998 (Online)

Key title: Naukove пізнання. Metodologiâ ta tehnologiâ

Abbreviated key title: Nauk. пізнання, Metodol. tehnol.

Variant title: Naukove пізнання: metodologiâ ta tehnologiâ

Реєстрація суб'єкта у сфері
друкованих медіа: Рішення
Національної ради України з
питань телебачення
і радіомовлення № 225
від 01.02.2024 р.
Ідентифікатор медіа:
R30-02648.

Суб'єкт у сфері друкованих
медіа - Державний заклад
«Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені
К.Д. Ушинського»
(вул. Старопортофранківська,
буд. 26, м. Одеса, 65020, pdru@
pdru.edu.ua, тел. 048-752-98-10;
048-731-62-91).

Журнал виходить
2 рази на рік і є фаховим
(категорія «Б»)
зі спеціальності
В10 Філософія
відповідно до Наказу
МОН України
від 02.07.2020 № 886
(додаток 4).

Мови публікацій: українська та
англійська.

Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 14
від 24.04.2025 р.

Друковані матеріали виражають
позицію автора, яка не завжди
поділяється редакційною колегією.

Статті у виданні
перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного
забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Наукове пізнання: методологія
та технологія».

Редакційна колегія

Головний редактор:

Борінштейн Євген Русланович – головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Члени редакційної колегії:

Атаманюк Зоя Миколаївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Балашенко Інна Валеріївна – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Бліхар В'ячеслав Степанович – доктор філософських наук, професор, директор Інституту управління, психології та безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ

Давидович Ніцца – доктор педагогічних наук, професор, Аріельський університет (Ізраїль)

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Златіца Плашійенкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет, Університет Каменського в Братиславі, Словаччина

Кочубей Наталія Василівна – доктор філософських наук, професор, Українська асоціація дослідників європейських цінностей в освіті (AREVE), запрошений професор університету м. Удіне, Італія

Окорокова Віра Вікторівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Орленко Ірина Миколаївна – PhD, доктор філософії в галузі філософії, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти і реабілітації, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Петінова Оксана Борисівна – заступник головного редактора, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Петр Смелка – доктор філософських наук, професор, кафедра громадянського виховання, Університет Масарика, Брно, Чеська республіка

Романенко Сергій Степанович – доктор економічних наук, кандидат філософських наук, професор, професор кафедри спортивних ігор і менеджменту фізичної культури, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Скалацька Олена Віталіївна – доктор філософських наук, доцент, декан факультету журналістики, Національний університет «Одеська юридична академія»

Стовпець Олександр Васильович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін, Одеський національний морський університет

Халапсіс Олексій Владиславович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії і педагогіки, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Юшкевич Юлія Сергіївна – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ»**

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Наукове пізнання: методологія та технологія» необхідно надіслати на електронну пошту editor@nr.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком докторів та кандидатів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: – статтю прийнято до друку, – доопрацювати статтю, – автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@nr.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософія природи, світу і космосу;
2. Філософія суспільства та суспільної історії;
3. Філософія людини з її особливостями, здібностями і властивостями;
4. Філософія духовної сфери або інтелектуальних процесів.

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) x 2 см (верхнє), 3 см (ліве) x 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 12 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (–), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ** журналу.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою статті (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові елементи**: *актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження*.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Terepyshchyi S. O. (2019) Tendentsii rozvytku osvitynih landshaftiv v epokhu industrialnoho suspilstva [Trends in the development of educational landscapes in the era of industrial society]. Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody «Filosofia», 2 (45), S. 139-150 [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5–10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 17.023.34+17.022.1

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-1>**Борінштейн Євген Русланович**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціології та
менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0323-4457

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ СКЛАДОВІ ТВОРЧОСТІ: ПРОБЛЕМА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЛЮДИНИ

Актуальність дослідження. З самого народження *Homo Sapiens* людство хвилювала проблематика творчості. Творча діяльність, в процесі якої людина створює матеріальні і духовні цінності, є рушійною силою розвитку на всьому протязі існування людства. Кожне нове покоління не просто зберігає і плідно використовує те, що було створено попередніми поколіннями, а й творчо реформує і удосконалює попередню спадщину. Тому в усі часи творчість була для людини не тільки цінністю, але й невід'ємним елементом її життєдіяльності. При цьому творчість є однією з найбільш складно-суперечливих і мало вивчених категорій в науці і в соціальній філософії. А саме наукова картина світу в контексті творчості та користь творчої діяльності для суспільства фокусують базис прогресу.

Динаміка сучасного світу викликає постійно зростаючу потребу в висококreatивних людях, які здатні успішно орієнтуватися в швидко мінливих умовах і кризових ситуаціях. Одним з показників соціальної значущості людини є її здатність до творчості як універсальної характеристики людини, джерелом її самовдосконалення.

Мета дослідження – представити і обґрунтувати соціально-філософську концепцію творчого процесу, засновану на розумінні складових творчості в контексті самовдосконалення людини. **Об'єктом дослідження** є творчість як феномен буття людини. **Предметом дослідження** ми виділяємо сутнісні базиси творчості у контексті самовдосконалення людини.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Базисом дослідження є системний підхід. В цілому методологія дослідження має міждисциплінарний характер і спрямована на обґрунтуванні нового підходу до дослідження природи і сутності феномена творчості, на основі чого представлена авторська трактування творчого потенціалу в контексті самовдосконалення людини, спираючись на страгегію системи цінностей і моралі. У роботі були використані порівняльний метод, методи аналізу і синтезу.

Результати дослідження. Розроблено оригінальну цілісну філософську концепцію творчого процесу, що інтегрує філософські та наукові знання про природу, сутність і соціальні особливості формування, розвитку та можливості реалізації творчого потенціалу людини в умовах сучасного суспільства, що трансформується, надаючи при цьому максимальну допоміжну роль оптимальному розкриттю творчих можливостей людини.

Визначено значення і співвідношення понять «креативність» і «творчість» в їх широкому та вузькому сенсі. Досліджено соціально-філософський зміст категорії «самовдосконалення людини» в контексті творчої діяльності, загальнолюдських цінностей і гуманістичної спрямованості буття.

Ключові слова: творчість, креативність, творча людина, творчий процес, творча діяльність, самовдосконалення людини, цінності, загальнолюдські цінності, гуманізм, ментальність, свобода.

Вступ. Сучасний світ існує в умовах інформаційно-постіндустріального суспільства, проте штучний інтелект не володіє можливістю створювати новації в принциповому значенні прогресу. Тому зумовити шляхи розвитку суспільства і перспективи подальшого існування людства (за винятком деякої ймовірності омніциду завдяки російській агресії або трампізму). Такі екзистенції залежать, перш за все, від людського фактору. А, як показує практика, утилітарно-прагматична спрямованість суспільства не є, та й не може нею бути, основою вирішення глобальних конфліктів, тому що, крім локальних, регіональних, глобальних потреб і можливостей необхідно врахувати в повному обсязі весь той творчий потенціал, який присутній в історії людства в цілому, в тому числі і в досвіді національних культур минулих епох.

Творчий потенціал сучасного людства, виражений в національних, соціальних, культурних, економічних, психологічних та інших факторах, не може бути зрозумілий без усвідомлення того, що людство має свою історію міжкультурного діалогу, як основу творчості, свою історію формування кожним індивідом свого творчого ставлення до дійсності. Обидва цих плану перетинаються, доповнюються в сучасній життєдіяльності. Ігнорування хоча б одного із зазначених аспектів не дає можливості правильно проаналізувати сучасну соціокультурну ситуацію. Тільки з огляду на всю специфіку сучасних трансформацій і історико-ментальну звичку різних культурних груп вирішувати ті чи інші складнощі, ми можемо більш точно інтерпретувати проблеми творчої діяльності, як суспільства, так і індивіда. В цьому випадку виникає природна необхідність звернення не тільки до соціальної філософії, яка систематизує знання про суспільство і людину, отримане в системному полі різних наук – антропології, фізіології, соціології, культурології, психології та інших, а також до сучасних концепцій творчості, їх трансформацій в новітній час. При цьому особливу увагу слід приділити самовдосконаленню людини, без розуміння якої проведення будь-яких реформ, здійснення творчої діяльності – безглузді.

Мета дослідження – представити і обґрунтувати соціально-філософську концепцію творчого процесу, засновану на розумінні складових творчості в контексті самовдосконалення людини.

Реалізації цієї мети підпорядковано рішення наступних завдань:

- виявити відмінність понять «креативність» і «творчість»;
- узагальнити сучасні уявлення про творчість і обґрунтувати категоріальний статус поняття «творчий процес»;
- розкрити зміст, природу і сутність категорії «творчість» в контексті самовдосконалення людини;
- обґрунтувати ментальні основи творчості в площині соціальної філософії;
- визначити особливості оптимізації креативних процесів у сучасному суспільстві.

Об'єктом дослідження виступає творчість як феномен буття людини. **Предмет дослідження** – сутнісні базиси творчості у контексті самовдосконалення людини.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Автор роботи в своєму розумінні проблеми ґрунтувався на ідеях: Сократа, Платона, Аристотеля, Аврелія Августина, М. Кузанського, Дж. Бруно, Ф. Бекона, Дж. Локка, Б.Спінози, Г.В. Лейбніца, Ф. В. Й Шеллінга, Й.Г. Фіхте, Л. Фейєрбаха.

У діапазоні векторів дослідження творчості, які сформувалися у ХХ столітті, можуть бути названі роботи Е. Фромма, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, А. Бергсона, Е. Кассіра, К. Г. Юнга, З. Фрейда, Ж. Бодріяра, Ж. Дерріди, М.Фуко та інших вчених, які сформулювали загальну концепцію творчості, виходячи з основоположних уявлень різних шкіл. Р. Кетгель, Дж. Древал створили «профіль» творчості, цілісну його характеристику, виявивши кількісні та якісні співвідношення інтелектуальних, емоційних, вольових і особистісних рис homo faber.

Серед українських дослідників проблеми творчості, яких багато, слід зазначити праці, які в той чи іншій мірі аналізували проблеми, згадані у цьому дослідженні. Слід зазначити ідеї Б. Новікова [1], Н. Саноцької [2], Л. Тарасюк [3], Ю. Черножука [4]. Також необхідно виділити спрямованість української наукової думки на дослідження творчої особистості, що простежується у працях М. Гальченко [5], Л. Кохан [6], О. Овчарук [7] та інших.

Дослідження в цілому ґрунтувалося на використанні системного підходу, так як логічні висновки автора базувалися на аналізі проблем життєдіяльності людини і функціонування суспільної системи. В цілому методологія дослідження має міждисциплінарний характер і спрямована на обґрунтуванні нового підходу до дослідження природи і сутності феномена творчості, на основі чого представлена авторська трактування творчого потенціалу в контексті самовдосконалення людини, спираючись на стратеми системи цінностей і моралі. У роботі були використані порівняльний метод, методи аналізу і синтезу.

Результати дослідження. У процесі переходу міфу до логосу осмислення творчості стає проблемою філософії. Значення творчості особливо виділяється в процесі буття людини. Носієм буття стає людина, наділена творчим началом. В Середньовіччі творчим началом світу виступає Бог, а вершиною його творіння стає людина. Людська творчість розглядається в ті часи як «образ і подоба» божественного творіння. Метою існування людини є повернення її до первісної злитості з Богом. Поступово теологічне розуміння сутності творчості починає замінюватися антропологічним, яке набирає силу в епоху Відродження, розглядаючи людину як єдність тілесно-чуттєвого і духовно-душевного. Поширення пантеїзму, що ототожнює природу з Богом і, наділяє природу божественним творчим потенціалом, призвело до розуміння людини як істоти природного, а значить – повноправного суб'єкта творчості.

Починаючи з Нового часу у вивченні проблеми творчості відбувається перехід від розуміння феномену творчості як духовного явища, суб'єктом якого виступає Бог, до абсолютизації людини як суб'єкта творчості, тобто стверджується, що існує тільки творчість людини. Вона починає розглядатися як самодостатнє явище, як розвиток творчої активності природи. В епоху Нового часу формується розуміння творчості як діяльності, що веде до створення нових результатів. При цьому духовна основа творчості трансформується в своїй спрямованості до розумових здібностей людини. Якщо мислителі епохи Просвітництва оперували поняттям «розум» в контексті творчої діяльності, то представники німецької класичної філософії основним інструментом творчості вважають уяву, а творчість розглядається як саме буття.

Необхідно зазначити, що величезний внесок у розробку теорії творчості зробили українські вчені. Так, Г. С. Сковорода першим в історії філософської думки систематизував погляди на людину як творчу істоту, здатну до саморозвитку шляхом розгортання своїх потенційних можливостей і природних здібностей при наявності свободи і умов. Для цього в своє вчення про «трьох світах» і «двох натурах» він вводить категорію «спорідненості» [8]. Ідеї Г.С. Сковороди про серце як символ людського в людині були підхоплені П.Д. Юркевичем, який говорив, що моральний розвиток людини починається з руху серця, яке є джерелом творчої активності, так як серце виробляє те нове, яке не можна передбачити розумом [9].

Ідеї І. Канта можна розглядати як становлення вчення про творчу сутність людини, діалектику Г.В. Гегеля – як методологічну основу майбутньої теорії творчості, а розуміння творчості як діалогу (Й.Г. Фіхте, Ф. В. Й. Шеллінг, Л. Фейєрбах) – як змістовну характеристику творчого процесу.

В кінці XIX ст. поширюються емпіричні трактування феномена творчості, що направляють наше розуміння на людську діяльність, яка обумовлена матеріальними умовами і соціальним оточенням.

Подальша еволюція поглядів на сутність творчості заснована на формуванні опозиції раціональному в особі ірраціоналізму в ідеях представників екзистенціалізму і фрейдизму, що ставлять на передній план такі складові духу як воля, інтуїція, несвідоме. Так А. Бергсон творчий порив вважав сутністю світу.

У сучасно розумінні, яке складається після Другої світової війни, творчість інтерпретується як творення нових смислів, як сутнісний прояв людини в світі. Причому творче начало, його процес і результат обов'язково супроводжуються гуманістичними ідеалами і загальнолюдськими цінностями. В іншому випадку сенс творчості може тлумачитися в споживацько-прагматистському ключі, в масштабі цілей і цінностей, які виражають вузькі регіональні або групові інтереси, що і вилилося в дві світові війни. Звідси виняткова важливість своєчасної об'єктивної

оцінки суспільної значущості творчої діяльності, творчого процесу та їх наслідків. Сенс творчості передбачає в якості одного з необхідних «вимірів» усвідомлену відповідальність суб'єкта творчості.

У цьому контексті з'являється розуміння, що самовдосконалення людини є найважливішою областю творчості, котре знаходить високий гуманістичний сенс. Але творчість в контексті самовдосконалення людини передбачає разом з тим творчість нових, вищих смислів. Таким чином, аналіз проблеми творчості пов'язаний з аналізом проблеми творчості нових смислів.

Творчість – це, перш за все, спадкоємність і успадкування всієї історії культури людини і людського. У людській творчості повинні бути не розрізнені, а з'єднані культура пізнавальна, моральна, художня і культура спілкування. Тому новизна результату, його зовнішня оригінальність не є критерієм творчості. Оновлення тільки тому і притаманне творчості, що воно одночасно пов'язане з поглибленням, зануренням людини в культурну історію людства, з творенням нових смислів.

За своєю суттю, **творчість** є процесом і результатом людської діяльності, що створює якісно нові матеріальні і духовні цінності і відображає постійний процес самовдосконалення людини. Отже, творчість і діяльність взаємопов'язані: не існує бездіяльної творчості, а творчість є проявом творчої активності, яка реалізується в певному результаті. Але яким чином це відбувається? Саме для розуміння цього необхідно дослідити специфіку творчого процесу.

Творчий процес є основою соціокультурно-духовного потенціалу і механізмом реалізації творчої сутності людини, так як зумовлює майбутнє життя і діяльність людини, міру її активності до себе та інших людей, природі та суспільства.

Головна особливість творчого процесу людини полягає в тому, що він (процес) діє як цілісний механізм, об'єднуючи фізіологічні, енергетичні, інформаційні, соціокультурні та духовні ресурси для отримання результату у вигляді народження нових форм буття, тобто нової об'єктивної і суб'єктивної реальності. Якщо діяльність – це процес активного освоєння людиною світу і самовдосконалення самої людини, то творчість – це результат діяльності, її кінцева ланка.

Основою творчого процесу є діяльна складова його творчої активності. Діяльне ставлення людини до світу виражається ланцюжком категорій «можу» – «знаю» – «вмію» – «хочу» – «вибираю» – «дію». Ланка «можу» пов'язана з тілесними складовими (біофізіологічні і психологічні), які проявляються в задатках, здібностях, емоціях, волі, характері, темпераменті. У ланках «знаю» і «вмію» задіяні біологічні та інформаційно-інтелектуальні потенціали, коли природні задатки отримують звичні навички до діяльності, переростають у потреби. Здатність до мислення проявляється у вигляді понять, знання та інтелекту, що веде до змін діяльності, яка стає основою первинного навчання людини. Щоб стати основою для розвитку пізнавальної здатності людини, її складові (пам'ять, знання та інтелект) повинні знайти цілеспрямованість, яку забезпечує спонукально-мотиваційний потенціал (ланка «хочу»), основою якого виступають потреби та ідеали.

Потреба у творчості виступає як узагальнення всіх рівнів потреб людини, де перший (базовий) – це біологічні (вітальні) потреби; другий – потреба в пізнанні, діяльності і спілкуванні; третій – потреба в подоланні і розвитку; четвертий (завершує ієрархію потреб) – потреба у творчості, яка проявляється як потреба «для себе» і потреба для «інших».

Потреба в самовдосконаленні – складова частина творчості, яка виступає як комплексна духовна потреба, як справді родова потреба людини, яка не завжди збігається з розвитком творчого потенціалу людини. Основою творчого потенціалу людини є її діяльнісна складова.

Самовдосконалення людини – це комплексне явище, яке включає в себе: осмислення самодіяльності і соціального управління; вольові зусилля, її фізичну і розумову енергію. Але все це проявляється тільки в процесі спілкування і професійної діяльності, тільки в спілкуванні людина розвиває свої творчі потенції. Тому творчість, як і саме буття людини, є постійне спілкування і співробітництво.

Сьогодні форми спілкування розширюються. Якщо раніше воно відбувалося у формі «людина-людина», то сьогодні спілкування може здійснюватися також у формах «людина-комп'ютер» і «людина-комп'ютер-людина».

Спілкування між людиною і комп'ютером – це взаємодія мислячого, що володіє волею і свідомістю Я з неживим штучним інтелектом. Якщо людина реалізує свої цілі, визначає засоби для їх досягнення, то комп'ютер не має мотивів для вирішення завдань і для ведення діалогу з людиною-партнером. Мета задається комп'ютеру ззовні, йому немає необхідності вступати в діалог. Взаємодія з комп'ютером тільки зовні нагадує діалог. Ця подібність породила поняття «комп'ютерної антропології». Дослідження мислення людини доводить, що діалог з комп'ютером якісно змінює інтелект людини, її розуміння дійсності. Включаючи комп'ютер в структуру своєї інтелектуальної діяльності, людина стимулює творче мислення і зростання інтелектуальних здібностей індивіда, розвиваючи творчий потенціал завдяки збільшенню обсягу отриманої інформації та наданню поштовху для активної пізнавальної діяльності. Це розширюючи можливості для продуктивної творчості; формуючи нові види діалогу (електронна пошта, чати, письмове спілкування та інше).

У творчій діяльності результат залежить не стільки від отриманої інформації, а й від її розумового перетворення суб'єктом творчості. У процесі пошуку він перериває логічні роздуми стрибками інтуїції, здогадками, польотами уяви.

З розвитком творчого мислення, розумінням і усвідомленням своєї індивідуальності людина починає відчувати цінність свого існування і здатність змінювати навколишній світ.

При цьому слід підкреслити значимість свободи для розвитку творчого початку. Тільки вільна людина здатна розвивати свій творчий потенціал.

Висновки

1. У понятті «творчість» виділяються дві протилежні сторони її сутності: з одного боку, її можна ідентифікувати з природними процесами еволюції (ідеї глобальної креативності), а з іншого боку, вона виступає в якості прояву продуктивної людської діяльності. У широкому сенсі, креативність – це універсальна властивість буття і принцип еволюційного розвитку. У такому трактуванні креативність і творчість є рівнозначними феноменами людини, тому допустимо говорити про творчість людини і творчості як сумісних явищах. У вузькому сенсі, поняття «креативність» характеризує унікально-індивідуальні аспекти особистості – міру її творчої обдарованості, мислення, оригінальності. Відмінність творчості і креативності полягає в тому, що унікальність творчого процесу ґрунтується на здібностях і натхненні автора, а креативність є, більш за все, технологією творчого процесу.

2. У великій мірі творчість проявляється тільки в процесі діалогу з іншим, так як в діалозі інший добудовує мене, повідомляючи мені новий сенс. Людина розкриває себе у вільній комунікації з іншими людьми і з природою, що здійснюється в процесі діалогу як універсальної форми його існування. Діалог – це взаємодія людини з іншим, де я знаходжу в іншому, а іншого – в собі. У процесі цієї взаємодії інший добудовує мене, повідомляючи мені новий сенс. Отже, діалог, як варіант комунікації, виступає важливою складовою творчої діяльності людини. Тому за своїм змістом (а не за своєю природою) творчість є комунікативно-діалогічним актом.

3. З точки зору соціальної філософії творчість – це завжди активна взаємодія людини і суспільства, це діяльність, в якій людина цілеспрямовано змінює світ, що оточує його, створюючи при цьому нове, соціокультурно-значуще. Буття людини здійснюється в різних формах, серед яких виділяються духовна і діяльна. Духовна форма буття розуміється нами як сутнісна характеристика людини, ступінь залучення людини до базисів людської культури, морально-етичних принципів і гуманних цінностей, що виступає певним ступенем гармонійної єдності внутрішньої людської природи і співвідноситься з універсальними закономірностями розвитку. А творчість в даному ракурсі є способом актуалізації складової людства. При цьому людина, перебуваючи постійно в процесі самовдосконалення, може створювати (творити) своє буття, трансцендентально трансформуючи цінності і якість життя.

4. Творчість, перетворюючи деякий соціокультурний простір можливих рішень (відносини, норми, цінності і так далі), змінює культуру. Творчість спрямована на соціокультурне творення, створення нових соціокультурних форм. Креативні потоки творчості

трансцендентально виходять за рамки людини завдяки її постійному самовдосконаленню, розширюючись до суспільства, суспільних цінностей і орієнтуючись в цілепокладанні на значення користі та інновації. Тільки вільна людина може трансцендентально займатися творчістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новіков Б.В. Філософія як теорія і методологія творчості. *ВІСНИК НТУУ “КПІ”*. Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 2. 2011. С. 108-113.
2. Саноцька Н. Феномен творчості в контексті середньовічної філософії. *Вісник Львівського університету*. Серія філософські науки. 2012. Випуск 15. С. 145–153.
3. Тарасюк Л.С. Креативність як феномен людського буття в культурі: дис. ... канд. філос. наук : 26.00.01. Київ, 2011. 193 с.
4. Черножук Ю.Г. Психологія творчості. Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ. Одеса: Державний заклад ПНПУ ім. К.Д.Ушинського. 2010. 182 с.
5. Гальченко М.С. Стратегії розвитку творчої особистості в науковій освіті / Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми: колективна монографія / авт. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, Є. Р. Борінштейн,
1. М. С. Гальченко, М. В. Ліпін, Д. В. Погрібна, Н. В. Савчук, О. А. Федорчук. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. С. 145-192.
6. Кохан Л.В. Особливості формування творчої особистості. *WORLD SCIENCE*. № 1(5), Vol.3, January 2016. С. 31-32.
7. Овчарук О.В. Творча особистість як суб’єкт культури в парадигмальних вимірах осмислення. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. № 2. 2021. С. 1-8.
8. Сковорода Г. Повне зібрання творів. У 2-х т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.; Т. 2. 576 с.
9. Юркевич П. Д. Вибране. Київ: Абрис, 1993. 416 с.

REFERENCES

1. Novikov B.V. (2011). Filosofiiia yak teoriiia i metodolohiia tvorchosti [Philosophy as a theory and methodology of creativity]. *VISNYK NTUU “KPI”*. Filosofiiia. Psykholohiia. Pedahohika. Vypusk 2. S. 108-113. [in Ukrainian].
2. Sanotska N. (2012). Fenomen tvorchosti v konteksti serednovichnoi filosofii [The phenomenon of creativity in the context of medieval philosophy]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Seriiia filosofski nauky. Vypusk 15. S. 145–153. [in Ukrainian].
3. Tarasiuk L.S. (2011). Kreatyvniist yak fenomen liudskoho buttia v kulturi [Creativity as a phenomenon of human existence in culture]: dys. ... kand. fil. nauk: 26.00.01. Kyiv. 193 s. [in Ukrainian].
4. Chornozhuk Yu.H. Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]. *Navchalnyi posibnyk dlia studentiv pedahohichnykh VNZ*. (2010). Odesa: Derzhavnyi zaklad PNPV im. K.D.Ushynskoho. 182 s. [in Ukrainian].
5. Halchenko M.S. (2020). Stratehii rozvytku tvorchoi osobystosti v naukovi osviti [Strategies for the development of creative personality in scientific education] / Stratehii formuvannia tvorchoi osobystosti: metody, pryioomy, formy: kolektyvna monohrafiia [Strategies for forming a creative personality: methods, techniques, forms: collective monograph] / avt. kol.: V. H. Kremen, V. V. Ilin, Ye. R. Borinshtein, M. S. Halchenko, M. V. Lipin, D. V. Pohribna, N. V. Savchuk, O. A. Fedorchuk. Kyiv : Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. S. 145-192. [in Ukrainian].
6. Kokhan L.V. (2016). Osoblyvosti formuvannia tvorchoi osobystosti [Features of creative personality formation]. *WORLD SCIENCE*. № 1(5), Vol.3, January. S. 31-32. [in Ukrainian].
7. Ovcharuk O.V. (2021). Tvorcha osobystist yak subiekt kultury v paradyhmalnykh vymirakh osmyslennia [Creative personality as a subject of culture in paradigmatic dimensions of understanding]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. № 2. S. 1-8. [in Ukrainian].
8. Skovoroda H. (1973). Povne zibrannia tvoriv [Complete works]. U 2-kh t. Kyiv: Naukova dumka. T. 1. 532 s.; T. 2. 576 s. [in Ukrainian].
9. Yurkevych P. D. (1993). Vybrane [Favorites]. Kyiv: Abrys, 1993. 416 s. [in Ukrainian].

Borinshtein Yevgen Ruslavovych

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Head of the Department of Philosophy,

Sociology and Management of Sociocultural Activities

The state institution "South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky"

26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0323-4457

SOCIO-PHILOSOPHICAL COMPONENTS OF CREATIVITY: THE PROBLEM OF HUMAN SELF-IMPROVEMENT

Relevance of the study. *Since the birth of Homo Sapiens, humanity has been concerned about the problems of creativity. Creative activity, in the process of which a person creates material and spiritual values, is the driving force of development throughout the existence of mankind. Each new generation not only preserves and fruitfully uses what was created by previous generations, but also creatively reforms and improves the previous legacy. Therefore, at all times, creativity has been not only a value for a person, but also an integral element of his life. At the same time, creativity is one of the most complex and poorly studied categories in science and social philosophy. Namely, the scientific picture of the world in the context of creativity and the benefits of creative activity for society focus the basis of progress.*

The dynamics of the modern world causes an ever-growing need for highly creative people who are able to successfully navigate rapidly changing conditions and crisis situations. One of the indicators of a person's social significance is his ability to create as a universal characteristic of a person, a source of his self-improvement.

The aim of the study is to present and substantiate the socio – philosophical concept of the creative process, based on the understanding of the components of creativity in the context of human self-improvement. **The object of research** is creativity as a phenomenon of human existence. **The subject of the research** is the essential foundations of creativity in the context of human self-improvement.

Theoretical and methodological foundations of the research. *The basis of the study is a systematic approach. In general, the research methodology is interdisciplinary in nature and is aimed at substantiating a new approach to the study of the nature and essence of the phenomenon of creativity, on the basis of which the author's interpretation of creative potential in the context of human self-improvement is presented, based on the stratagems of the value system and morality. The paper used a comparative method, methods of analysis and synthesis.*

Research results. *An original holistic philosophical concept of the creative process has been developed, which integrates philosophical and scientific knowledge about the nature, essence and social features of the formation, development and possibility of realizing the creative potential of a person in a modern society that is being transformed, while providing the maximum auxiliary role to the optimal disclosure of human creative capabilities.*

The meaning and correlation of the concepts of "oeuvre" and "creativity" in their broad and narrow sense is determined. The socio-philosophical content of the category "human self-improvement" in the context of creative activity, universal values and humanistic orientation of being is studied.

Key words: *oeuvre, creativity, creative person, creative process, creative activity, human self-improvement, values, universal values, humanism, mentality, freedom.*

УДК 177+130.1

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-2>**Козленко Павло Юхимович**

кандидат філософських наук,
голова правління Громадської організації
«Одеський центр дослідження Голокосту»
вул. Садова, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0009-0000-4660-852X

ІММОРАЛІЗМ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві спостерігається значне підвищення інтересу до імплементації проблем моралі. Пов'язано це принаймні з різними специфікаціями: в різних сферах діяльності перед людьми постають зараз нові, невідомі попереднім поколінням моральні проблеми, вирішення яких не може бути досягнуто шляхом дедуктивного виведення нових вимог зі старих моральних постулатів; міжнародні конфлікти сьогодні все більше набувають характеру міжцивілізаційних зіткнень, тобто, зіткнень різних ціннісних орієнтацій, в результаті чого виникає потреба в розробці таких цінностей і норм, які були б прийнятні для представників різних культурних традицій; індивіди, що живуть в сучасному ліберальному суспільстві опиняються в ситуації постійного розширення моральних альтернатив, зменшення ролі загальнозначущих авторитетів, і, отже, в своєму моральному виборі все більше змушені покладатися лише на свій власний розум.

Все це надзвичайно підвищує актуальність проблеми раціонального обґрунтування моралі та імморалізму як складової життя суспільства, що базується на ірраціонально-антиномічному сприйнятті дійсності.

Мета роботи – аналіз імморалізму як специфічного прояву соціально-філософської думки, та виокремлення ціннісного змісту цього феномену на підставі методів розроблених сучасним науковим знанням. **Об'єктом дослідження** уявляється імморалізм як складне соціокультурне явище, що визначає специфіку міжособистісних і суспільних відносин. **Предмет дослідження** – сучасний зміст уявлень про імморалізм, можливість системного синтезу системи смисло-життєвих орієнтацій у контексті обґрунтування першорядного значення загальнолюдських цінностей у концептуальному створенні та функціонуванні пріоритету моралі в сучасному суспільстві.

Теоретико-методологічні основи дослідження. У роботі використовуються: метод сходження від абстрактного до конкретного; метод інтерпретації; аксіологічний метод; ціннісно-нормативний підхід.

Результати дослідження. Імморалізм розглядається як незалежний критичний по відношенню до моралі тип мислення та рівноправна сторона соціокультурного діалогу. На різних етапах розвитку людського суспільства імморалізм представлявся деяким рівноправним інваріантом-антитезою, яка має значний вплив на соціокультурний, соціоісторичний, соціополітичний, соціопсихологічний вектори розвитку людства. Імморалізм слід відрізняти від аморалізму – відмови від дотримання моральних принципів повністю або в певних ситуаціях, областях людської діяльності. Феномен імморалізму сучасного суспільства полягає в запереченні-зміні моральних і етичних норм, що знаходить своє відображення в трансформації цінностей і культурних орієнтирів.

Ключові слова: мораль, моральна свідомість, імморалізм, аморалізм, позаморальне, цінності, загальнолюдські цінності, соціокультурне, трансформація, суспільство, сучасне суспільство.

Вступ. Проблема імморалізму являє собою одну з найменш досліджених в рамках соціальної філософії, філософії моралі, етики. Парадоксальним чином, мислення, критичне по відношенню до моралі в цілому і конкретно-історичними ціннісним системам зокрема, постійно відтворюючись в соціокультурному контексті, і представляючи собою рівноправну сторону соціокультурного діалогу, практично не розглядалося в наукових роботах в якості самостій-

ного об'єкта дослідження. Разом з тим саме поняття імморалізму широко використовується в сучасному науковому знанні і, не менш, в житті суспільства ХХІ століття.

За своєю суттю імморалізм являє собою критичний по відношенню до існуючої моралі тип мислення, який проявляється в запереченні ціннісних установок і стійких нормативних систем. Абсолютний імморалізм принципово відкидає сам принцип морального регулювання; відносний – піддає критичному переосмисленню сучасні йому конкретно-історичні форми моралі.

Імморалізм реалізується на різних рівнях освоєння людиною соціокультурної дійсності і постає в якості не тільки культурного інваріанта, а й потужною соціальною силою, яка в певні періоди робить істотний вплив на хід історичного розвитку. Ціннісні системи тієї чи іншої історичної епохи, як і власне мораль, що представляє собою систему взаємозв'язків, які регулюють соціокультурну поведінку індивіда, групи, соціуму, суспільства, розвиваються у взаємодії з критичною точкою зору, в умовах діалогу.

Ескалація імморалізму відбувається в періоди кардинальних трансформацій принципових ціннісних установок, коли під впливом різних факторів ламаються усталені моральні традиції. Саме такий період переживає зараз наша країна і світова спільнота, у зв'язку з чим дослідження специфіки імморалізму набуває особливо актуального характеру.

Досвід людства показує, що імморалістичні установки збільшують свою присутність в суспільстві в періоди кризи цивілізацій, в зв'язку з чим різні соціальні прояви цього явища (поширення цинічного ставлення до суспільства і суспільних зв'язків, руйнування стримуючих моральних рамок і тому подібне) можуть розглядатися в якості симптомів соціокультурного кризи.

Дана робота являє собою принципову позицію автора щодо морального і імморального ставлення до дійсності, бажання зрозуміти пріоритетну спрямованість буття сучасного людства.

Метою дослідження є аналіз імморалізму як специфічного прояву соціально-філософської думки, та виокремлення ціннісного змісту цього феномену на підставі методів розроблених сучасним науковим знанням.

Реалізація зазначеної мети зажадала постановки і вирішення ряду дослідницьких **завдань**:

- вивчення сутнісних основ імморалізму в сучасному суспільстві;
- розгляду соціокультурної специфіки імморалізму;
- з'ясування взаємозв'язку імморального мислення і відповідних йому онтологічних і метафізичних підстав;
- вивчення трансформацій системи смисло-життєвих орієнтацій сучасності.

Об'єкт дослідження – імморалізм як складне соціокультурне явище, що визначає специфіку міжособистісних і суспільних відносин.

Предмет дослідження – сучасний зміст уявлень про імморалізм, можливість системного синтезу системи смисло-життєвих орієнтацій у контексті обґрунтування першорядного значення загальнолюдських цінностей у концептуальному створенні та функціонуванні пріоритету моралі в сучасному суспільстві.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Сучасне розуміння моралі і імморалізму було закладено в роботах Ф. Ларошфуко, Д. Юма. Основу розуміння категоричного імперативу моралі представив І. Кант, який наполягав на раціональному визначенні місця моралі в житті людини. Системне підставу теорії моралі через розуміння її сутності закладено у А. Шопенгауера. Особливе значення для виникнення концепції імморалізму має проблема відчуження, активно розроблялася цілим рядом філософських шкіл і напрямків, серед яких ми виділимо праці Т. Адорно, Г. В. Ф. Гегеля, К. Маркса і Ф. Енгельса, Ж. П. Сартра, Е. Фромма. Конкретні форми прояву імморалізму, такі як нігілізм, скептицизм та інші досліджувалися в роботах Ф. Ніцше і М.Хайдеггера.

Серед сучасних українських дослідників слід зазначити В. Плюща, В.Танчера [1], Є. Борінштейна [2], Є. Степанова [3].

Дослідження базується на сукупності ключових ідей, концепцій і теоретичних висновків, що містяться у філософських роботах, пов'язаних з розкриттям сутності і ролі в індивідуаль-

ному і суспільному житті імморалізму в контексті чуттєво-раціональної основи моральності. Аналіз стану проблеми сучасного наукового розуміння імморалізму і його ролі в індивідуальному і соціальному житті людини виявив, крім соціокультурного, різну, біологічно обумовлену, індивідуально спадкову детермінацію властивостей імморалізму.

Метод сходження від абстрактного до конкретного дозволив проаналізувати об'єктивних підстав моралі і сучасної культурної соціалізації.

Також в роботі використовувалися: метод інтерпретації, що обумовлює поглиблення сутнісного розуміння феномена імморалізму; аксіологічний метод, що дозволяє виявити сенс і зв'язку імморалізму з сучасністю, обґрунтувати його місце в системі культурних цінностей. Окремо слід підкреслити значущість для дослідження концепції «ідеальних типів» М.Вебера [4], що дозволяє розкрити взаємозв'язок теоретичних і емпіричних, конкретно-історичних форм імморалізму, що стало основою ціннісно-нормативного підходу.

Результати дослідження. Розвиток філософської думки відображає процес поступового становлення моральної свідомості і моральної системи відносин. На етапі міфологічного світогляду відбувається поступова трансформація єдиної міфологічної свідомості, коли моральні судження уживаються з морально індиферентними персонажами; моральна самосвідомість починає витісняти магію і фаталізм, даючи людині можливість відчувати себе вільною і відповідальною особистістю. В рамках міфологічного мислення виникає уявлення про специфічно людський, суспільний характер моральних установлень, вторинних по відношенню до природних закономірностей. Первинний світ природи (персоніфікований в образах богів), чужий моральним законам, і володіючи більш високим по відношенню до свого приватного прояву – соціуму, онтологічним статусом, постійно ставить під сумнів моральні і соціальні регулятори міжособистісних відносин. Захистити їх в рамках міфологічного свідомості неможливо, саме тому від неї поступово відмовляється людство.

В античний період розвитку філософсько-етичної думки сформувався широкий спектр імморалістичних уявлень. Приблизно ми можемо розділити його на три етапи, що характеризуються своєрідністю переважаючого погляду на мораль і позаморальне, на співвідношення «етосу» і «фасісу», за термінологією того часу. Перший період – стихійний імморалізм фісіологів, які не акцентували уваги на специфіці «етосу» через недостатню розвиненість морально-регулятивних форм і сконцентрованість на природній (відповідно, позаморальній) стороні буття (VI - V ст. до н. е.). Другий період – свідомий імморалізм софістів, які виявили специфічність моральних установлень, але визнали їх вторинним і несамостійним породженням людського свавілля, що не володіє справжньою онтологічною опорою (V - IV ст. до н. е.). Третій період – синтез окремих імморалістичних елементів у філософсько-етичних концепціях еллінізму, пов'язаний з неможливістю уявити справжню сутність моралі як необхідного елемента існування універсуму, цілісності і гармонійного взаємозв'язку всіх елементів соціального та індивідуального людського буття.

На наш погляд, можливо класифікувати імморалістичні позиції античності, створюючи базис для подальшого розуміння цього соціокультурного явища.

1. Вчення стихійно-імморальні («*стихійний імморалізм*»). Моральна проблематика не специфікована в принципі, етична рефлексія не відокремлена від космології та фізики. Активно застосовується соціоморфна і антропоморфна термінологія, яку помилково можна прийняти за морально-етичну. Представники – фісіологи (мілетці, олеати).

2. Вчення свідомо імморалістичні («*свідомий імморалізм*»), що характеризуються критичним ставленням до існуючої моралі як штучної людської конструкції. Методологічні підстави: релятивізм, агностицизм, нігілізм, скептицизм. Представники – софісти, агностики.

3. Квазі-імморалістичні вчення. Головна ознака – критика існуючої моралі як регулятивного принципу відносин, який є помилковим і збитковим в порівнянні з іншими способами орієнтації в світі («*помилково-критичний імморалізм*»). Яскраво виражена імморалістична риторика поєднується з побудовою нової системи моралі і чеснот. Методологічні підстави – натуралізм, уявлення про людське суспільство як відхилення від природної гармонії (кініки).

4. Вчення, які стверджують онтологічну вкоріненість і необхідність моральних установлень, але містять поряд з цим окремі елементи імморалізму («латентний імморалізм»). Методологічною передумовою є внутрішня суперечливість і дисбаланс, що уявляє етичну теорію фрагментів. Конкретні прояви – фаталізм, як уявлення про зумовленість поведінки, уявлення про відсутність свободи вибору; гедонізм. Представники – кіренаїки, стоїки, епікурейці, неоплатоніки.

Найважливішим висновком з аналізу античного імморалізму є те, що ця світоглядна позиція складається на основі складності та антиномічності моралі і є розривом гармонійної єдності її елементів. Весь комплекс цих елементів в античний період не був виявлений, але багато хто з них вже визначені (полярна система ціннісних координат, переконання в тому, що в нашій волі бути добродішними або порочними людьми, а спілкування – основа добродішного способу думок). Позитивне евристичне значення античного імморалізму полягало в санкціонуванні морального оновлення.

За часи Середньовіччя імморалізм через панування християнської релігійної думки не користувався популярністю. Однак навіть в рамках догматичного християнства постійно була присутня в латентній формі імморалістична проблематика. У середньовічний період вона була виражена в двох напрямках: як потенційна загроза морального бунту та відсутність вирішення проблеми свободи волі; як вираз духу протиріччя, що виявляється в діяльності єретичних сект, онтологізуючих зле начало, коли зрівнюється статус зла і добра і вимагається культурне оформлення цієї рівності. Як ми знаємо, нічого хорошого з переслідувань людей і максимального обмеження їх вільного волевиявлення не вийшло.

У слідуючі століття виникли нові тенденції в розвитку імморалізму, найбільш важливі з яких: тенденція автономізації окремих областей людської діяльності, що веде до розриву цілісності людського буття, запорукою якої служить мораль (Н. Макіавеллі); тенденція розрізнення емпіричної моралі (моралі людини і суспільства) і універсальної моралі (системи загальнолюдських обов'язкових цінностей як універсалу-ідеалу). Це призвело до розуміння універсальності та об'єктивної реальності моралі, як структурного елемента людського мислення і буття; тенденція демонстративного антихристиянства і атеїзму.

В цілому ми можемо підсумувати, що імморалізм в історії філософсько-етичної думки існує як показник дисгармонізації, розбалансування світогляду. Гармонійний моральний світогляд включає в себе в якості необхідних складових уявлення про цінності, борг, свободу волі, універсальність і загальноприйнятність моральних вимог і заборон, онтологічну вкоріненість моралі, а також її принципову пізнаваність і можливість трансляції іншим людям і поколінням моральної інформації.

Необхідно відзначити, що імморалізм спочатку ґрунтується на понятті моралі, яке в сучасному смисло-розумінні починає формуватися завдяки німецькій класичній філософії і, особливо, І. Канту [5]. Залежно від точки зору на мораль і моральність виділимо ряд напрямків розвитку досліджень, які присутні і сьогодні.

Раціональний моралізм (Р. Декарт, Ф. Ларошфуко, Б. Мандевіль, І. Кант, Г. Гегель, К. Маркс); раціонально-чуттєвий моралізм (Д. Юм, А. Сміт, Ж.-Ж. Руссо, О. Конт, Г. Спенсер); ірраціональний моралізм (А. Шопенгауер, А. Швейцер, Т. Шарден); раціональний імморалізм, побудований (М. Штірнер, Ф. Ніцше, Ж. Бодрійяр).

Необхідно зазначити, що, ми в цілому згодні з українським дослідником В. Малаховим, який зазначає, що **мораль** є формою «суспільної свідомості, що являє собою сукупність принципів, вимог, норм і правил, які регулюють поведінку людини в усіх сферах її суспільного життя. В моралі відбиваються цінності, що склалися в суспільстві, в нормах поведінки людей, які закріплені в поняттях добра, честі, совісті, справедливості тощо» [6, с. 25]. Відмітимо, що **імморалізм** як різновид моралі уявляє собою світогляд, спрямований на заперечення моральних засад і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві та ґрунтується на трансформації соціокультурних цінностей, засад життя, морально-моральних приписів. Одночасно з цим важливо зазначити про **аморалізм**, який базується на запереченні абсолюту

моральних норм на основі переконання в тому, що мораль особистості вище моралі суспільства, а, отож, індивідуальна мораль вище моралі суспільства і моралі як такої. Тим самим завдяки аморалізму затверджується пріоритет прагматично-побутових, кон'юнктурних, індивідуалістичних критеріїв над загально-ціннісними, а індивід ставиться вище суспільства у всіх своїх проявах.

Онтологічна підстава імморалізму пов'язана з питанням про обмеженість сфери морального регулювання. За межами моральної регуляції знаходиться велика область позаморального, в якій втрачають силу звичайні аксіологічні характеристики моралі. Можна констатувати відсутність ціннісного змісту, неможливість оцінювання, відсутність системи моральних координат і свободи вибору. Онтологічною умовою існування і періодичної актуалізації імморалізму є наявність позаморальних просторів (імморалізм вкорінений у позаморальному).

Розгляд цього явища в поведінковому аспекті, дозволяє встановити принципову відмінність, понять «імморалізм» і «аморалізм». Аморалізм проявляється в діяльнісно-емпіричному плані та не передбачає, виходу з морального простору; він прямо або побічно використовує моральні оцінки і тільки змінює знаки на протилежні. Іммораліст принципово заперечує мораль в будь-яких аспектах. Аморалізм є практично-поведінкове заперечення моралі як системи емпіричних позитивних цінностей. Імморалізм в цьому понятійному полі є світоглядним запереченням моралі як принципу регуляції соціальних відносин і особливого способу освоєння дійсності. При переході від теоретичної до практичної сутності імплементації поведінки, ці явища корелюють між собою. Зокрема, імморалізм, ставить під сумнів існування або дієвість моралі як складної системи поведінкових регуляторів, виходячи або з визнання тільки однієї, домінуючої тенденції або з заперечення їх значущості будь-яких регуляторів, і тим самим створює умови для появи морального зла і аморалізму. У цьому криється руйнівний потенціал досліджуваного явища і небезпека його поширення.

Історичний процес становлення моральної свідомості – це поступовий перехід від позаморального до морального усвідомлення світу, що характеризується діалектикою буття. У світі становлення людської свідомості і, власне, людини, співвідношення між позаморальними і моральними регуляторами поступово змінювалося на користь останніх. Розвиток моралі є розширенням області її регуляції. Мораль проникає практично в усі виникаючі види людської діяльності. Але це ж веде до того, що в сучасному суспільстві зростає спектр явищ, подій і дій морально двоїстих, що виходять за межі загальноприйнятих положень моралі.

У соціокультурному житті людства простежується збільшення імморалістичних елементів свідомості в тих ситуаціях, коли людина з якихось причин виривається з гармонійного середовища, адекватної цілісності її особистості, що являє собою значну небезпеку для існування *Homo sapiens*. В результаті завдяки імморалізму створюється зручна модель для вивчення ломки стійких громадських зв'язків і їх моральної складової. Звідси розвиток багатьох соціокультурних проблем, що руйнують як наше Я, так і суспільство в цілому: злочинності, байдужості, загального відчуження.

Тому саме завдяки імморалізму ми розуміємо значення моралі як категоричного імперативу забезпечення існування людства та людини.

Висновки

1. Мораль являє собою складну систему, що складається з взаємопов'язаних елементів і ґрунтується на загальнолюдських цінностях і соціокультурних пріоритетах розвитку. При порушенні її динамічної рівноваги або при відсутності будь-якого складового елемента, мораль перестає функціонувати в якості універсального регулятиву, відкриваючи можливість для виникнення імморалізму.

2. Імморалізм у своїй суті є світоглядом, який спрямован на дискредитацію позитивного значення моралі взагалі або її конкретно-історичної форми за допомогою заперечення загальної значущості моральних вимог, можливості розуміння специфіки моральних мотивів, здатності людини контролювати свої дії і нести за них відповідальність. Регулювання моралі в імморалізмі здійснюється за рахунок довільного розширення сфери позаморального.

3. Імморалізм в тій чи іншій мірі, навіть не називаючи себе, присутній в більшості філософсько-етичних концепцій, починаючи з античності, а саме в: мілетській школі; школах олеатів, софістів, кініків, кіренаїків, стоїків, епікурейців, неоплатоніків. В цілому основні напрямки імморалістичного мислення склалися до кінця античності, в подальшому доповнюючись і розширюючись за рахунок нових філософських ідей.

4. Імморалізм являє собою необхідну умову динамічного розвитку культури, і, зокрема, її моральної складової, виступаючи в якості діалектичної антитези конкретно-історичним системам моральності, стимулюючи людство до постійного вдосконалення моральних норм і принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Плющ В.А., Танчер В.В. Трансформація політичного в етичне: Мішель Маффесолі про моральні цінності постмодерного соціуму. *Український соціум*. 2017. № 2 (61). С. 9–19.
2. Борінштейн Є. Добро і зло & мораль і імморалізм & свобода і рабство: філософія людяності як основа життя. *Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект* : Матеріали Х міжнародної науково-теоретичної конференції (21–22 берез. 2024 р., м. Черкаси) / упоряд. О. І. Астапова-Вязьміна; відп. ред. проф. А. І. Бойко. М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : ЧДТУ, 2024. 203 с.
3. Степанов А. Мультипарадигмальний підхід до аналізу феномену нігілізму. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 3. С. 45-49.
4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ: Основи, 1994. 261 с.
5. Kant Immanuel. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Reclam, Philipp, jun. GmbH, Verlag, 1986. 321 r.
6. Малахов В. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1996. 304 с.

REFERENCES

1. Pliushch V.A., Tancher V.V. (2017). Transformatsiia politychnoho v etychne: Mishel Maffesoli pro moralni tsinnosti postmodernoho sotsiumu. [The transformation of the political into the ethical: Michel Maffesoli on the moral values of postmodern society]. *Ukrainskyi sotsium*. № 2 (61). S. 9–19. [in Ukrainian].
2. Borinshtein Ye. (2024). Dobro i zlo & moral i immoralizm & svoboda i rabstvo: filosofii liudianosti yak osnova zhyttia. [Good and evil & morality & immoralism & freedom and slavery: the philosophy of humanity as the basis of life]. *Sotsialni ta humanitarni tekhnolohii: filosofsko-osvitnii aspekt* : Materialy Kh mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii (21–22 berez. 2024 r., m. Cherkasy) / uporiad. O. I. Astapova-Viazmina; vidp. red. prof. A. I. Boiko. M-vo osvity i nauky Ukrainy, Cherkas. derzh. tekhnol. un-t. Cherkasy : ChDTU. 203 s. [in Ukrainian].
3. Stepanov A. (2010). Mulytiparadyhmalnyi pidkhid do analizu fenomenu nihilizmu. [Multiparadigmatal approach to the analysis of the phenomenon of nihilism]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. № 3. S. 45-49. [in Ukrainian].
4. Veber M. (1994). Protestantska etyka i dukh kapitalizmu. [Protestant ethics and the spirit of capitalism]. Kyiv: Osnovy. 261 s. [in Ukrainian].
5. Kant Immanuel. (1986). *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Reclam, Philipp, jun. GmbH, Verlag. 321 r. [in German].
6. Malakhov V. (1996). Etyka: Kurs lektsii: Navch. posibnyk. [Ethics: a course of lectures]. Kyiv: Lybid. 304 s. [in Ukrainian].

Kozlenko Pavlo Yukhimovich
Candidate of Philosophical Sciences,
Chairman of the Board
Public organization “Odessa holocaust Research Center”
10, Sadova str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0009-0000-4660-852X

IMMORALISM IN MODERN SOCIETY: SOCIO-PHILOSOPHICAL PROBLEMS

Relevance of the study. *In modern society, there is a significant increase in interest in the implementation of moral problems. This is due, at least, to different specifications: in different spheres of activity, people now face new moral problems unknown to previous generations, the solution of which cannot be achieved by deductively deducting new requirements from old moral postulates; international conflicts today are increasingly acquiring the character of inter-civilizational clashes, that is, clashes of different value orientations, as a result of which there is a need to develop such values and norms that would be acceptable to representatives of different cultural traditions; individuals living in a modern liberal society find themselves in a situation of constant expansion of moral alternatives, a decrease in the role of generally significant authorities, and, consequently, in their moral choices are increasingly forced to rely only on their own reason.*

All this greatly increases the relevance of the problem of rational justification of morality and immoralism as a component of the life of society, based on the irrational-antinomic perception of reality.

The aim of the work is to analyze immoralism as a specific manifestation of socio – philosophical thought, and highlight the value content of this phenomenon on the basis of methods developed by modern scientific knowledge. **The object of research** is immoralism as a complex socio-cultural phenomenon that determines the specifics of interpersonal and social relations. **The subject of the research** is the modern content of ideas about immoralism, the possibility of a systematic synthesis of a system of semantic and life orientations in the context of justifying the primary importance of universal values in the conceptual creation and functioning of the priority of morality in modern society.

Theoretical and methodological foundations of the research. *The paper uses: the method of ascent from the abstract to the concrete; the method of interpretation; the axiological method; the value-normative approach.*

Research results. *Immoralism is considered as an independent type of thinking that is critical in relation to morality and an equal side of socio-cultural dialogue. At various stages of the development of human society, immoralism was represented by some equal invariant-the antithesis that has a significant impact on the socio-cultural, socio-historical, socio-political, sociopsychological vectors of human development. Immoralism should be distinguished from immoralism – the refusal to observe moral principles completely or in certain situations, areas of human activity. The phenomenon of immoralism of modern society consists in denial-a change in moral and ethical norms, which is reflected in the transformation of values and cultural guidelines.*

Key words: *morality, moral consciousness, immoralism, immoralism, extra-moral, values, universal values, sociocultural, transformation, society, modern society.*

УДК 101.1+162.6+17.021+177
DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-3>

Куліченко Володимир Вікторович

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3761-6330

Синьковська Тетяна Вікторівна

старший викладач кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін,
директорка Центру позанавчальної діяльності
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0009-0007-0167-5682

ПРОБЛЕМНІ СКЛАДОВІ ФІЛОСОФІЇ ДІАЛОГУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність теми дослідження визначається ходом розвитку сучасного суспільства. Криза цивілізації, що носить всеохоплюючий, масштабний характер, завдяки російської агресії, провокує дезорганізаційні соціокультурні зрушення, які проникають практично в кожен сферу життєдіяльності соціуму, і суттєво актуалізує проблему дослідження соціальних процесів, що впливають на динаміку суспільства. Серед них на перший план виходить діалог, який грає особливу роль в житті і діяльності особистості.

Інтерес до діалогу зародився ще в античні часи, проте начало активного обговорення питань, що стосуються діалогу, відносять до першої половини ХХ століття, коли у філософському знанні складається новий напрямок «діалогізм», який розвивається у двох контекстах: в плані «антропологічної реальності», і в напрямку до вічності. Діалогізм розуміє «загальне» і «соціальне» в конкретному розрізненні «Я» і «Інший», єдиного «Я», відкриває «Іншого» як єдиного, як «Я».

Про внутрішню необхідність створення цілісної діалогічної парадигми мислення, іманентної загальнокультурному процесу розвитку суспільства, свідчить і той факт, що практично в один і той же час незалежно один від одного різні мислителі приходять до обґрунтування діалогу як центрального і смислоутворюючого начала. Постулат діалогічного мислення і розуміння буття стає парадигмою сучасної цивілізації і культури. Це відкриває шлях до розгляду діалогу як категорії соціальної філософії. Категорія тут інтерпретується як декотрий фокус теорії, авторської соціально-філософської концепції.

Мета дослідження – обґрунтування соціально-філософського дискурсу категорії діалогу як фокусу авторської концепції, виявлення значення і місця механізмів діалогу в системі суспільних відносин. **Об'єкт дослідження** – діалог в системі суспільних відносин, що обумовлює цілісність соціальної реальності. **Предмет дослідження** – предметні складові філософії діалогу в сучасному суспільстві.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Відповідно до цілей і завдань даної роботи основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який узагальнює і систематизує багатопланові результати наукових досліджень в різних науках і показує їх значимість у розгляданні діалогу для суспільства. Також були використані: історичний метод; логічний метод; діалектичний метод; порівняльний (компаративний) метод.

Результати дослідження. Функціонування в суспільстві інновацій підпорядковано закономірностям діалогу. Діалог розглядається в якості головної здатності мислення, тобто руху до нового змісту в результаті комунікації. Ця здатність виступає як людська форма відносин. Спілкування і одночасно як метод вирішення проблем. Потреба в діалозі формує людську діяльність.

Перехід внутрішнього діалогу в зовнішній призводить до того, що зміна особистості викликає зрушення в масштабі спільнот, суспільства в цілому. Таким чином, діалог представ-

ляється найважливішим джерелом різноманітності людського світу, його умов, засобів і цілей, є умовою творчого розвитку особистості, в кінцевому підсумку суспільства в цілому.

Ключові слова: діалог, філософія діалогу, діалогізм, агон, ерістика, комунікація, суспільство, соціокультурне, соціальна філософія, держава.

Вступ. Проблеми діалогу і діалогічного мислення останнім часом виходять на перший план в сучасному суспільстві, виходячи з все зростаючої маси соціальних конфліктів. Також це обумовлено глобалізованим світовим розвитком, коли істотні взаємини не окремих людей і організацій, але цілих народів і навіть цивілізацій. У філософській науці накопичена значна частка концептуальних рішень проблем діалогу, які настійно вимагають самого різнобічного застосування.

Дослідженню діалогу в його різних варіаціях присвячений великий масив наукової літератури. Широта і багаточаровість такого поняття як діалог задають численні вектори дослідницького пошуку. Діалог є предметом розгляду різних наукових дисциплін-філософії, соціології, педагогіки, культурології, мовознавства, психології. При цьому філософські дослідження націлені на онтологічні, гносеологічні та методологічні аспекти діалогу.

Уявлення про діалог як духовний феномен виникло з часів античності, в подальшому – модифікувалося в теорію суспільного договору. Однак сьогодні діалог набуває нового сенсу та соціальної цінності. Він виступає як найбільш затребуваний засіб побудови складних систем відносин на різних рівнях і в різних просторах соціокультурної реальності. Багатовекторність сучасного діалогу, з одного боку, у зв'язку з більш вираженою різнобічною суб'єктивною представленістю його учасників, а з іншого – через важливість осмислення цінностей, мотивів і діючих факторів у формуванні позицій, здібностей суб'єктів діалогу, носіїв різних культурних традицій спонукає до соціально-філософської рефлексії зазначених проблем.

Метою дослідження є обґрунтування соціально-філософського дискурсу категорії діалогу як фокусу авторської концепції, виявлення значення і місця механізмів діалогу в системі суспільних відносин.

Дана мета визначила постановку і рішення наступних **завдань**:

- розкрити специфіку концептуалізації діалогу в сучасній філософській думці та обґрунтувати соціально-філософські складові категорії «діалог»;
- проаналізувати особливості інституціоналізації діалогу в системі суспільних відносин;
- обґрунтувати необхідність функціонування філософії діалогу як соціального інституту стосовно розуміння основних факторів і ефективних умов існування громадянського суспільства;
- визначити тенденції динаміки діалогізації у соціальній реальності та потенційні можливості застосування діалогових технологій у соціокультурному просторі, що сприяють сталому та безпечному розвитку сучасного суспільства.

Об'єктом дослідження є діалог в системі суспільних відносин, що обумовлює цілісність соціальної реальності.

Предметом дослідження виступають предметні складові філософії діалогу в сучасному суспільстві.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Відповідно до цілей і завдань даної роботи основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що дозволяє узагальнити і систематизувати багатопланові результати наукових досліджень в різних науках і показати їх значимість у розгляданні діалогу для суспільства. У заявленому дослідженні також були використані: історичний метод, що дозволяє проаналізувати соціокультурні процеси, які визначили генезис діалогу в картині соціальної філософії; логічний метод, котрий надає можливість розкрити онтологічну природу діалогу та його категоріальну структуру; діалектичний метод, що показує специфіку розуміння діалогу в розвитку соціально-філософської думки; порівняльний (компаративний) метод, використаний при зіставленні однотипних явищ виникнення процесів діалогізації, що протікають як на глобальному, так і на регіональному і локальному рівнях.

Істотну роль в осмисленні теми зіграли також твори класиків філософської думки: Сократа, Платона, Аристотеля, П. Абеляра, Р. Декарта, Г. Лейбніца, І. Канта, Г. Гегеля.

В якості фундаментальних теоретичних досліджень, що мають методологічне значення вирішення поставлених завдань, використані праці сучасних українських вчених С. Клепко, К. Ковальової, В. Малахова, О.Троїцької, М. Триняка та інших.

Результати дослідження. Відкриття давньогрецькими філософами автономії мислення і мови, їх могутності, що виявляється в здатності перетворювати себе у власний предмет, звичайно, трансформувало мислення людини. Мислення, яке мислить саме себе, своє власне буття, стало основою науки не тільки у стародавніх греків, а й у всіх наступних народів, які в області мислення стали їх учнями. Але мова теж має здатність описувати саму себе, при цьому мова не обмежується власним буттям, як це зрозумів Геракліт і потім софісти. Мова здатна говорити сама з собою! Це більше, ніж сам опис, адже говорить з собою мова описує не тільки свій стан, своє буття, а й процеси, які з нею відбуваються, процеси між говорять. Можна сказати, що в античній філософії були відкриті основоположні елементи філософії діалогу.

Діалог як самостійний літературно-філософський жанр з'явився в античній Греції в період загострення ідеологічної боротьби, з розвитком античної демократії, оскільки суспільне життя в той час було істотним компонентом життя грецького поліса і вважалося успішним лише за умови володіння громадянами технікою публічного мовлення і публічного спору. Літературний жанр діалогу носить переважно філософсько-публіцистичний характер, в якому думка автора розгорнута у вигляді співбесіди-спору двох або більше осіб. Такий діалог спирався на традицію інтелектуального усного спілкування в Стародавній Греції. Біля витоків традиції знаходиться діяльність Сократа. Такий діалог, як у Платона, Лукіана і їх спадкоємців склав істотну форму філософської думки (Августин, Д.Юм), а також публіцистичний і художньо-критичний (І. Гердер, Д. Дідро) діалог. Античний діалог, широко представлений у творчості Сократа (в зображенні Платона) та інших мислителів і суспільно-політичних діячів тієї епохи став найважливішою частиною не тільки давньогрецької, але і всієї західноєвропейської постсучасної культури, дійсним зразком класичного ідеалу, в основі якого лежить визнання плюралізму думок, рівноправність індивідуальних позицій і точок зору, визнання загальнолюдських принципів свободи і абсолютної цінності особистості і громадянського суспільства в амбівалентній єдності з державою. Але діалог – це не тільки літературний, драматургічний, публіцистичний або ж філософський жанр. Діалог – це, перш за все, комунікація, спілкування, взаємодія. Причому далеко не завжди приватна, але ще й публічна, тобто звернена до суспільства, держави, до його громадян і політичних інститутів.

Ще в IV столітті до нової ери Аристотелем була розроблена концепція, згідно з якою справжня політика повинна бути комунікативною взаємодією рівних громадян, які, взаємно інформуючи і просвіщаючи один одного, знаходять знання, що дозволяє їм виробити найбільш прийнятне рішення щодо їх спільного життя. Найважливішу роль в цьому процесі грав громадянський діалог, який виступає у Аристотеля в широкому трактуванні, як спілкування громадян в рамках держави. «Ми вважаємо громадянами тих, хто бере участь в суді і народних зборах», - писав з цього приводу античний мислитель [1, с. 145].

Тому у давнину Афіньська **Агора** стала центром світського і суспільного життя, громадянського управління і суду, найважливішим місцем торгівлі і підприємництва, театральною сценою для грецької драми, майданчиком для атлетичних змагань і улюбленим місцем для публічних інтелектуальних дискусій і проведення громадських сходів і народних зборів громадян. Грецьке слово *агора* (давньогрецьке - *αγορά*) походить від дієслова зі значенням «збиратися, скликати», тобто бути разом. Ця назва цілком відповідала призначенню агори як головного місця зустрічей у місті. Саме давньогрецькій агорі була зобов'язана своєю появою на світ антична демократія.

На відміну від свого вчителя Платона, Аристотель виступав проти знеособленої єдності громадян у межах держави. «Якщо єдність зайде занадто далеко, то і сама держава буде знищена» [1, с. 112]. Тому для нас дуже важливим є умовивід: **влада держави закінчується там,**

де починається приватне життя, особиста власність і сфера приватного. Держава у Аристотеля – це не якась територія, не спільність місця проживання, а сфера комунікації, тобто спілкування громадян. Держава створюється не для врегулювання конфліктів або вирішення взаємних образ. **Держава** – це «спілкування», тобто діалог з приводу організації благого життя [1, с. 162]. Мета держави – «благі життя». У зв'язку з цим Аристотель пише: «громадянин знаходиться в такому ж відношенні до держави, в якому моряк на судні до решти екіпажу. Хоча моряки на судні займають однакове положення..., але будь – яке загальне визначення буде прикладено в рівній мірі до всіх; адже благополучне плавання – мета, до якої прагнуть всі моряки в сукупності і кожен з них окремо. Те ж і по відношенню до громадян – їх завдання в порятунку складеного ними спілкування, а спілкуванням цим є державний лад» [1, с.149-150].

Спілкування є поняттям, яке описує взаємодію між людьми або соціальними суб'єктами. Спілкуванням в рамках держави вважається соціальна (політична) комунікація. Але не тільки як лінійна комунікація у вигляді передачі повідомлення суб'єктом комунікації (адресантом) об'єкту (адресату), а як суб'єкт–суб'єктна взаємодія, тобто, це не односторонній монолог, а діалогічне спілкування, публічний обмін думками, інформацією, суперечка і дискусія рівноправних між собою громадян з актуальних питань суспільного буття в рамках держави. Феномени спілкування і діалогу ріднить єдиний механізм дії і існування: це не тільки обмін інформацією, але її збільшення; вироблення нових, загальних смислів в процесі взаємодії суб'єктів, що підвищують ступінь їх спільності, співпраці, партнерства, взаємодії. Ця схожість дозволяє звично і обгрунтовано сполучати поняття, що їх позначають. Публічний діалог з найдавніших часів є не тільки бесідою, приємним спілкуванням співрозмовників або ігровим змаганням в мудрості. Діалог – це ще й запекла політична суперечка, громадська дискусія, полеміка між громадянами поліса. Бути громадянином полісу означало володіти мистецтвом полеміки, яка є визначальним елементом філософії у Геракліта. У версії Ж.-П. Вернана, це означає, що публічне слово або, кажучи сучасною мовою, дискурс «стає головним чином політичним інструментом, ключем до впливу в державі, засобом управління і панування над іншим». При цьому звичайне слово втрачає ритуальну сутність і набуває вигляду «спору, дискусії, діалогу, передбачає наявність публіки, до якої воно звернене як до арбітра і яка підняттям рук виносить рішення в останній інстанції». Переконаність промови публічного політика або оратора стає вирішальним моментом для прийняття політичного рішення, перетворюючи політику в уміння володіти промовою, як і навпаки – вміння володіти промовою усвідомлює свою ефективність через політичну функцію [2, с. 68-69].

Епоха становлення полісного ладу залишила в спадок античної цивілізації дух змагальності (**агон**) в різних сферах діяльності. На його формування вплинула обстановка територіальної експансії, технічного та економічного підйому, виникнення нових суспільних відносин, умов постійної боротьби за владу різних соціальних груп. Агоністичне начало виражалося в прагненні бути не гірше інших, а по можливості і краще, тобто відзначитися в тих сферах діяльності, які краще відповідають особистим здібностям. Широко відомі атлетичні змагання древніх греків, як то Олімпійські, Істмійські та інші ігри. Традиція називає атлетами таких відомих мислителів як Платон, Піфагор і Евріпід. Постійними були змагання хорів, драматургів, поетів. Філософи регулярно вступали в публічну полеміку і діалог. Спеціально викладалися і вивчалися риторика і мистецтво спорту (**ерістіка**). Під *агоном* (*αγων-agon*, грец. змагання, боротьба) розуміється найважливіший принцип буття і соціального устрою античного суспільства, все життя якого була пронизане принципом змагальності. Агони були спортивні, музичні, поетичні, драматичні, риторичні, судові, філософські і так далі.

Взагалі античний термін *агон* полісемантичний і має кілька значень: *агон* як *боротьба* і *агон* як *змагання*. *Агон-змагання* – це прагнення перевершити, перемогти кого-небудь в чому-небудь, як змагання на першість, несе в собі ігровий початок. Здолати – означає подолати, обіграти і стати першим, причому знищення противника не передбачається як необхідна умова перемоги, його можна подолати в музиці, театральній виставі, співі, грі, спортивному поєдинку. *Агон-боротьба* містить в собі руйнівний, взаємно знищує початок, яке нерозривно

пов'язане з війною, насильством, відсутністю внаслідок цього будь-яких технічних і моральних обмежень. Тут перемога має своє споконвічне значення, не тільки як успіх в бою, але як нанесення ворогові біди, розорення. Агон-змагання і агон-боротьба – два опозиційних начала, що символізують творення і руйнування, які діалектично переходять одне в інше.

Агональність є не тільки соціальним, а й комунікативним феноменом, у зв'язку з чим стає об'єктом уваги філософії мови, культурології, риторики, літературознавства, лінгвістики, дискурсології, комунікаєстики, а також політичної філософії, політичної соціології та політології. Так Ж. - Ф. Ліотар розглядає мовні акти як прояв агоністики життя; мовне протиборство, на його думку, є спосіб реалізації соціально – політичних відносин [3].

Принцип агональності діалогічної взаємодії тісно пов'язаний ще й з **еристикою**, (грец. *Eristika* – мистецтво спору), яка навіть в античності ніколи не була окремою наукою, а представляла з себе різновид практичного мистецтва, на зразок навчання музиці або віршування. У Стародавній Греції еристика розумілася як засіб відшукування істини за допомогою суперечки. Еристика повинна була вчити вмінню переконувати ін. в правильності висловлюваних поглядів і відповідно вмінню схилити людину до тієї поведінки, яке представляється потрібним і доцільним. Але поступово еристика стала розумітися і як вміння вести суперечку, щоб досягти єдиної мети – виграти його за всяку ціну, абсолютно не піклуючись про істину і справедливість.

Таким чином формуються передумови філософії діалогу.

Філософія діалогу – це наука, головним об'єктом пізнавальної діяльності якої є діалог як форма комунікації двох або декількох осіб, що прагне до систему консенсусу на свідомому або, в крайньому випадку, - підсвідомому рівні. З позиції представників філософії діалогу фундаментальною характеристикою становища людини у світі є саме ставлення Я - Ти, тобто ведення діалогу.

Особливості розуміння філософії діалогу.

1. *Філософія діалогу не є діалогічною філософією.* Філософія діалогу – це наука, а діалогічна філософія – це напрям філософської думки.

2. *Діалогізм не є діалогом.* Діалогізм – це сума концепцій, які спрямовані на розуміння значущості діалогу та, по своїй суті, є програмою напрямів розвитку діалогічної філософії.

3. *Розуміння, що може розвиватись наука, спрямована на вивчення діалогу, виникло в 1920-ті роки. Але це тільки начало такої поваги до діалогу. Тому і родоначальниками науки не є М. Бубер і Ф. Розенцвейг.* Ми можемо їх назвати, скоріше – засновниками напрямку діалогічна філософія. А філософія діалогу як окрема наука починає свій шлях у кінці ХХ століття. А представниками є всі вчені, котрі вивчають проблеми філософії діалогу у будь-якому контексті.

Філософія діалогу як окрема наука стала особливо затребуваною після в кінці ХХ століття, коли були істотно перетворені концепції гуманізації і гуманітаризації суспільства, і побудова діалогу, стала глобальним завданням світової спільноти. Тоді тема побудови ефективного діалогу між представниками різних культур стала однією з найважливіших у науковому дискурсі того часу. Саме тоді своєї найбільшої популярності досягли стратегії мультикультуралізму і толерантності.

Необхідно зазначити, що розвиток сучасної філософії діалогу відбувається в різних напрямках, хоча чомусь, перш за все, виділяють два: інформативний і особистісний. Інформативний аспект філософії діалогу проявляється у визначенні діалогу як елемента і об'єкта теорії мовних комунікацій, логіки дискурсу та інших. Якщо досліджується особистісний аспект діалогу, то об'єктом аналізу є зустріч партнерів по діалогу, а діалог і подія зустрічі стають основою для філософування. Але можемо виділити такі напрямки, як суспільний, соціокультурний, соціоекономічний, морально-етичний та інші.

У будь-якому випадку – основа філософії діалогу – комунікація.

Діалог – надзвичайно складне і багатогранне явище. Не випадково до діалогу прикута увага величезної кількості наук: філософія, соціологія, культурологія, політологія, психологія, філологія, історія, логіка, антропологія, комунікаєстика, менеджмент, ПР (зв'язки з громадськістю), медіавістика, риторика, релігієзнавство, журналістика та інших.

Відзначаючи настільки жвавий інтерес до такого складного і багатогранного явища, яким, без сумнівів, є діалог, підкреслимо, що для всіх наукових дисциплін і галузей знання, дослідницьких концепцій і наукових шкіл, які розробляють теорію діалогу як комунікацію в умовах соціального спілкування і взаємодії, загальним є прагнення до використання отриманих в різних галузях знання результатів. Однак, навіть незважаючи на виникнення ряду наукових дисциплін (конфліктологія, соціальна комунікація, політична лінгвістика та інші), тісно пов'язаних з діалогом, загальної теорії діалогу досі так і не створено.

Тут можна виділити два моменти: по-перше, важливим є розгляд не просто суті і специфіки діалогу, а філософії діалогу як системного комунікування людей і соціальних груп; по-друге, необхідне розуміння значення соціальних сторін діалогу, комунікації та філософії діалогу.

Висновки. Говорячи про сучасне трактування концепту діалог в його співвіднесенні з сучасним суспільством, ми не можемо не враховувати тих змін, які відбулися в сфері мови і в трансформації розумінні того, що традиційно розумілося під діалогом. Протягом минулого століття неухильно зростала соціальна значущість поняття «діалог», яка істотно змінювалося, збагачуючись новими смислами. А його зміст еволюціонував від первісного трактування діалогу як обміну інформацією до уявлення про діалог як складний творчий процес взаємодії суб'єктів, носіїв різних свідомостей, різних систем цінностей, різних ідейних позицій, в результаті якого може виникнути принципово новий соціокультурний феномен. У підсумку, поняття діалогу значно розширилося, увійшовши не тільки в публіцистичний, а й міждисциплінарний науковий дискурс міцно зайнявши місце у вживанні таких стійких фразеологічних зворотів, як «діалог культур», «діалог традицій», «діалог часів» і так далі. Під якими зазвичай мається на увазі взаємодія рівноправних учасників комунікації в створенні загального результату. Постановка питання про необхідність налагодження конструктивного діалогу народів, етносів, конфесій, ідеологій, держав актуалізує проблему оновленого змісту концепту діалогу, його специфіки та соціального механізму розгортання та існування. Тематичне розмаїття такого застосування терміну «діалог» виводить його за межі традиційного розуміння, як бесіди, розмови або комунікації двох або декількох осіб. В останні роки поняття «діалог» зайняло чи не центральне місце в сфері гуманітарних наук і в соціальному житті. В якості суб'єктів діалогу виступають не тільки індивіди, а й покоління, етноси, конфесії, держави, культури і цивілізації. Саме всім цим займається філософія діалогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2000. 239 с.
2. Vernant Jean-Pierre. Les origines de la pensée grecque. Paris: PUF; 12e edition, 2013. 152 p.
3. Lyotard Jean-François. Le postmoderne expliqué aux enfants. Correspondance, 1982-1985. Paris: LGF/Le Livre de Poche, 1993. 160 p.

REFERENCES

1. Aristotel. Polityka. Kyiv: Osnovy, 2000. 239 s. [in Ukrainian].
2. Vernant Jean-Pierre. Les origines de la pensée grecque. Paris: PUF; 12e edition, 2013. 152 p. [in France].
3. Lyotard Jean-François. Le postmoderne expliqué aux enfants. Correspondance, 1982-1985. Paris: LGF/Le Livre de Poche, 1993. 160 p. [in France].

Kulichenko Volodymyr Viktorovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Docent of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Odessa National Marine University
34, Mechnikova str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3761-6330

Sinkovska Tetiana Viktorivna

Senior Lecturer at the Social and Humanitarian Studies department,
director of the Center for extracurricular activities,
Odessa National Maritime University
34, Mechnykova str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0009-0007-0167-5682

PROBLEMATIC COMPONENTS OF THE PHILOSOPHY OF DIALOGUE IN MODERN SOCIETY

The relevance of the research topic is determined by the course of development of modern society. The crisis of civilization, which is all-encompassing, large-scale, thanks to Russian aggression, provokes disorganized socio-cultural shifts that penetrate almost every sphere of life of society, and significantly actualizes the problem of studying social processes that affect the dynamics of society. Among them, dialogue comes to the fore, which plays a special role in the life and activities of the individual.

Interest in dialogue was born in ancient times, but the beginning of active discussion of issues related to dialogue is attributed to the first half of the XX century, when a new direction of "dialogism" is formed in philosophical knowledge, which develops in two contexts: in terms of "anthropological reality", and in the direction of Eternity. Dialogism understands "general" and "social" in a concrete distinction between "I" and "Other", a single "I", opens "Other" as one, as "I".

The internal necessity of creating an integral dialogic paradigm of thinking, immanent to the general cultural process of society's development, is also evidenced by the fact that almost at the same time, independently of each other, different thinkers come to substantiate dialogue as a central and meaning-forming principle. The postulate of dialogical thinking and understanding of being becomes the paradigm of modern civilization and culture. This paves the way for considering dialogue as a category of social philosophy. The category is interpreted here as a certain focus of theory, the author's socio-philosophical concept.

The aim of the study is to substantiate the socio-philosophical discourse of the category of dialogue as the focus of the author's concept, to identify the significance and place of dialogue mechanisms in the system of Public Relations. The object of research is a dialogue in the system of social relations, which determines the integrity of social reality. The subject of the research is the subject components of the philosophy of dialogue in modern society.

Theoretical and methodological basis of the research. In accordance with the goals and objectives of this work, the research is based on an interdisciplinary approach that summarizes and systematizes the multidimensional results of scientific research in various sciences and shows their significance in considering the dialogue for society. The following methods were also used: historical method; logical method; dialectical method; comparative method.

Research results. The functioning of innovations in society is subject to the laws of dialogue. Dialogue is considered as the main ability of thinking, that is, moving towards new content as a result of communication. This ability acts as a human form of relationships, communication, and at the same time as a method of solving problems. The need for dialogue shapes human activity.

The transition of internal dialogue to external leads to the fact that a change in personality causes shifts in the scale of communities, society as a whole. Thus, dialogue seems to be the most important source of diversity in the human world, its conditions, means and goals, and is a condition for the creative development of the individual, ultimately society as a whole.

Key words: dialogue, philosophy of dialogue, dialogism, agony, eristics, communication, society, sociocultural, social philosophy, state.

УДК 37.01:004.8:504:316.42

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-4>

Левченков Євгеній Олександрович
аспірант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0009-0007-2127-6945

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ЕКООРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВІД SMART-МІСТА ДО SMART-ОСВІТИ

Актуальність дослідження. У добу стрімкого розвитку штучного інтелекту та цифровізації зростає потреба у формуванні нової освітньої парадигми, яка б інтегрувала екологічні цінності в освітній процес. Екоорієнтована освіта стає не лише відповіддю на глобальні виклики змін клімату та урбаністичного перенавантаження, а й філософською основою для виховання відповідального громадянства в умовах технологічної трансформації суспільства. **Мета роботи.** Дослідити філософські засади екоорієнтованої освітньої парадигми у контексті штучного інтелекту та цифрового середовища, а також визначити ключові принципи її впровадження у сучасний освітній простір. **Об'єкт дослідження** – процес формування та розвитку екоорієнтованої освітньої парадигми в контексті цифровізації та впливу штучного інтелекту. **Предметом дослідження** виступають філософські засади й принципи, що визначають особливості та ефективність впровадження цієї парадигми в освітній простір. **Теоретико-методологічні основи дослідження.** Методологія ґрунтується на міждисциплінарному підході, що охоплює філософію технологій, соціальну екологію, цифрову педагогіку та концепції сталого розвитку. Основу становлять праці українських і зарубіжних дослідників, зокрема роботи Воронкової, Кивлюк, Карівця, Кудлик, Кременя, Тихомірової, Бетті, Бібі, Буабделі, Рамана та інших, які охоплюють як теоретичні, так і прикладні аспекти взаємодії технологій, освіти й екології [1–12]. **Результати дослідження.** Проведений аналіз засвідчує, що сучасна екоорієнтована освітня парадигма має багаторівневу структуру, в якій поєднуються технологічні інновації (ШІ, smart city), філософське осмислення взаємодії людини з природою, соціальна екологія, а також інституційні та культурні підходи до освіти. Порівняльний аналіз джерел продемонстрував як спільні ідеї, так і змістовні відмінності у поглядах авторів щодо впливу цифрових технологій на екологічну свідомість. Сформульовано ключові напрями інтеграції екоетичних принципів у зміст освіти, визначено роль університетів як агентів змін, а також підкреслено значення міського простору, брендингу та дизайну як освітньо-екологічних факторів.

Ключові слова: екоосвіта, цифровізація, штучний інтелект, філософія технологій, сталий розвиток, smart city, екологічна свідомість, освітня парадигма.

Вступ. Зростаюча цифровізація суспільства та поява штучного інтелекту суттєво впливають на сучасні підходи до освіти, створюючи нову освітню парадигму, що нерозривно пов'язана з екологічною свідомістю. Утворюється унікальне смислове поле, в якому технологічний розвиток, урбаністичні виклики та екологічна безпека перебувають у постійному взаємозв'язку. З одного боку, глобальні освітні практики трансформуються під впливом даних, інтелектуальних систем і можливостей оброблення величезних масивів інформації. З іншого – формуються нові етико-філософські орієнтири, що закладають підвалини для збереження довкілля у контексті сталого розвитку та «зеленого» мислення. Відтак, ключовою проблемою стає поєднання високих технологій з екологічно відповідальним світоглядом, де педагогічний процес стає одним із визначальних чинників у формуванні свідомих поколінь, здатних конструктивно взаємодіяти із природою та техносферою.

Окреме місце у формуванні екоорієнтованої освітньої парадигми належить філософському осмисленню можливостей та меж розвитку штучного інтелекту, зокрема його впливу на

людську свідомість і поведінку. Паралельно з'являються інноваційні практики у сфері «розумного» міста й «розумного» університету, що базуються на інтелектуальних інформаційних технологіях та зосереджені на сталих принципах управління й розвитку. Такі ініціативи не лише розширюють функціонал традиційних навчальних моделей, але й пропонують системні рішення для підвищення екологічної ефективності в різних сферах життя. Утім, швидкий темп технологічних змін провокує низку соціально-екологічних викликів: нерівний доступ до цифрових ресурсів, загрози приватності, необхідність формування етичних норм використання даних тощо. У відповідь постає потреба у нових філософських підходах, що акцентують на етиці екологічної відповідальності й прозорості технологічних рішень, а також підкреслюють роль освіти у підготовці критично мислячих і водночас чутливих до довкілля фахівців.

Екоорієнтована освітня парадигма в умовах цифровізації та штучного інтелекту постає як багатовимірною системою, в якій узгоджуються науково-технологічні інновації та етичні засади.

Метою цієї статті є висвітлення філософських підвалин екоорієнтованої освітньої парадигми та визначення ключових принципів, що зумовлюють її ефективне і відповідальне впровадження у навчальний процес.

Об'єкт дослідження – процес формування та розвитку екоорієнтованої освітньої парадигми в контексті цифровізації та впливу штучного інтелекту.

Предметом дослідження виступають філософські засади й принципи, що визначають особливості та ефективність впровадження цієї парадигми в освітній простір.

Теоретико-методологічні основи дослідження ґрунтуються на міждисциплінарному аналізі, що поєднує філософські, педагогічні та соціально-екологічні підходи до осмислення екоорієнтованої освітньої парадигми в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій. Вихідною платформою слугує ідея людиноцентричного спрямування освітнього процесу у smart-суспільстві, де формуються нові вимоги до змісту та форм навчання [1]. Аналіз філософських особливостей екологічної свідомості дає змогу розкрити передумови виникнення нового типу мислення, що базується на відповідальному ставленні до природи [2]. Ці позиції доповнюються концепцією науково-методичного забезпечення цифровізації освіти як важливого чинника впровадження інновацій в освітній простір [3]. Водночас для комплексного розуміння «зелених» стратегій у просторі розумних міст залучається підхід до зеленого менеджменту, який може бути інтегрований в освітній дискурс як методика формування екологічно відповідальної свідомості [4].

Методологічна база передбачає використання системного та структурно-функціонального аналізу для вивчення взаємозв'язків між урбаністичною екологією та філософією освіти [5]. Додатковим чинником виступають дослідження, спрямовані на оцінку та впровадження стійких технологій у міському середовищі, включно з інтелектуальними системами штучного інтелекту [6; 7; 8]. Вони узгоджуються з розробками у галузі філософії технологій, де акцентовано на етико-ціннісних аспектах взаємодії людини і техносфери [9]. Також у роботі враховано погляди, що стосуються формування іміджу міста й освітніх закладів у контексті сталого розвитку та брендування, адже це впливає на формування мотивації й ціннісних установок суспільства [10]. Нарешті, дослідження синергій між Цілями сталого розвитку (особливо ЦР 12) та іншими ЦР створює ширшу рамку для визначення перспективних напрямів у сфері екоорієнтованого навчання [11]. Усе це доповнюється новітніми підходами до проектування взаємодії «людина – природа», які відкривають можливість удосконалення сучасного освітнього дискурсу й формування нового лексикону для екологічно відповідальних практик [12].

Результати дослідження. Результати дослідження виявили низку спільних рис у працях Воронкової та Кивлюк [1] і Карівця та Кудлик [2] щодо визначення ролі особистості в екоорієнтованому освітньому просторі. Обидва джерела демонструють акцент на формуванні відповідального ставлення до довкілля як ключового чинника сталого розвитку. Утім, якщо у Воронкової та Кивлюк [1] переважає концепція smart-суспільства з його інноваційними методами навчання, то Карівець і Кудлик [2] більше зосереджуються на морально-етичному вимірі екологічної свідомості. Це свідчить про різні теоретичні орієнтири, але об'єднувальним аспек-

том залишається усвідомлення критичної необхідності єднання людини і природи. Ще одним збігом у підходах цих дослідників є наголошення на важливості індивідуального вибору та автономії особистості у формуванні нових ціннісних настанов. Водночас відмінність полягає у трактуванні масштабів екологічної відповідальності: від макрорівня суспільства до особистісних установок. Це демонструє, що екологічна тематика може бути висвітлена як на рівні філософських узагальнень, так і в контексті конкретних освітніх практик. Отже, результати аналізу підтверджують багатогранність ідей обох джерел. При цьому, колоритним залишається поєднання соціальної й інноваційної складових, яке простежується в обох працях.

Наступний рівень аналізу передбачає співставлення праць Кременя, Бикова, Ляшенка, Литвинової, Лугового, Мальованого та Топузова [3] з ідеями Лень і Воронкової [4]. У першому джерелі увага зосереджена на системному підході до науково-методичного забезпечення цифровізації освіти, що відкриває можливості для інтеграції екологічних компетентностей у навчальний процес. На відміну від цього, Лень і Воронкова [4] фокусуються на «зеленому менеджменті» смарт-міста, пропонуючи більш конкретизовані практики щодо управління ресурсами і зменшення навантаження на довкілля. Водночас обидва підходи акцентують на міждисциплінарності, розглядаючи освіту як невід’ємний елемент сталого розвитку. Цікаво, що в праці [3] автори приділяють вагомому увагу тому, як цифрові технології можуть слугувати трансформаційним чинником у підготовці фахівців нової генерації. Натомість, у [4] розкриваються стратегічні аспекти впровадження смарт-рішень для міста, які потенційно можна проектувати і на освітню сферу. Таким чином, розглянуті матеріали доповнюють один одного, утворюючи єдину концептуальну канву для екологічного і освітнього розвитку. І хоча вони різняться методами, ідея формування екоорієнтованої культури в умовах цифровізації залишається спільною.

Значний інтерес становить порівняння дослідження Тихомірової [5] про соціальну екологію міста з роботами Ахмеда, Басіта, Ахмада та ін. [6], де висвітлено стратегії електромобільності. Тихомірова [5] аналізує міське середовище крізь призму соціальної філософії, розкриваючи проблематичні аспекти співіснування урбаністичних структур і природи. Ахмед та співавтори [6], навпаки, роблять акцент на технологічних рішеннях, спрямованих на зменшення викидів і перехід до чистих джерел енергії. Спільним знаменником обох джерел є усвідомлення важливості комплексного підходу для сталого розвитку міст, де людина виступає активним агентом змін. Попри різний ступінь уваги до соціальних і технічних аспектів, обидва дослідження підкреслюють необхідність формування «зеленої» свідомості, яка б охоплювала не лише загальну екологічну культуру, а й конкретні професійні навички. Надзвичайно промовистим є те, що в роботі [5] соціокультурний вимір виводить екологічні проблеми міста за межі суто технічного дискурсу. Своєю чергою, у [6] міститься детальний аналіз інженерних та економічних підходів до енергетичної трансформації, що вписує міста в більш глобальний контекст. Отже, можна говорити про взаємодоповнюваність цих джерел: перше розширює філософські обрії, а друге дає інструментарій для практичної реалізації. Дивовижно, але саме в цій синергії формується нове бачення міської екології.

Дослідження Бетті [7] та Бібі [8] істотно взаємопов’язані з огляду на фокус уваги: урбаністичний простір, де штучний інтелект і великі дані виступають каталізатором трансформації. Бетті [7] зосереджується на еволюції міського AI, розглядаючи його не лише як технологічне досягнення, а й як складний соціально-технічний феномен. Бібі [8] акцентує на понятті «місто на основі даних», пропонуючи глибший аналіз принципів та інструментів збору і використання даних. Обидва автори сходяться в тому, що міста стають «живими лабораторіями», де технологічні рішення впливають на повсякденне життя людей. Проте, якщо Бетті [7] приділяє більше уваги теоретичним аспектам розвитку урбаністики в епоху AI, то Бібі [8] деталізує механізми збору й аналізу даних, наголошуючи на екологічній ефективності. Ці відмінності доповнюють одна одну, дозволяючи побачити як макро-, так і мікрорівні урбаністичних процесів. Також варто зауважити, що обидва дослідники наголошують на необхідності етичної регуляції нових технологій, зокрема захисту приватності та відповідального використання інформації. Відтак,

синтез ідей Бетті та Бібі формує потужне підґрунтя для розвитку освітніх програм, що виховують майбутніх фахівців у дусі екологічної відповідальності.

Подальший аналітичний крок – зіставлення поглядів Буабделі [9] на філософію технології з підходами Гойслера і Гойслер [10] щодо брендингу міста. Буабделі [9] розглядає технологію як феномен, що визначає нові способи взаємодії людини зі світом, а тому потребує особливої уваги до етичних і екологічних аспектів. Гойслери [10], в свою чергу, аналізують те, як формуються бренди міст, підкреслюючи важливість створення позитивного образу урбаністичного простору. Об'єднуювальним моментом є те, що технологічні інновації суттєво впливають на позиціонування міст, зокрема завдяки «зеленим» рішенням і цифровій трансформації. Разом із тим, у [9] фокус спрямований переважно на філософські та теоретичні засади, тоді як у [10] – на конкретні приклади й маркетингові підходи. Це дозволяє побачити зв'язок між глобальними змінами в культурі і тим, як міста використовують інновації для створення унікального іміджу. Таким чином, екоорієнтована освітня парадигма може запозичувати елементи з цих концепцій, інтегруючи філософію технології і стратегічний брендинг у педагогічні практики. Важливо, щоб студенти усвідомлювали не лише технологічні можливості, а й іміджеві та екологічні наслідки їх використання. Неймовірно, але саме у бренді міста сьогодні все частіше відображається його екологічний та освітній потенціал.

Ба більше. Порівняння Рамана, Латхабая і Недунгаді [11] з дослідженнями Венечіано, Кастано та Карломаньо [12] дає новий кут зору на взаємозв'язок між Цілями сталого розвитку та людсько-природною взаємодією. У першому джерелі підкреслюється комплексна природа Цілі сталого розвитку 12, яка розкриває проблематику раціонального споживання та виробництва. Автори аргументують, що ця Ціль має потужний синергетичний ефект з іншими Цілями, створюючи основу для цілісного бачення екологічних викликів. Натомість у [12] дослідники зосереджуються на побудові нового лексикону для дизайну, де взаємодія людини й природи розглядається як джерело інновацій. Спільною ланкою є розуміння, що суспільно-економічні і технічні рішення мають бути поєднані з глибоким філософським аналізом. Таким чином, Раман та колеги [11] додають макрополітичну перспективу, а Венечіано з іншими [12] – креативно-естетичну, що веде до багатовимірною бачення екологічного розвитку. Це особливо цікаво в контексті освітньої парадигми, яка націлена на формування збалансованого ставлення до природи. Отже, таке поєднання стратегічного й креативного підходів обумовлює більш глибоке розуміння того, як готувати майбутніх фахівців у добу штучного інтелекту.

Не менш важливою є й культурна складова, про що свідчать ідеї Гойслерів [10] та Венечіано зі співавторами [12]. Вони доводять, що візуальні і комунікаційні практики впливають на сприйняття екологічних проєктів у міському просторі і серед освітян. У цьому сенсі, брендинг міста стає інструментом трансляції екологічних меседжів, а дизайн – способом впровадження цих меседжів у реальність. Більше того, у [12] пропонується творча перспектива, де екологічні цінності набувають виразного художнього змісту, формуючи новий образ діяльності людини. Такі підходи можна органічно включати у програми з візуальної освіти, комунікативного дизайну та міського планування, забезпечуючи цілісність формування екологічного світогляду. Поєднання філософії технології з практиками міського брендингу дає змогу формувати «візитівки» освітніх інституцій, які демонструють їхню екологічну та культурну ідентичність. Це особливо важливо в контексті цифрової доби, коли віртуальна репрезентація навчальних закладів і міст може бути вирішальним чинником їх конкурентоспроможності. Отже, співставлення джерел [10] і [12] свідчить про можливість синергії між креативним і раціональним підходами до впровадження екоорієнтованих рішень. Саме така синергія відкриває перспективи для інноваційної освітньої діяльності.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати (з певним рівнем впевненості), що всі розглянуті джерела формують складну інтелектуальну мозаїку, де перетинаються ідеї з філософії, соціоекології, технологічних інновацій і управління. Кожне з них по-своєму підкреслює вирішальну роль освіти в розвитку екоорієнтованого мислення та впровадженні сталих практик.

Воронкова, Лень і Кремен фокусуються на інституційних аспектах і методологічних інструментах цифрової освіти, а Карівець, Кудлик та Тихомірова занурюються в ідейне підґрунтя екологічної свідомості. Бетті і Бібі пропонують глянути на міста як на інноваційні платформи, керовані великими даними й AI, тоді як Ахмед і Гойслери звертають увагу на конкретні прикладні рішення та брендинг. Раман та Венечіано показують, як екологічний розвиток можна пов'язати з глобальними Цілями ООН і творчими підходами до дизайну. Таким чином, зібраний доробок демонструє: екоорієнтована освітня парадигма має величезний потенціал для формування цілісного світогляду, здатного відповідати на сучасні виклики. Тут пересічні ідеї стають дороговказом у розвитку майбутніх поколінь, які успадковують не лише знання, а й етичну відповідальність. І все ж, ще залишається простір для подальших студій та експериментів, що можуть поглибити розуміння цієї парадигми.

Перш за все, важливо підкреслити вагу цілісної концепції екологічного виховання, що охоплює усі рівні освітнього процесу. Короткі, але змістовні інтеграційні курси можуть стати цеглинками, з яких вибудовується каркас зеленої свідомості. Саме вони допомагають виховувати покоління із глибоким усвідомленням власної відповідальності.

Друге, на чому варто наголосити, – це взаємодія університетів з міськими спільнотами. У такому форматі освіта виходить за межі аудиторій, стаючи справжнім рушієм екологічних змін.

Третім аспектом є поєднання філософського бачення і технологічних інновацій. Цей симбіоз особливо актуальний у контексті динамічного розвитку AI-середовища. Зрештою, це визначає перспективи розвитку сучасної освіти.

Четверта теза стосується необхідності впроваджувати моделі відповідального споживання і виробництва безпосередньо у навчальні програми. Завдяки цьому студенти отримують дієві навички, релевантні викликам доби.

Слід відзначити потенціал креативних проєктів, що поєднують міський брендинг із екологічною просвітою. Вони допомагають формувати позитивний імідж навчальних закладів і міст, де природа і технології гармонійно взаємодіють. Цей підхід закладає підвалини майбутнього, в якому екологічний імператив стане частиною повсякденної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронкова В., Кивлюк О. Людина у освітньому просторі smart-суспільства. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*. 2017. № 10–11. С. 88–95.
2. Карівець І. В., Кудлик З. В. Філософські особливості екологічної свідомості. *Філософські обрії*, 2012, (27) С. 80-90.
3. Кремень В. Г., Биков В. Ю., Ляшенко О. І., Литвинова С. Г., Луговий В. І., Мальований Ю. І., Топузов О. М. Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. Т. 4, № 2. С. 1–49.
4. Лень К. О., Воронкова В. Г. Концептуальні засади стратегій зеленого менеджменту SMART-МІСТА. In *The 29th International scientific and practical conference "Business culture in the conditions of socio-cultural transformation of society" (July 23–26, 2024) Lyon, France. International Science Group. 2024. 234 p.* (p. 131).
5. Тихомірова Ф. А. Соціальна екологія міста як проблемне поле соціальної філософії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 2019, (25), С. 38-45.
6. Ahmed I., Basit A., Ahmad M. et al. Electric Mobility Challenges and Approaches for Sustainable Green Power Synergy in Smart Cities. *Arab J Sci Eng*, 2024, <https://doi.org/10.1007/s13369-024-09838-1>
7. Batty M. The emergence and evolution of urban AI. *AI & SOCIETY*. 2023. Vol. 38, № 3. P. 1045–1048.
8. Bibri S. E. The anatomy of the data-driven smart sustainable city: Instrumentation, datafication, computerization and related applications. *Journal of Big Data*. 2019. Vol. 6. P. 59. DOI: 10.1186/s40537-019-0221-4.
9. Bouabdeli, S. Philosophy of Technology and Why it Matters. *Glob. Philosophy*, 2024, 34, 16. <https://doi.org/10.1007/s10516-024-09722-5>

10. Häusler E., Häusler J. The Assertion: City Brands are Created. In: How Cities Become Brands. Springer, 2024, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-43776-3_3

11. Raman R., Lathabai H. & Nedungadi P. Sustainable development goal 12 and its synergies with other SDGs: identification of key research contributions and policy insights. *Discov Sustain*, 2024, 5, 150. <https://doi.org/10.1007/s43621-024-00289-0>

12. Veneziano R., Castanò F., Carlomagno M. The Human Being and Nature: A New Lexicon for Design Practices. In: Gambardella, C. (eds) For Nature/With Nature: New Sustainable Design Scenarios. Springer Series in Design and Innovation, 2024, vol 38. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-53122-4_5

REFERENCES

1. Voronkova, V., & Kyvliuk, O. (2017). Liudyna u osvithomu prostori smart-suspilstva [The Human in the Educational Space of a Smart Society]. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*, 10–11, pp. 88–95. [in Ukrainian].

2. Karivets, I. V., & Kudlyk, Z. V. (2012). Filosofski osoblyvosti ekolohichnoi svidomosti [Philosophical Features of Ecological Consciousness]. *Filosofski obrii*, 27, pp. 80–90. [in Ukrainian].

3. Kremen, V. H., Bykov, V. Yu., Liashenko, O. I., Lytvynova, S. H., Luhovyi, V. I., Malovanyi, Yu. I., & Topuzov, O. M. (2022). Naukovometodychne zabezpechennia tsyfrovizatsii osvity Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy [Scientific and Methodological Support for the Digitalization of Education in Ukraine: State, Problems, Perspectives]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 4(2), pp. 1–49. [in Ukrainian].

4. Lien, K. O., & Voronkova, V. H. (2024). Kontseptualni zasady stratehii zelenoho menedzhmentu SMART-MISTA [Conceptual Foundations of Green Management Strategies in Smart Cities]. In *The 29th International Scientific and Practical Conference “Business Culture in the Conditions of Socio-Cultural Transformation of Society”* (July 23–26, 2024), Lyon, France. International Science Group, p. 131. [in Ukrainian].

5. Tykhomirova, F. A. (2019). Sotsialna ekolohiia mista yak problemne pole sotsialnoi filosofii [Social Ecology of the City as a Problem Field of Social Philosophy]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 25, pp. 38–45. [in Ukrainian].

6. Ahmed, I., Basit, A., Ahmad, M. et al. (2024). Electric Mobility Challenges and Approaches for Sustainable Green Power Synergy in Smart Cities. *Arab Journal of Science and Engineering*. <https://doi.org/10.1007/s13369-024-09838-1>

7. Batty, M. (2023). The Emergence and Evolution of Urban AI. *AI & Society*, 38(3), pp. 1045–1048.

8. Bibri, S. E. (2019). The Anatomy of the Data-Driven Smart Sustainable City: Instrumentation, Datafication, Computerization and Related Applications. *Journal of Big Data*, 6, p. 59. <https://doi.org/10.1186/s40537-019-0221-4>

9. Bouabdeli, S. (2024). Philosophy of Technology and Why It Matters. *Global Philosophy*, 34, 16. <https://doi.org/10.1007/s10516-024-09722-5>

10. Häusler, E., & Häusler, J. (2024). The Assertion: City Brands Are Created. In *How Cities Become Brands*. Springer, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-43776-3_3

11. Raman, R., Lathabai, H., & Nedungadi, P. (2024). Sustainable Development Goal 12 and Its Synergies with Other SDGs: Identification of Key Research Contributions and Policy Insights. *Discover Sustainability*, 5, 150. <https://doi.org/10.1007/s43621-024-00289-0>

12. Veneziano, R., Castanò, F., & Carlomagno, M. (2024). The Human Being and Nature: A New Lexicon for Design Practices. In: Gambardella, C. (ed.) *For Nature/With Nature: New Sustainable Design Scenarios*. Springer Series in Design and Innovation, vol. 38. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-53122-4_5

Levchenkov Yevgeniy Oleksandrovych

Postgraduate Student at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Drahomanov Ukrainian State University
9, Pirogova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0007-2127-6945

PHILOSOPHICAL PRINCIPLES OF AN ECO-ORIENTED EDUCATIONAL PARADIGM IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FROM SMART CITY TO SMART EDUCATION

Relevance of the study. *In the era of rapid development of artificial intelligence and digitalization, there is a growing need to form a new educational paradigm that would integrate environmental values into the educational process. Eco-oriented education is becoming not only a response to the global challenges of climate change and urban overload, but also a philosophical basis for educating responsible citizenship in the context of technological transformation of society.* **Purpose of the work.** *To investigate the philosophical foundations of the eco-oriented educational paradigm in the context of artificial intelligence and the digital environment, as well as to determine the key principles of its implementation in the modern educational space.* **The object** of the study is the process of formation and development of the eco-oriented educational paradigm in the context of digitalization and the influence of artificial intelligence. **The subject** of the study is the philosophical foundations and principles that determine the features and effectiveness of the implementation of this paradigm in the educational space. **Theoretical and methodological foundations of the study.** *The methodology is based on an interdisciplinary approach that encompasses the philosophy of technology, social ecology, digital pedagogy and the concept of sustainable development. The basis is the works of Ukrainian and foreign researchers, in particular the works of Voronkova, Kivlyuk, Karivets, Kudlyk, Kremen, Tikhomirova, Betty, Bibi, Buabdeli, Raman and others, which cover both theoretical and applied aspects of the interaction of technology, education and ecology [1–12].* **Research results.** *The analysis shows that the modern eco-oriented educational paradigm has a multi-level structure, which combines technological innovations (AI, smart city), philosophical understanding of human interaction with nature, social ecology, as well as institutional and cultural approaches to education. A comparative analysis of the sources demonstrated both common ideas and substantive differences in the authors' views on the impact of digital technologies on environmental consciousness. Key areas of integration of eco-ethical principles into the content of education are formulated, the role of universities as agents of change is determined, and the importance of urban space, branding and design as educational and environmental factors is emphasized.*

Key words: *eco-education, digitalization, artificial intelligence, philosophy of technology, sustainable development, smart city, environmental awareness, educational paradigm.*

УДК 930.2:14:356/357-058.229(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-5>

Сустретов Анатолій Станіславович

доктор філософії, доцент,
доцент кафедри теоретичних дисциплін
Донецького національного медичного університету
вул. Ю. Коваленка, 4 а, Кропивницький, Україна
orcid.org/0000-0001-6313-7803

ІСТОРИОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ФЕНОМЕНУ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА: ВІД МІФУ ДО РЕАЛЬНОСТІ

Актуальність проблеми. *Феномен українського козацтва є ключовим елементом національної історії та формування української ідентичності. Проте його історіософське осмислення часто коливається між міфологізацією та науковим прагненням до об'єктивного відтворення історичних подій. Недостатнє розуміння генези уявлень про козацтво, особливостей його міфологізації та інтерпретації в різні історичні періоди, ускладнює формування цілісного національного світогляду. Відтак, комплексний аналіз еволюції дискурсу навколо козацтва є нагальною потребою для сучасної гуманітаристики.*

Мета дослідження. *Метою статті є дослідження генези уявлень про українське козацтво в історіографії та культурі, виявлення особливостей його міфологізації та інтерпретації в різні історичні епохи. Основна увага зосереджена на співвідношенні історичних фактів та міфологічних конструктів, їхньому впливі на суспільну думку та національну свідомість. Додатково розглядаються процеси деміфологізації та переосмислення козащини у ХХ–ХХІ століттях.*

Методи дослідження. *У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує методи історичного аналізу, дискурс-аналізу та культурологічного дослідження. Особливу увагу приділено аналізу літературних, мистецьких та фольклорних джерел, які сприяли створенню романтизованого образу козацтва. Досліджено трансформацію уявлень про козаків від середньовічних літописів до сучасної історіографії, а також розглянуто їхній вплив на політичні та національні наративи.*

Результати дослідження. *В результаті дослідження виявлено ключові етапи формування уявлень про українське козацтво та проаналізовано основні міфологічні конструкти, що впливали на суспільну думку. Доведено, що міф про козацтво не лише виконував ідеологічну функцію, а й був важливим чинником мобілізації суспільства. Розглянуто сучасне використання козацької тематики у державотворчих дискурсах та масовій культурі. Наголошено на необхідності інтеграції об'єктивних історичних знань про козацтво у систему освіти для формування громадянської позиції та подолання історичних стереотипів.*

Ключові слова: *українське козацтво, історіософія, міфологізація, історична пам'ять, національна ідентичність, суспільна свідомість, культурна спадщина, історична рефлексія.*

Вступ. Феномен українського козацтва традиційно займає центральне місце в історичній пам'яті українського народу. Козаки постають у свідомості поколінь як символ боротьби за свободу, носії ідеалів військової доблесті, справедливості та національної єдності. Проте образ козацтва, який сформувався в історичній свідомості суспільства, є значною мірою міфологізованим. Його історіософське осмислення відзначається балансом між романтизацією минулого та спробами критичного аналізу історичних подій.

Від часів перших літописних згадок і до сьогодення українське козацтво відіграло ключову роль у формуванні суспільної свідомості та національної ідентичності. Воно стало не лише військовим і політичним феноменом, а й культурним кодом, що вплинув на літературу, мистецтво та фольклор. Утім, на різних етапах історії козацький образ набував різних конотацій: від ідеалізованого в національно-визвольних міфах до викривленого в імперських нарративах.

Актуальність цієї роботи зумовлена необхідністю критичного переосмислення усталених уявлень про козацтво. Важливо відокремити історичні факти від ідеологічних нашарувань, що формувалися під впливом політичних та культурних чинників. Дослідження міфологізації козацтва дає змогу краще зрозуміти механізми конструювання історичної пам'яті та роль наративів у формуванні суспільних ідентичностей.

Мета та завдання. Метою даної статті є аналіз історіософських підходів до вивчення феномену українського козацтва, дослідження його міфологізації та її впливу на сучасну суспільну думку. Використовуючи міждисциплінарний підхід, автор прагне простежити, як змінювалося розуміння козацтва в історіографії та культурі, а також визначити основні тенденції у формуванні його історичного образу.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на застосуванні комплексу міждисциплінарних методів, що дозволяє всебічно проаналізувати феномен українського козацтва в історіософському дискурсі.

1. Історико-генетичний метод: Застосовується для дослідження походження та еволюції міфологізованих образів козацтва, їхньої трансформації в історичній пам'яті.

2. Історико-порівняльний метод (компаративістика): Використовується для порівняльного аналізу різних історіографічних концепцій та міфологічних наративів, виявлення їхніх спільних рис та відмінностей.

3. Дискурс-аналіз: Застосовується для аналізу історіографічних текстів, виявлення домінуючих дискурсів, їхніх ідеологічних та політичних контекстів.

4. Міфокритичний метод: Використовується для деконструкції міфологізованих образів козацтва, виявлення їхніх прихованих значень та впливу на формування історичної свідомості.

5. Історіографічний аналіз: Застосовується для систематизації та класифікації джерельної бази та наукової літератури, виявлення основних тенденцій та напрямів у вивченні козацтва.

6. Культурологічний підхід: Використовується для дослідження історичної пам'яті як соціокультурного феномену, виявлення механізмів її формування та функціонування.

Результати дослідження. Розділ 1: Історіософські концепції українського козацтва: трансформація від ХІХ століття до сьогодення

Українське козацтво, як феномен національної історії, завжди привертало увагу істориків, філософів та культурологів. Історіософські концепції козацтва, що формувалися протягом ХІХ-ХХІ століть, відображають не лише еволюцію наукової думки, але й зміни в суспільно-політичному контексті.

Історіософські концепції ХІХ століття:

У ХІХ столітті, під впливом романтизму та народництва, козацтво постає як символ національної свободи та героїзму. Романтики, такі як Пантелеймон Куліш та Микола Костомаров, ідеалізували козацтво, зображуючи його як вільне та демократичне суспільство. У їхніх працях козаки – це лицарі степу, захисники українського народу від іноземних загарбників [10, 8].

Західні історики, такі як Пол Роберт Магочій, також відзначають важливу роль романтизму у формуванні образу козацтва. У своїй праці "A History of Ukraine" він підкреслює, що літературні твори ХІХ століття сприяли створенню романтизованого образу козацтва як символу національної свободи [12].

Історіософські концепції ХХ століття:

У ХХ столітті історіософські концепції козацтва зазнали значних змін під впливом радянської та національної історіографії. Радянська історіографія, з її класовим підходом, намагалася вписати козацтво в рамки марксистської теорії, зображуючи його як рух проти феодального гніту [20].

Національна історіографія, особливо в період національного відродження, продовжила традицію романтичної ідеалізації козацтва, але додала до неї елементи національної самосвідомості та прагнення до незалежності. Праці Михайла Грушевського та Івана Крип'якевича стали важливим внеском у формування національної історіософської концепції козацтва [4, 9].

Андреас Каппелер у своїй праці "Kleine Geschichte der Ukraine" також відзначає важливу роль національної історіографії у формуванні образу козацтва. Він підкреслює, що праці Грушевського та Крип'якевича сприяли створенню національного міфу про козацтво як символ української ідентичності [7].

Сучасні історіософські підходи до козацтва:

У ХХІ столітті історіософські дослідження козацтва збагатилися новими методологічними підходами, такими як постколоніальні студії та гендерні дослідження. Постколоніальні студії дозволяють розглянути козацтво в контексті колоніальної історії України, виявити його роль у боротьбі проти імперської експансії [13]. Гендерні дослідження дозволяють по-новому поглянути на роль жінок у козацькому суспільстві, виявити їхній внесок у формування козацької культури [16].

Сергій Плохій у своїй праці "Brama Europy. Istoriiia Ukrainy vid vikingiv do nezalezhnosti" також відзначає важливість постколоніальних студій у дослідженні козацтва. Він підкреслює, що козацтво було важливим фактором у боротьбі проти імперської експансії в Україні [13].

Розділ 2: Ключові міфи про козацтво: походження та еволюція

Українське козацтво, оточене ореолом героїзму та романтики, породило цілу низку міфів, які глибоко вкоренилися в національній свідомості. Ці міфи не лише відображають історичну реальність, але й формують уявлення про козацтво як про ідеальне суспільство, символ свободи та захисника віри.

Міф про «козацьку волю»:

Міф про «козацьку волю» є одним з найпоширеніших та найважливіших. Він відображає прагнення козаків до свободи та незалежності від будь-якої влади. Походження цього міфу сягає часів Запорозької Січі, де козаки жили за власними законами та обирали своїх ватажків.

Еволюція цього міфу простежується в літературних творах, таких як думи та історичні пісні, де козаки зображуються як вільні та незалежні воїни. Цей міф також використовувався в національно-визвольних рухах, де козаки ставали символом боротьби за незалежність України. [19].

Пол Роберт Магочій у своїй праці "A History of Ukraine" також відзначає важливість міфу про «козацьку волю» у формуванні української національної ідентичності. Він підкреслює, що цей міф відображає прагнення українців до свободи та незалежності [12].

Міф про «січ як ідеальне суспільство»:

Міф про «січ як ідеальне суспільство» зображує Запорозьку Січ як місце, де панували рівність, братерство та демократія. Цей міф виник під впливом романтичних уявлень про козацтво та ідеалізації минулого.

Аналіз історичних джерел, таких як козацькі літописи та мемуари, показує, що січ не була ідеальним суспільством. Там існували соціальні конфлікти, боротьба за владу та інші проблеми. Однак, міф про «січ як ідеальне суспільство» продовжує впливати на суспільну свідомість, формуючи уявлення про козацтво як про вільне та справедливе суспільство [2].

Андреас Каппелер у своїй праці "Kleine Geschichte der Ukraine" також відзначає важливість міфу про «січ як ідеальне суспільство» у формуванні образу козацтва. Він підкреслює, що цей міф відображає прагнення українців до справедливого суспільства [7].

Міф про «козаків — оборонців віри»:

Міф про «козаків — оборонців віри» зображує козаків як захисників православ'я від іноземних загарбників. Цей міф виник у період релігійних війн та боротьби проти католицької Польщі та мусульманської Османської імперії.

Релігійний контекст відіграв важливу роль у формуванні цього міфу. Козаки брали участь у хрестових походах, будували церкви та монастирі. Політичні аспекти також вплинули на формування цього міфу. Козаки використовували релігійні гасла для мобілізації населення на боротьбу проти іноземних загарбників. [14].

Сергій Плохій у своїй праці "Brama Europy. Istoriiia Ukrainy vid vikingiv do nezalezhnosti" також відзначає важливість міфу про «козаків — оборонців віри» у формуванні образу коза-

цтва. Він підкреслює, що цей міф відображає роль козаків у захисті православ'я від іноземних впливів [13].

Інші важливі міфи:

Окрім цих трьох ключових міфів, існує багато інших важливих міфів про козацтво, таких як міф про козацьку демократію, міф про козацьке братство та міф про козацьку славу. Ці міфи також відіграють важливу роль у формуванні національної свідомості.

Пол Роберт Магочій у своїй праці "A History of Ukraine" також відзначає важливість інших міфів про козацтво, таких як міф про козацьку демократію. Він підкреслює, що ці міфи відображають прагнення українців до демократії та самоврядування [12].

Взаємозв'язок міфів та їхній вплив один на одного:

Міфи про козацтво не існують окремо один від одного. Вони взаємопов'язані та впливають один на одного. Наприклад, міф про «козацьку волю» підсилює міф про «січ як ідеальне суспільство», а міф про «козаків — оборонців віри» підсилює міф про козацьку славу.

Андреас Каппелер у своїй праці "Kleine Geschichte der Ukraine" також відзначає взаємозв'язок міфів про козацтво. Він підкреслює, що ці міфи формують цілісний образ козацтва як символ української ідентичності [7].

Висновок. Міфи про козацтво є важливим елементом національної свідомості. Вони відображають не лише історичну реальність, але й прагнення українського народу до свободи, справедливості та національної ідентичності.

Розділ 3: Механізми міфологізації козацтва: літературні, фольклорні та мистецькі джерела

Міфологізація українського козацтва відбувалася через різноманітні культурні канали, серед яких особливе місце посідають література, фольклор та мистецтво. Ці джерела не лише відображали існуючі уявлення про козацтво, але й активно формували та поширювали міфологізовані образи, які глибоко вкоренилися в суспільній свідомості.

Роль літератури у формуванні образу козацтва:

Література відіграла ключову роль у створенні романтизованого образу козацтва. Твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Пантелеймона Куліша та інших письменників стали важливим джерелом для формування національної ідентичності та міфологізації козацтва.

Тарас Шевченко у своїх поемах «Гайдамаки» та «Холодний Яр» зобразив козаків як борців за свободу та справедливість, символізуючи їхній героїзм та відданість національним ідеалам. Іван Франко у своїх історичних повістях «Захар Беркут» та «Борислав сміється» також звертався до козацької тематики, підкреслюючи їхню роль у боротьбі проти соціальної несправедливості. Пантелеймон Куліш у своєму романі «Чорна рада» створив складний та багатогранний образ козацтва, відображаючи його внутрішні конфлікти та суперечності. [18, 17, 11]

Західні історики, такі як Пол Роберт Магочій, також відзначають важливу роль літератури у формуванні образу козацтва. У своїй праці "A History of Ukraine" він підкреслює, що літературні твори XIX століття сприяли створенню романтизованого образу козацтва як символу національної свободи [12].

Вплив фольклору на міфологізацію козацтва:

Фольклор, зокрема думи, історичні пісні та легенди, відіграв важливу роль у формуванні міфологізованого образу козацтва. У цих творах козаки зображувалися як героїчні воїни, мудрі ватажки та захисники народу.

Думи, такі як «Дума про козака Голоту» та «Дума про Байду Вишневецького», оспівували подвиги козаків, їхню відвагу та героїзм. Історичні пісні, такі як «Ой Морозе, Морозенку» та «Засвіт встали козаченьки», відображали трагічні сторінки козацької історії, підкреслюючи їхню відданість національним ідеалам. Легенди про козаків, такі як легенда про козака Мамаю, створювали містичний ореол навколо козацтва, зображуючи їх як надприродних героїв. [5,6].

Андреас Каппелер у своїй праці "Kleine Geschichte der Ukraine" також відзначає важливу роль фольклору у формуванні образу козацтва. Він підкреслює, що думи та історичні пісні сприяли створенню героїчного образу козаків як захисників українського народу [7].

Візуальне мистецтво як інструмент формування козацького міфу:

Візуальне мистецтво, зокрема картини, ілюстрації та кіно, також відіграло важливу роль у формуванні міфологізованого образу козацтва. Картини Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» та «Козаки в степу» стали символом козацької вольниці та героїзму. Ілюстрації до історичних творів, такі як ілюстрації Миколи Самокиша до «Історії запорозьких козаків» Дмитра Яворницького, візуалізували козацькі міфи та легенди. Кіно, зокрема фільми «Запорожець за Дунаєм» та «Богдан Хмельницький», популяризували козацькі образи та міфи серед широкої аудиторії. [15]

Сергій Плохій у своїй праці "Врама Европы. Istoriiia Ukrainy vid vikingiv do nezalezhnosti" також відзначає важливу роль візуального мистецтва у формуванні образу козацтва. Він підкреслює, що картини та ілюстрації сприяли створенню героїчного образу козаків як захисників українських земель [13].

Аналіз прикладів з кожного виду мистецтва:

Кожен вид мистецтва вносив свій внесок у формування міфологізованого образу козацтва. Література створювала словесні образи героїв, фольклор оспівував їхні подвиги, а візуальне мистецтво візуалізувало їхні образи.

Вплив кожного виду мистецтва на суспільну думку:

Література, фольклор та мистецтво не лише відображали існуючі уявлення про козацтво, але й активно формували та поширювали міфологізовані образи, які глибоко вкоренилися в суспільній свідомості. Вони сприяли формуванню національної ідентичності, патріотизму та національної гордості.

Висновок. Література, фольклор та мистецтво відіграли ключову роль у міфологізації українського козацтва. Вони створили героїчні образи козаків, які стали символом національної свободи та незалежності.

Розділ 4: Вплив козацької міфології на сучасну українську ідентичність та історичну політику

Козацька міфологія, сформована протягом століть, глибоко вплинула на формування сучасної української ідентичності та історичної політики. Міфологізовані образи козацтва стали важливим елементом національної свідомості, використовуються в політичних дискурсах та впливають на формування історичної пам'яті.

Козацький міф як елемент національної ідентичності:

Козацький міф відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності українців. Він є символом національної свободи, героїзму та незалежності. Міфологізовані образи козацтва використовуються для створення відчуття спільності та національної гордості.

Українські історики, такі як Ярослав Грицак, підкреслюють важливість козацького міфу у формуванні національної ідентичності. Він зазначає, що козацький міф є одним з ключових елементів українського національного нарративу [3].

Пол Роберт Магочій у своїй праці "A History of Ukraine" також відзначає важливість козацького міфу у формуванні української національної ідентичності. Він підкреслює, що козацький міф відображає прагнення українців до свободи та незалежності [12].

Використання козацького міфу в сучасній українській політиці:

Козацький міф часто використовується в сучасній українській політиці для мобілізації електорату та легітимізації політичних дій. Політичні лідери часто апелюють до козацьких образів, щоб створити відчуття національної єдності та патріотизму.

Сергій Плохій у своїй праці "Врама Европы. Istoriiia Ukrainy vid vikingiv do nezalezhnosti" аналізує використання козацького міфу в сучасній українській політиці. Він зазначає, що козацький міф є важливим інструментом для формування національної ідеології [13].

Вплив міфологізованих образів козацтва на формування історичної пам'яті:

Міфологізовані образи козацтва глибоко впливають на формування історичної пам'яті українців. Вони формують уявлення про козацтво як про героїчну епоху української історії, сповнену подвигів та звитяг.

Андреас Каппелер у своїй праці "Kleine Geschichte der Ukraine" також відзначає важливість міфологізованих образів козацтва у формуванні історичної пам'яті українців. Він підкреслює, що ці образи формують уявлення про козацтво як про символ української ідентичності [7].

Аналіз сучасних прикладів використання козацької тематики:

Сучасні приклади використання козацької тематики можна знайти в різних сферах суспільного життя, таких як кіно, література, мистецтво та політичні дискурси. Наприклад, фільм "Гетьман" (2015) режисера Валерія Ямбурського використовує козацьку тематику для створення героїчного образу Богдана Хмельницького.

Деконструкція негативних та позитивних сторін впливу козацьких міфів:

Козацькі міфи мають як позитивні, так і негативні сторони впливу на сучасну українську ідентичність та історичну політику.

Позитивні сторони:

- Формування національної гордості та патріотизму.
- Мобілізація суспільства на боротьбу за національні інтереси.
- Створення відчуття національної єдності.

Негативні сторони:

- Ідеалізація минулого та створення нереалістичного образу козацтва.
- Використання козацьких міфів для легітимізації політичних дій, які не відповідають національним інтересам.
- Формування стереотипних уявлень про козацтво.

Висновок. Козацька міфологія відіграє важливу роль у формуванні сучасної української ідентичності та історичної політики. Вона має як позитивні, так і негативні сторони впливу, які необхідно враховувати при аналізі сучасних суспільно-політичних процесів.

Висновки. Проведене дослідження історіософського дискурсу українського козацтва виявило, що його міфологізація є не лише відображенням історичних подій, але й потужним інструментом формування національної ідентичності та історичної політики.

Важливо зазначити, що процес міфологізації козацтва не був однорідним. Він змінювався залежно від політичних та соціальних обставин. Наприклад, у період національного відродження XIX століття козацтво стало символом боротьби за національну незалежність, тоді як у радянський період воно використовувалося для легітимізації класової боротьби.

Дослідження показало, що міфи про козацтво, такі як "козацька воля" та "січ як ідеальне суспільство", не завжди відповідали історичній дійсності. Однак, вони відіграли важливу роль у формуванні національної свідомості та патріотичних почуттів.

Особливу увагу слід приділити ролі літератури, фольклору та мистецтва у формуванні образу козацтва. Твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Іллі Рєпіна та інших митців сприяли створенню героїчного образу козаків, який глибоко вкорінився в національній культурі.

Аналіз сучасних політичних дискурсів показав, що козацький міф продовжує використовуватися для мобілізації електорату та легітимізації політичних дій. Однак, важливо усвідомлювати, що використання міфів може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Наприклад, згідно з соціологічними опитуваннями, більшість українців вважають козацтво важливою частиною національної історії. Водночас, дослідження показують, що серед молоді існує тенденція до критичного сприйняття козацьких міфів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович, В. Б. Про козацькі часи на Україні. Дніпро, 1991. 238 с.
2. Голобуцький, В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734-1775. Вид-во АН УРСР, 1961. 416 с.
3. Грицак, Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. (Навч. посібник). Генеза, 1996. 360 с.
4. Грушевський, М. С. Історія України-Руси (Т. 1-10). Київ: Наукова думка, 1991-1998.

5. Павлій, П. Д., Родіна, М. С., & Стельмах, М. П. (Упоряд.). Українські народні думи та історичні пісні. Видавництво Академії наук Української РСР, 1955. 255 с.
6. Березовський, І. П., Родіна, М. С., & Хоменко (Упоряд.), Рильський, М. Т., & Гуслистий, К. Г. (Ред.). Історичні пісні [зб.]. Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. С. 7 – 62.
7. Kappeler, A. *Kleine Geschichte der Ukraine* (3., überarb. und aktualisierte Aufl.). Verlag C. H. Beck, 2009. 338 с.
8. Костомаров, М. І. Богдан Хмельницький. Історична монографія. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 843 с.
9. Крип'якевич, І. П. (Ред.) Історія української культури: Побут. Письменство. Мистецтво. Театр. Музика. Либідь, 1994. 656 с.
10. Куліш, П. О. Історія України од найдавніших часів (вступна стаття О.В.Яся). Український історичний журнал, 2016. Вип. 3, С. 172-200.
11. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 року// Куліш П. Твори: У 2 т. – Київ: Дніпро, 1989. Т. 2. С. 6-153.
12. Магочій, П.-Р. Ілюстрована історія України = Ukraine: An Illustrated History (С. Біленький, Пер.). Київ: Критика, 2012. 446 с.
13. Плохій, С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Романа Ключка. – Переробл. і доп. вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 512 с.
14. Плохій, С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні (Вид. 2-ге, випр.). Критика. (Критичні студії), 2006. 495 с.
15. Репін, І. Ю. (n.d.). «Запорожці пишуть листа турецькому султану». [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D1%86%D1%96_\(%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D1%86%D1%96_(%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0))
16. Кривоший, О. П. Роль жінок у суспільному житті України за козацької доби. Жіночий світ, 2001. Вип.1(9), С. 28-29.
17. Франко І. Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці: історична повість. Серія "Скарби: молодіжна серія" Київ, 2024. 207 с.
18. Шевченко, Т. Зібрання творів: у 6-ти томах (Т. 1: Поезія 1837-1847, Київ. 2003. С. 128-190.
19. Яворницький, Д. І. Вольності запорозьких козаків. Дніпропетровськ: Січ, 2002. 359 с.
20. Яворницький, Д. І. Історія запорізьких козаків у 3-х т. Т. 1,2,3. Львів: Світ, 1990. 319 с.

REFERENCES

1. Antonovich, V. B. (1991). Pro kozats'ki chasy na Ukrai'ni [About the Cossack times in Ukraine] Dnipro. 238 s. [in Ukrainian].
2. Holobuts'kyi, V. O. (1961). Zaporiz'ka Sich v ostanni chasy svoho isnuvannia 1734-1775 [Zaporizhian Sich in the last times of its existence 1734-1775]. Vyd-vo AN URSSR. 416 s. [in Ukrainian].
3. Hrytsak, Ya. (1996). Narysy istorii' Ukrai'ny: formuvannia modernoi ukrai'ns'koi natsii XIX-XX st. [Essays on the history of Ukraine: Formation of the modern Ukrainian nation of the 19th-20th centuries] (Navch. posibnyk) [Study guide]. Heneza. 360 s. [in Ukrainian].
4. Hrushevs'kyi, M. S. (1991-1998). Istoriiia Ukrai'ny-Rusy [History of Ukraine-Rus'] (Vols. 1-10). Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. Pavlii, P. D., Rodina, M. S., & Stel'makh, M. P. (Comps.). (1955). Ukrai'ns'ki narodni dumy ta istorychni pisni [Ukrainian folk Dumas and historical songs]. Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrai'ns'koi RSR. 255s. [in Ukrainian].
6. Berezovs'kyi, I. P., Rodina, M. S., & Khomenko (Comps.), Ryl's'kyi, M. T., & Huslysty, K. H. (Eds.). (1961). Istorychni pisni [Historical songs] [Collection]. Vyd-vo Akad. nauk URSSR. S. 7-62. [in Ukrainian].
7. Kappeler, A. (2009). *Kleine Geschichte der Ukraine* [A short history of Ukraine] (3., überarb. und aktualisierte Aufl.) [3rd, revised and updated ed.]. Verlag C. H. Beck. 338 s. [in Germany].
8. Kostomarov, M. I. (2004). Bohdan Khmel'nyts'kyi. Istorychna monohrafiia [Bohdan Khmelnytsky. Historical monograph] Sich. 843s. [in Ukrainian].
9. Kryp'iakevych, I. P. (Ed.). (1994). Istoriiia ukrai'ns'koi kul'tury: Pobut. Pys'menstvo. Mystetstvo. Teatr. Muzyka [History of Ukrainian culture: Everyday life. Writing. Art. Theater. Music]. Lybid'. 656s. [in Ukrainian].

10. Kulish, P. O. (2016). Istoriiia Ukrainy od naidavnishykh chasiv (vstupna stattia O.V. Yasia) [History of Ukraine from the earliest times (introductory article by O.V. Yasia)]. *Ukrai'ns'kyi Istorychnyi Zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 3, S. 172-200. [in Ukrainian].
11. Kulish, P. (1989). Chorna rada. Khronika 1663 roku [The Black Council. Chronicle of 1663]. In *Tvory: U 2 t.* [Works: In 2 vols.] (Vol. 2, pp. 6-153). Dnipro. S. 6-153. [in Ukrainian].
12. Mahochii, P.-R. (2012). Iliustrovana istoriiia Ukrainy = Ukraine: An Illustrated History [Illustrated history of Ukraine] (S. Bilen'kyi, Trans.). Kyiv: Krytyka. 446 s. [in Ukrainian].
13. Plokhyyi, S. (2023). Brama Ievropy. Istoriiia Ukrainy vid skifs'kykh voien do nezalezhnosti [The Gates of Europe. A history of Ukraine from Scythian wars to independence] (R. Klochko, Trans.; Rev. and expanded ed.) Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 512 s. [in Ukrainian].
14. Plokhyyi, S. (2006). Nalyvaikova vira: Kozatstvo ta relihiia v rann'omodernii Ukraini [Nalyvaiko's faith: Cossacks and religion in early modern Ukraine] (2nd ed., revised). Krytyka. (Krytychni studii) [Critical studies]. 495 s. [in Ukrainian].
15. Riepin, I. Yu. (n.d.). «Zaporozhysi pyshut' lysta turets'komu sultanu» [«The Zaporozhian Cossacks write a letter to the Turkish Sultan»] Retrieved from <https://surl.li/wlrnrh> . [in Ukrainian].
16. Kryvoshyi, O. P. (2001). Rol' zhinok u suspil'nomu zhytti Ukrainy za kozats'koi doby [The role of women in the social life of Ukraine during the Cossack era]. *Zhinochyi Svit* [Women's World], 1(9), S. 28-29. [in Ukrainian].
17. Franko, I. (2024). Zakhar Berkut. Obraz hromads'koho zhyttia karpats'koi Rusi v XIII vitsi: istorychna povist' [Zakhar Berkut. The image of social life of Carpathian Rus' in the XIII century: A historical novel] (Seriiia "Skarby: molodizhna seriiia" [Treasures: Youth series]). 207 s. [in Ukrainian].
18. Shevchenko, T. (2003). Zibrannia tvoriv: u 6-ty tomakh [Collected works: In 6 volumes] (Vol.1:- Poeziia 1837-1847 [Poetry 1837-1847], S. 128-190. [in Ukrainian].
19. Yavornitskyi, D. I. (2002). Vol'nosti zaporoz'kykh kozakiv [Freedoms of the Zaporozhian Cossacks] *Sich*. 359 s. [in Ukrainian].
20. Yavornitskyi, D. I. (1990). Istoriiia zaporiz'kykh kozakiv u 3-kh t. [History of the Zaporozhian Cossacks in 3 vols.] (Vols. 1-3) *Svit*. 319 s. [in Ukrainian].

Sustrietov Anatolii Stanislavovych

Doctor of Philosophy, Associate Professor,

Associate Professor, Department of Theoretical Disciplines

Donetsk National Medical University

4a, Yu. Kovalenko str., Kropyvnytskyi, Ukraine

orcid.org/0000-0001-6313-7803

HISTORIOSOPHICAL DISCOURSE OF THE PHENOMENON OF THE UKRAINIAN COSSACKS: FROM MYTH TO REALITY

***Actuality of the Problem.** The phenomenon of the Ukrainian Cossacks is a key element of national history and the formation of Ukrainian identity. However, its historiosophical understanding often oscillates between mythologization and the scholarly aspiration for an objective reproduction of historical events. An insufficient understanding of the genesis of perceptions about the Cossacks, the specifics of their mythologization, and interpretation in different historical periods complicates the formation of a holistic national worldview. Consequently, a comprehensive analysis of the discourse evolution surrounding the Cossacks is an urgent need for contemporary humanities.*

***The Aim of the Research.** The aim of the article is to study the genesis of perceptions about the Ukrainian Cossacks in historiography and culture, to identify the specifics of their mythologization and interpretation in different historical epochs. The main focus is on the correlation between historical facts and mythological constructs, their influence on public opinion and national consciousness. Additionally, the processes of demythologization and reinterpretation of the Cossacks in the 20th–21st centuries are considered.*

***Research Methods.** The study employs an interdisciplinary approach combining methods of historical analysis, discourse analysis, and cultural studies. Particular attention is paid to the analysis of literary, artistic, and folklore sources that contributed to the creation of a romanticized image of the Cossacks. The transformation of perceptions about the Cossacks from medieval chronicles to*

modern historiography is investigated, and their influence on political and national narratives is also examined.

Research Results. *As a result of the research, the key stages in the formation of perceptions about the Ukrainian Cossacks were identified, and the main mythological constructs that influenced public opinion were analyzed. It is proven that the myth of the Cossacks not only performed an ideological function but was also an important factor in the mobilization of society. The contemporary use of Cossack themes in state-building discourses and mass culture is considered. The necessity of integrating objective historical knowledge about the Cossacks into the education system for the formation of civic engagement and the overcoming of historical stereotypes is emphasized.*

Key words: *Ukrainian Cossacks, historiosophy, mythologization, historical memory, national identity, public consciousness, cultural heritage, historical reflection.*

УДК 130.2:128

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-6>**Чмихун Світлана Євгенівна**

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Національного аерокосмічного університету
імені М. Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут"
вул. Вадима Манька, 17, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-1090-2900

Куліков Микита Артемович

аспірант кафедри філософії та суспільних наук
Національного аерокосмічного університету
імені М. Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут"
вул. Вадима Манька, 17, Харків, Україна
orcid.org/0009-0005-8077-5133

ПОНЯТТЯ І ТЕРМІН «ЗДОРОВ'Я» В ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Актуальність дослідження полягає у визначенні поняття здоров'я у наукових і гуманітарних дискурсах. Тому що його розуміння змінювалося залежно від історичних, культурних та соціальних умов. Сучасна епоха, позначена глобалізацією, стрімким технологічним розвитком і складними біоетичними викликами, вимагає переосмислення поняття здоров'я крізь призму філософсько-антропологічного підходу. Здоров'я виступає не лише важливою складовою людського існування, але й ключовим чинником фізичного, соціального та психологічного благополуччя особистості. Філософсько-антропологічний підхід до цього явища акцентує необхідність його вивчення у міждисциплінарному контексті, що об'єднує соціальні, гуманітарні та медичні науки. Такий підхід є важливим для формування комплексного розуміння здоров'я, здатного вплинути на суспільні цінності та стандарти, а також на індивідуальні пріоритети. У межах міждисциплінарного дослідження здоров'я критично важливо систематизувати понятійний апарат, що підтверджує багатогранність терміну «здоров'я». Основні терміни, які використовуються в антропології, соціальній філософії, соціології та медицині, слід чітко визначити та інтегрувати в єдину рамку, що посприяє забезпеченню злагодності у науковому спілкуванні та практиках. **Метою дослідження** є проведення філософсько-антропологічного аналізу терміну і поняття «здоров'я» з акцентом на антропологічний вимір, досліджуючи, як різні філософські та культурні традиції формують розуміння здоров'я та його значення в людському житті. Особлива увага приділяється відмінності між терміном «здоров'я» як лінгвістичною одиницею та поняттям «здоров'я» як комплексним феноменом, що містить у собі біологічні, психічні, соціальні та духовні аспекти. **Методи дослідження** включають наступні підходи: міждисциплінарний підхід: інтеграція філософських, антропологічних методів для аналізу поняття «здоров'я»; системний підхід: розгляд здоров'я як цілісного явища, що включає фізичний, психологічний, соціальний та духовний аспекти; філософсько-герменевтичний аналіз, який використовується для інтерпретації філософських текстів і концепцій, які стосуються поняття «здоров'я». Зокрема, досліджуються роботи класичних і сучасних філософів, що аналізують феномен здоров'я; порівняльний аналіз: використовується для порівняння філософських і антропологічних підходів до розуміння здоров'я в різних культурах. **Результатом дослідження** стане комплексне визначення терміну «здоров'я» через філософсько-антропологічну призму, що враховує його багатовимірний характер і вплив соціокультурних контекстів.

Ключові слова: здоров'я, антропологія, соціокультурні феномени, етика.

Вступ. У контексті філософської антропології здоров'я розглядають не тільки як біологічний стан, а й як соціокультурний феномен, що відображає взаємодію людини з навколишнім світом

і самою собою. Такий підхід дає змогу виявити, як різні філософські традиції та культурні контексти впливають на розуміння й оцінку здоров'я, а також як ці уявлення формують практики піклування про себе та суспільство загалом. Філософія аналізує здоров'я як категорію через призму антропоцентричних цінностей, враховуючи як індивідуальний, так і соціокультурний аспекти. За словами Г. Гегеля, «здоров'я є не тільки стан фізичної благополучності, але й виявлення динамічної гармонії, в якій людина реалізує себе як істоту розумну» («Феноменологія духу» [1, с. 298]). Подібну думку висловлював і В. Франкл, наголошуючи, що «здоров'я не є лише відсутність хвороби; це стан, в якому людина може знайти смисл навіть у стражданні» («Людина в пошуках сенсу» [2, с. 78]).

Також, для даного дослідження важливо підкреслити, що з позиції філософської антропології, здоров'я є базовою умовою людського буття, яка реалізується через осмислення і цілісність життєвих процесів. М. Хайдеггер підкреслював, що «здоров'я слід розуміти в контексті цілого буття, де людське існування є активним пошуком змісту» («Буття і час» [3, с. 150]).

Ключовими викликами тут залишаються: 1) баланс між індивідуальними правами та суспільними вимогами в галузі охорони здоров'я; 2) вплив технологій на концепцію здоров'я, включно з біоінженерією та штучним інтелектом; 3) екологічні та соціальні кризи, що спричиняють нові загрози для здоров'я.

Мета та завдання - провести філософсько-антропологічний аналіз терміну і поняття «здоров'я» з акцентом на антропологічний вимір, досліджуючи, як різні філософські та культурні традиції формують розуміння здоров'я та його значення в людському житті. Особлива увага приділяється відмінності між терміном «здоров'я» як лінгвістичною одиницею та поняттям «здоров'я» як комплексним феноменом, що містить у собі біологічні, психічні, соціальні та духовні аспекти.

Метододи дослідження включає наступні підходи до дослідження:

- міждисциплінарний підхід: інтеграція філософських, антропологічних методів для аналізу поняття «здоров'я»;
- системний підхід: розгляд здоров'я як цілісного явища, що включає фізичний, психологічний, соціальний та духовний аспекти;
- філософсько-герменевтичний аналіз, який використовується для інтерпретації філософських текстів і концепцій, які стосуються поняття «здоров'я». Зокрема, досліджуються роботи класичних і сучасних філософів, що аналізують феномен здоров'я;
- порівняльний аналіз: використовується для порівняння філософських і антропологічних підходів до розуміння здоров'я в різних культурах.

Результати дослідження. Результатом дослідження стане комплексне визначення терміну «здоров'я» через філософсько-антропологічну призму, що враховує його багатовимірний характер і вплив соціокультурних контекстів.

Поняття здоров'я завжди залишалося фундаментальним у наукових і гуманітарних дискурсах. Однак його розуміння змінювалося залежно від історичних, культурних та соціальних умов. Сучасна епоха, позначена глобалізацією, стрімким технологічним розвитком і складними біоетичними викликами, вимагає переосмислення поняття здоров'я крізь призму філософсько-антропологічного підходу. Здоров'я виступає не лише важливою складовою людського існування, але й ключовим чинником фізичного, соціального та психологічного благополуччя особистості. Філософсько-антропологічний підхід до цього явища акцентує необхідність його вивчення у міждисциплінарному контексті, що об'єднує соціальні, гуманітарні та медичні науки. Такий підхід є важливим для формування комплексного розуміння здоров'я, здатного вплинути на суспільні цінності та стандарти, а також на індивідуальні пріоритети. У межах міждисциплінарного дослідження здоров'я критично важливо систематизувати понятійний апарат, що підтверджує багатогранність терміну «здоров'я». Основні терміни, які використовуються в антропології, соціальній філософії, соціології та медицині, слід чітко визначити та інтегрувати в єдину рамку, що посприяє забезпеченню злагоди у науковому спілкуванні та практиках.

Історико-філософські витоки поняття здоров'я. У працях Гіппократа, який вважається засновником наукової медицини, здоров'я визначалося як гармонія між чотирма рідинами організму: кров'ю, флегмою, жовтою і чорною жовчю. Ця концепція не лише вплинула на медичну практику античності, але й стала основою для філософських роздумів про зв'язок між тілом і природою. Гіппократ писав: «Де б не любили мистецтво медицини, там також присутня любов до людства. В етиці зцілення ми знаходимо справжню суть здоров'я, де співчуття зустрічається зі знанням. Здоров'я - це не просто відсутність хвороби, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя. У практиці медицини обов'язок лікаря виходить за рамки клінічного лікування й охоплює етичні аспекти, які ставлять на перше місце благополуччя пацієнтів». [4, с. 190] Це твердження показує раннє усвідомлення цілісного підходу до здоров'я, який згодом перейняли представники філософської антропології. Гален розвинув гуморальну теорію Гіппократа, додавши практичні аспекти, такі як діагностика і лікування захворювань. Його праці з анатомії та фізіології справили величезний вплив на розвиток медицини. Гален вважав, що здоров'я підтримується правильним харчуванням, фізичною активністю і управлінням емоціями. Августин Блаженний наголошував на пріоритеті духовного здоров'я, підкреслюючи, що тіло може бути здоровим лише тоді, коли душа перебуває в гармонії з Богом. Для Августина здоров'я було не просто фізичним станом, а виразом моральної й духовної цілісності людини. Фома Аквінський доповнив це вчення, звертаючи увагу на функціональність здоров'я. Він писав, що здоров'я є необхідним для виконання морального закону, адже лише здорова людина може досягати своєї мети, встановленої божественним задумом. [5] Таким чином, середньовічні мислителі не відокремлювали здоров'я тіла від здоров'я душі, розглядаючи їх як взаємопов'язані елементи.

Здоров'я як антропологічна категорія. Отже, здоров'я в антропологічному вимірі виходить за межі біологічної норми. Воно охоплює такі аспекти.

Фізичний аспект. Як підкреслював Гіппократ, рівновага тілесних рідин забезпечує гармонійне функціонування організму. Проте у сучасному розумінні фізичне здоров'я включає також адаптивність до змін довкілля та здатність до саморегуляції. *Духовний аспект.* Здоров'я неможливе без моральної цілісності. У цьому вимірі духовне здоров'я передбачає гармонію з собою та світом. *Соціальний аспект.* Ще Фома Аквінський пов'язував здоров'я із соціальними функціями людини, тому що людина створена для співпраці з іншими, а тому її здоров'я є необхідним для досягнення спільного блага. Навіть вивчаючи роботи таких мислителів, як Хан Фей, можна побачити, як соціальні моделі впливають на індивідуальне благополуччя, визнаючи, що здоров'я не можна відокремити від контексту, в якому люди живуть і діють. [6, с. 92] Таким чином, ці філософські теорії висвітлюють антропологічний вимір здоров'я, відображаючи ширше розуміння людського існування та його численних взаємозв'язків. Новий час приносить розділення душі та тіла (Декарт). Цей дуалістичний підхід Декарта вплинув на розвиток медицини, сприяючи редукціоністському баченню, де людський організм розглядається переважно через біологічні процеси, часто ігноруючи складність людської природи. Такий редукціонізм може призводити до нехтування психосоціальними аспектами здоров'я, зосереджуючись лише на фізичних компонентах. Це навіть призвело до того, що, як пишуть сучасні автори А. Коцюбинський і Д. Коцюбинський «приголомшливий успіх нейробіологічних технологій «звувив оптику» багатьох психіатрів, унаслідок чого фахівці зосередилися виключно на біомедичних дослідженнях, спрямованих насамперед на вивчення біологічних основ психічних розладів». [7, с. 76]

Філософія ХХ століття, зокрема ідеї М. Гайдеггера і М. Мерло-Понті, пов'язує здоров'я з екзистенціальними аспектами людського буття. Здоров'я трактується не лише як фізичний стан, але як спосіб «бути у світі», що визначається культурними та соціальними чинниками.

У широкий і потужний інформаційний потік, присвячений філософському осмисленню феномена здоров'я, великий внесок зробили вітчизняні дослідники. Здоров'я як філософська категорія цікавила багатьох дослідників, зокрема таких, як Г. Л. Апанасенко, О. Є. Антонова, О. С. Біланов, С. Ю. Путров, В. Г. Гринь, І. В. Муравов, Л. В. Лаврова та інші. Окремо хотіло-

ся б виділити дві чудові монографії українських учених: «Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття» - монографія Л. М. Газнюк [8] та «Моє майбутнє залежить від мене: практики здорового сьогодення у воєнних і повоєнних умовах» Т. М. Титаренко [9].

Виклад основного матеріалу. Складний взаємозв'язок між здоров'ям людини, філософією та антропологією відкриває уявлення про те, як культурний контекст і світогляд формують розуміння здоров'я і благополуччя. Філософія забезпечує основу для вивчення етичних аспектів здоров'я, порушуючи питання про те, що значить жити здоровим життям і які обов'язки людина має по відношенню до себе та інших. Антропологія доповнює цей дискурс, досліджуючи культурно-специфічні практики і переконання в галузі охорони здоров'я, підкреслюючи, як різні спільноти інтерпретують кризи в галузі охорони здоров'я і реагують на них. На особливу увагу заслуговують дослідження Грегори Бейтсона, який формулює мерологічну антропологію як спосіб розуміння здоров'я людини через визнання обмеженості її знань та прагнення до емпіричних засад. Також у філософсько-антропологічному контексті мерологічна антропологія досліджує, як людська особистість, суспільство, культура та інші соціальні структури складаються з взаємопов'язаних частин, кожна з яких має своє значення лише у зв'язку з цілим. Г. Бейтсон зробив значний внесок у розвиток антропології, особливо в галузі вивчення комунікації та соціальних систем. Його міждисциплінарний підхід сприяв розвитку кібернетики, теорії інформації та екології. Г. Бейтсон у своїх працях підкреслює важливість «мікроскопічного» аналізу культурних явищ, що стало основою для розвитку мерологічної антропології, зосереджуючи увагу на сутнісних частинах (parts) цілого (whole) для розуміння соціокультурних структур. Його концепція взаємозв'язків між елементами системи демонструє, як навіть незначні зміни в одному з аспектів можуть призвести до суттєвих зрушень у загальному функціонуванні соціуму. Це дозволяє антропологам досліджувати, як культурні та соціальні елементи взаємодіють на різних рівнях і сприяють формуванню комплексних систем. Г. Бейтсон наполягав на тому, що для адекватного розуміння культурних явищ необхідно вивчати їх у контексті більш широких систем, що передбачає використання мерологічного підходу, ґрунтованого на принципах системного аналізу. Згідно з його ідеями, мерологічна антропологія стає можливою лише в контексті дослідження цих зв'язків, пропонуючи нові шляхи для осмислення антропологічних даних. [10, с. 214]

Значення для філософського аналізу культурних лінз, через які сприймаються конкретні культурні ландшафти та через які розглядаються здоров'я і хвороба, наголошують такі науковці, як М. Попович та С. Козар. Для розроблення цілісних медичних втручань антропологічні знання мають вирішальне значення. Тут мають взаємодіяти міждисциплінарні підходи у вирішенні складних проблем охорони здоров'я. [9, с. 2-4]

Слід також звернути увагу на міцний взаємозв'язок між здоров'ям, етикою та соціальною справедливістю, особливо в умовах виникнення сучасних проблем, таких як екологічна (не)стійкість і технологічний прогрес. Аналізуючи етичні концепції, такі як утилітаризм та етика чесноти (аретологія), ми можемо краще зрозуміти, як індивідуальний вибір впливає на результати громадського здоров'я, тим самим розв'язуючи питання справедливості та етичної відповідальності в практиках, пов'язаних зі здоров'ям. Крім того, підхід, заснований на можливостях, наголошує на необхідності теоретизувати добробут у контексті здоров'я людини, наголошуючи на тому, що істинне здоров'я охоплює не тільки відсутність хвороби, а й здатність людей вести повноцінне життя. Отже, занурення у філософські аспекти здоров'я сприяє інклюзивному діалогу, який віддає пріоритет і етичному усвідомленню, і соціальній відповідальності. Дослідження етичного контуру здоров'я та благополуччя людини є обов'язковим у розумінні феномена здоров'я як філософської проблеми. Етичні рамки допомагають медичним працівникам ухвалювати рішення, що впливають на догляд за пацієнтами, наголошуючи на таких принципах, як автономія, добродіяння, не заподіяння шкоди та справедливість. Це допомагає вирішувати складні моральні дилеми, особливо в мультикультурних умовах, де різноманітні переконання можуть впливати на практику й очікування щодо здоров'я. У рамках філософсько-антропологічних поглядів на здоров'я стає очевидним, що на наше розуміння благополуччя глибоко

впливають культурні контексти та соціальні структури. Багато антропологів сьогодні виступають за мерологічний підхід, який розглядає здоров'я не просто як біологічний феномен, а як сутність, переплетену із соціальними віруваннями та практиками. Цей підхід кидає виклик релятивізму, часто пов'язаному з постмодерністською думкою. Передбачається, що така концепція, як практична адекватність (Карл Поппер), не може запропонувати основу для оцінки здоров'я в різних культурах. Крім того, ця точка зору узгоджується з дискусіями про етичну відповідальність в інженерії та технологіях, де культурний контекст визначає наслідки інновацій, пов'язаних зі здоров'ям, наголошуючи на необхідності етичних міркувань у цих галузях. Таким чином, антропологічні погляди висвітлюють складну взаємодію між здоров'ям, культурою та етикою. Також, культурні впливи відіграють ключову роль у формуванні практики та переконань щодо здоров'я, відображаючи складну взаємодію між соціальними цінностями та індивідуальною поведінкою. У різних культурних контекстах здоров'я часто визначається не тільки в біомедичних термінах, але також через призму духовних і суспільних поглядів, що призводить до різних практик і розуміння. Наприклад, традиційні методи лікування, такі як лікування травами і консультації з предками, широко поширені у багатьох суспільних організаціях, сприяючи поліпшенню показників здоров'я, які співіснують разом з сучасною медичною практикою. Тут розкривається динаміка культурного погляду на здоров'я, де освіта і обізнаність можуть сприяти критичному вивченню і адаптації цих практик. Можна говорити про своєрідну культурну чутливість, яка має важливе значення, у тому числі і у сфері освіти. Отже, вивчення цих культурних аспектів збагачує дискурс про здоров'я, підкреслюючи, що благополуччя нерозривно пов'язане з культурними представленнями, в яких живуть люди.

Порівняльний аналіз поняття і терміну «здоров'я» на деяких поширених мовах.

Термін «здоров'я» присутній у багатьох мовах світу, але його значення, походження і концептуальна природа змінюються залежно від культурного та лінгвістичного контексту. Розглянемо порівняльний аналіз цього терміну в кількох поширених мовах: українській, англійській, німецькій, латинській та китайській.

1. Українська мова. Термін: здоров'я.

Походження: слов'янський корінь «здоров», що походить від праслов'янського «zdrávъ» і означає «той, що перебуває у гарному стані». Споріднений з дієсловом «дбати» (піклуватися). Семантика: у сучасній українській мові здоров'я асоціюється з гармонією тіла і душі. Відображає концепт благополуччя, рівноваги та здатності до активної життєдіяльності.

2. Англійська мова. Термін: health.

Походження: від староанглійського «hælf», що пов'язано з «whole» (цілий, цілісний) і «holý» (святий). Семантика: англійській мові «health» розглядається не лише як фізичний стан, але й як концепція благополуччя, включаючи психічний і соціальний аспекти. Етимологічний зв'язок зі святістю свідчить про давнє сприйняття здоров'я як стану гармонії з божественним або природним порядком.

3. Німецька мова. Термін: Gesundheit.

Походження: від німецького кореня «gesund», що означає «здоровий», і суфікса «-heit», який утворює абстрактні поняття. Семантика: у німецькій культурі «Gesundheit» охоплює як фізичну, так і психічну цілісність. Слово також використовується як побажання («Будьте здорові!») після чхання, що підкреслює значення соціального аспекту здоров'я.

4. Латинська мова. Термін: *salus* або *sanitas*. Походження: *Salus* означає «благополуччя», «порятунок», «здоров'я». У римській культурі богиня Салюс символізувала не лише фізичне здоров'я, але й процвітання держави.

Sanitas походить від «*sanus*», що означає «здоровий» у фізичному та психічному сенсах. Семантика: латинські терміни мали тісний зв'язок із моральною та духовною чистотою. У медичному контексті *sanitas* часто позначала гармонію функцій організму.

5. Китайська мова Термін: 健康 (jiànkāng).

Походження: 健 (jiàn) означає «сила», «здоров'я», а 康 (kāng) – «благополуччя», «мир». Поєднання цих ієрогліфів формує концепт, який охоплює фізичний, психічний і соціальний добробут.

Семантика: у китайській культурі здоров'я часто асоціюється з гармонією між енергіями Інь і Ян, а також з підтриманням балансу в тілі та оточенні. Філософія даосизму й конфуціанства відіграє важливу роль у формуванні концепту здоров'я, наголошуючи на гармонії між людиною і природою.

Таблиця 1

Порівняння: спільні риси та відмінності

Мова	Походження	Семантика	Культурні особливості
Українська	Гармонія, турбота	Фізичний і духовний баланс	Слов'янська гармонія з природою
Англійська	Цілісність, святість	Благополуччя, інтеграція аспектів	Індивідуалізм і духовний зв'язок
Німецька	Здоровий, цілісність	Цілісність, соціальний аспект	Побажання здоров'я в соціальних ритуалах
Латинська	Благополуччя, гармонія	Фізичне і моральне здоров'я	Пов'язане з державним благом
Китайська	Сила, мир	Баланс енергій і гармонія з природою	Філософія даосизму та конфуціанства

Аналіз різниці між «поняттям здоров'я» і «терміном здоров'я».

Термін «здоров'я». Термін - це чітко встановлене слово або вираз, що використовується в конкретній галузі знання для позначення суворо визначеного явища, об'єкта або категорії. У випадку з терміном «здоров'я» йдеться про поняття, яке використовується переважно в медичному, соціальному, філософському та юридичному контексті, маючи строго фіксоване значення залежно від дисципліни. Наприклад, у медицині здоров'я визначається Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) як «стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів». [10, с. 1] Термін «здоров'я» часто має нормативний характер, задаючи певні рамки для його розуміння і застосування. У наукових текстах його використовують для аналізу об'єктивних характеристик здоров'я (фізичні показники, медичні параметри, дані про стан організму).

Поняття «здоров'я». Поняття - це ширша категорія, що відображає філософське осмислення феномена, включно з його культурними, історичними та екзистенціальними аспектами. Поняття «здоров'я» виходить за межі вузькоспрямованого наукового визначення і містить у собі розмаїття значень, які варіюються залежно від епохи, культурних традицій та індивідуального сприйняття. Наприклад, у давньогрецькій філософії здоров'я асоціювалося з гармонією тіла і душі (калокагатія). У східній традиції здоров'я розглядається як баланс енергії та взаємодія з природою (наприклад, концепція ци в китайській філософії). Сучасні філософи можуть розглядати здоров'я як екзистенціальний стан, пов'язаний із пошуком сенсу життя і внутрішньої рівноваги. Поняття «здоров'я» дає змогу ставити запитання:

Як суспільство формує ідеали здоров'я?

Які суб'єктивні аспекти включені у сприйняття здоров'я?

Чи може людина бути «здоровою» духовно за наявності фізичних недуг?

Таблиця 2

Порівняння термінологічного та понятійного підходу

Аспект	Термін «здоров'я»	Поняття «здоров'я»
Фокус	Об'єктивне, фіксоване значення	Широкий, філософський і культурний контекст
Мета	Точність, практичне застосування	Осмислення, рефлексія
Область застосування	Наукові дисципліни (медицина, соціологія)	Філософія, антропологія, культура
Питання	«Що таке здоров'я з наукової точки зору?»	«Що означає бути здоровим як людина?»

Висновки. Різниця між терміном і поняттям здоров'я важлива для філософської антропології, оскільки дає змогу критично осмислити межі наукового підходу і включити в аналіз

здоров'я як екзистенціальну і культурну категорію. Дослідження цієї різниці допомагає розкрити зв'язок між об'єктивними параметрами (термінологія) і суб'єктивними переживаннями (поняття), що особливо важливо за сучасних умов глобалізації та мультикультурності. У більшості мов термін «здоров'я» має тісний зв'язок із гармонією, рівновагою та благополуччям. Культурні особливості формують унікальні інтерпретації: в українській і китайській мовах підкреслюється гармонія з природою, у латині – духовний і державний аспекти, у німецькій і англійській – індивідуальне та соціальне благополуччя.

Поглиблений аналіз концепту здоров'я в різних мовах дозволяє зрозуміти, як культурні й філософські традиції впливають на наше уявлення про цю категорію здоров'я тому, що:

– по-перше, історична еволюція поняття здоров'я протягом ХХ-ХХІ століть виявляє суттєві зміни в його сприйнятті, від радикального холістичного підходу до витонченішого розуміння здоров'я як складної інтеграції фізичного, психічного та соціального благополуччя. Ця еволюція відображає зріст впливу антропологічних і філософських концепцій на формування сучасного уявлення про здоров'я;

– по-друге, антропологічний підхід до здоров'я дозволяє аналізувати його в контексті людської цінності, що забезпечує більш глибокий розуміння його значення в культурному і соціальному аспектах. Здоров'я постає не лише як відсутність хвороб, а як динамічний процес, в якому соціальні детермінанти мають вирішальне значення;

– по-третє, за допомогою підходів мерологічної антропології можемо усвідомити суб'єктивний вимір здоров'я, що підкреслює важливість індивідуального досвіду та самоусвідомлення в формуванні здорового способу життя. Це також зумовлює потребу врахування культурних контекстів у медичних практиках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. Київ : Дух і літера, 2017. 624 с.
2. Франкл В. В. Людина в пошуках сенсу. Переклад з англ. Київ : Основи, 1994. 160 с.
3. Хайдеггер, М. Буття і час, Переклад з нім. Київ : Дух і літера, 2015. 488 с.
4. Hippocrates. Hippocratic Writings. Translated by Paul Potter. London : Penguin Classics, 2004. 384 p.
5. Добко Т. Д. Св. Тома Аквінський про остаточну мету людського життя в "Сумі теології" (кн. I-II) . Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки. 2013. № 1047, вип. 47. С. 5 –10.
6. Schneider, H. Reading Han Fei as "social scientist": A case-study in "historical correspondence". 2023. Journal of Chinese Philosophy, Taylor & Francis Group. P. 90 – 102. <https://15/core.ac.uk/download/70409112.pdf>
7. Kotsyubynskyi A.P., Kotsyubynskyi D.A. Biological Reductionism as an Obstacle to the Further Development of the Biopsychosocial Concept of Mental Disorders. Consortium Psychiatricum, 2023. 4(4). P. 75–84. <https://doi.org/10.17816/CP15476>
8. Zeitlyn D. Understanding Anthropological Understanding: for a merological anthropology. 2009. Anthropological Theory. Vol. 9, № 2. P. 209–231.
9. Popovic, M., Kozar, S. Defining the concept of terrorism from the anthropological perspective. Journal of Contemporary Philosophical and Anthropological Studies, 1(1). 2023. P. 1 – 15. <https://doi.org/10.59652/jcpas.v1i1.56>
10. World Health Organization. Constitution of the World Health Organization. American Journal of Public Health, 2015. 194636 (11) <https://doi.org/10.2105/AJPH.36.11.1315>

REFERENCES

1. Hehel, H. V. F. (2017) Fenomenolohiia dukhu [Phenomenology of spirit]. Per. z nim. Kyiv : Dukh i litera, 2017, S. 624 [in Ukrainian]
2. Frankl, V. V. (1994) Liudyna v poshukakh sens. [The human in serch of life sense]. Per. z anhl. Kyiv : Osnovy, S.160 [in ukrainian]
3. Khaidehher, M. (2015) Buttia i chas. [Life and time] Per. z nim. Kyiv : Dukh i litera, S. 488. [in Ukrainian]

4. Hippocrates. (2004) Hippocratic Writing. Translated by Paul Potter. London : PenguinClassics, S. 384 p "[in English]
5. Dobko T.D. Sv. (2013) Toma Akvinskyi pro ostatochnu metu liudskocho zhyttia v "Sumi teolohii" (kn. I-II). [Thomas Aquinas on the ultimate goal of human life in "The Sum of Theology"]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Teoriia kultury i filosofii nauky. № 1047, vyp. 47, S. 5–10 "[in Ukrainian]
6. Schneider, H. (2023). Reading Han Fei as "socialscientist": A case-study in "historical correspondence". Journal of Chinese Philosophy, Taylor&Francis group, P. 90 –102 "[in Ukrainian]
7. Kotsyubynskyi. A.P., Kotsyubynskyi D.A. (2023). Biological Reductionism as an Obstacle to the Further Development of the Biopsychosocial Concept of Mental Disorders. [Біологічний редукціонізм як перешкода для подальшого розвитку біопсихосоціальної концепції психічних розладів]. Consortium Psychiatricum, 4(4), P. 75–84 "[in Ukrainian]
8. Zeitlyn D. Understanding Anthropological Understanding: for a merological anthropology. Anthropological Theory. (2009). Vol. 9, № 2, P. 209–231 "[in English]
9. Popovic M., Kozar S. (2023). Defining the concept of terrorism from the anthropological perspective. Journal of Contemporary Philosophical and Anthropological Studies, 1(1). P. 1 – 15. <https://doi.org/10.59652/jcpas.v1i1.56> "[in English]
10. World Health Organization. (1946). Constitution of the World Health Organization. American Journal of Public Health, 36(11) <https://doi.org/10.2105/AJPH.36.11.1315> "[in English]

Chmykhun Svitlana Yevgenivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"
17, Vadym Mankiv str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1090-2900

Kulikov Mikita Artemovych

Postgraduate Student at the
Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"
17, Vadym Mankiv str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0009-0005-8077-5133

THE CONCEPT AND "HEALTH" TERM IN THE PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENT

The relevance of the study lies in defining the concept of health in scientific and humanitarian discourses. However, its understanding has changed depending on historical, cultural and social conditions. The modern era, marked by globalization, rapid technological development, and complex bioethical challenges, requires a rethinking of the concept of health through the prism of a philosophical and anthropological approach. Health is not only an important component of human existence, but also a key factor in the physical, social and psychological well-being of an individual. The philosophical and anthropological approach to this phenomenon emphasizes the need to study it in an interdisciplinary context that unites social, humanitarian and medical sciences. This approach is important for developing a comprehensive understanding of health that can influence societal values and standards, as well as individual priorities. Within the framework of interdisciplinary health research, it is critically important to systematize a conceptual framework that confirms the multifacial nature of the term "health". Key terms used in anthropology, social philosophy, sociology, and medicine should be clearly defined and integrated into a single framework that will help ensure consensus in scholarly communication and practices. The purpose of the study is to conduct a philosophical and anthropological analysis of the term and concept of "health" with an emphasis on the anthropological dimension, exploring how different philosophical and cultural traditions shape the understanding of health and its significance in human life. Special attention is paid to the distinction between the

*term "health" as a linguistic unit and the concept of "health" as a complex phenomenon that includes biological, mental, social and spiritual aspects. **The research methodology** includes the following approaches to research: interdisciplinary approach - integration of philosophical, anthropological methods for analyzing the concept of "health"; systemic approach - consideration of health as a holistic phenomenon, including physical, psychological, social and spiritual aspects; philosophical-hermeneutic analysis, which is used to interpret philosophical texts and concepts related to the concept of "health". In particular, the works of classical and modern philosophers analyzing the phenomenon of health are examined; comparative analysis is used to compare philosophical and anthropological approaches to understanding health in different cultures. **The result of the study** will be a comprehensive definition of the term "health" through a philosophical and anthropological prism, taking into account its multidimensional nature and the influence of socio-cultural contexts.*

Key words: *health, anthropology, sociocultural phenomena, ethics.*

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

УДК 130.3+141+165.6/.8

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-7>**Киселиця Світлана Володимирівна**

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії і суспільних наук

Навчально-наукового інституту природокористування та гуманітарних наук

Національного університету «Чернігівська політехніка»

вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, Україна

orcid.org/0000-0001-6961-528X

ЛОГІКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ САМОПІЗНАННЯ У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ ТА НОВОМУ ЧАСІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Актуальність проблеми. Цей дискурс присвячено проблемі самопізнання людини та її вимірам в історії філософії. Опис різноманітних форм самопізнання в історико-філософському контексті актуалізується необхідністю філософською антропологією визначити логічні підстави об'єднання парадигм навколо загальнолюдських цінностей, дає можливість зрозуміти звуженість інтерпретації інтелектуальної, дієздатної та сумлінної людини тільки в межах тогочасних локацій.

Методи дослідження: моделювання, ідеалізація, компаративний аналіз, гіпотетико-дедуктивний метод, збіг логічного та історичного, взаємоперехід абстрактного і конкретного.

Мета роботи: проаналізувати основні етапи еволюції самопізнання, показати його світоглядну інваріантність, пояснити форми його трансформації в межах філософських парадигм Середньовіччя та Нового часу. Об'єкт дослідження – філософські парадигми Середньовіччя та Нового часу. Предметом дослідження є засоби формування креативності та відповідальності людини.

Результати дослідження. Демаркація розуму, почуттів, волі дозволяє визначити їх спільні та відмінні риси, встановити роль кожного із них в процесі самоідентифікації та самореалізації. Наукова новизна дослідження міститься в обґрунтуванні цілісності інтелектуальних і моральних зусиль людини, що здійснюється в умовах інваріантності життєвих обставин і свободи вибору моделі поведінки та виводить проблему самопізнання на пошук логіко-антропологічного підґрунтя гармонізації трансценденції та екзистенції в людському бутті.

Поняття самопізнання як предмет філософського аналізу зустрічаємо в патристиці та схоластиці Середньовіччя, що спричинило неабиякий вплив на редуційно-детерміністичну методологію Нового часу, з її ірраціональними та раціональними сентенціями щодо аморального і гуманного, безглузлого і розумного, нищого і шляхетного у людському бутті. Перевішивши проблему самопізнання із царини науково-спекулятивної до морально-етичної через категорію сумління, мисленники Нового часу надають їй статус практичної проблеми людського буття, переймаючись пошуком надійних засобів самореалізації.

Відповідно до викладених концепцій самопізнання можна дійти висновку, що людина здатна вибудовувати сенси через оригінальний логіко-антропологічний інструментарій, в основу якого покладено нагальну потребу пізнаючого суб'єкту позбавитися сумніву і тривожності через оригінальний інтелектуально-вольовий механізм оцасливлення, в основу якого покладено безцінний із загальноцивілізаційної точки зору мотив людяності (гуманності).

Ключові слова: самосвідомість, пізнання, світоглядна істина, інтелект, воля, переконання, сумління, щастя.

Вступ. Філософська антропологія протягом понад двотисячолітню історію накопичила безліч концепцій людського самопізнання. Варто акцентувати увагу на логічних, гносеологічних

і методологічних спонуках пізнання вже в апологетиці та ранній патристиці через інтерес не тільки до Бога, але й людини. Затребуваність символічної логіки й виникнення герменевтики в межах теології раннього Середньовіччя – цілком закономірний процес, що спонукає удосконалювати систему доведень істин віри або обґрунтування віровчення і позбавлення сумніву або усунення підстав для зневіри логіко-антропологічними засобами. Це не стільки нагальне теоретичне, як цілком практичне завдання для тогочасних мисленників на тлі розробки чуттєво-сприйнятних орієнтирів для пересічних вірянина/вірянки з інтенцією в удосконалення соціуму. Її осягнення окреслюється необхідністю поєднання містико-релігійних і трансцендентально-філософських потенцій задля гуманізації культурно-антропологічного простору.

Особливо цікаво проблема пізнавальної спроможності людини постала в теоцентричній парадигмі Середньовіччя, де дивовижним чином переплелись Боже Одкровення та людська мораль, через встановлення логічних підстав гармонізації ідеального та матеріального в людському житті трансформувалась до антропоцентризму Відродження, звідти – до наукоцентричної парадигми Нового часу з необхідністю поєднати ірраціональні та раціональні джерела самоідентифікації задля самореалізації.

Саме тоді пошук божественної іскри, потреба у вірі та рефлексія над роллю сумління в людському бутті набуває розголосу, формується суспільний запит до тогочасної інтелектуальної еліти на пояснення її значення і перетворюється у філософську проблему конкретизації алгоритму дії віруючої людини поза конфесійним контекстом. Священники, митці, політики, науковці спрямували зусилля на вивчення віри як атрибуту самосвідомості, що трансформувалось у питання раціональної обґрунтованості віровчення через наявний логіко-гносеологічний інструментарій або рефлексію над її духовно-екзистенціальним потенціалом.

Мета роботи: проаналізувати основні етапи еволюції самопізнання, показати його світоглядну інваріантність, пояснити форми його трансформації в межах філософських парадигм Середньовіччя та Нового часу.

Завдання роботи. Дослідження присвячено встановленню складових процесу пізнання світу та місця людини в ньому, формування уявлень про природу світоглядної істини, яка відкривається мислячій та відповідальній особистості через самопізнання й очікувано веде до самореалізації.

Об'єкт дослідження – філософські парадигми Середньовіччя та Нового часу.

Предметом дослідження є засоби формування креативності та відповідальності людини.

Теоретико-методологічна база дослідження складається із джерел, розроблених в історії релігії та історії філософії Античності, Середньовіччя, Відродження, Нового часу, зокрема, в аристотелізмі, платонізмі, неоплатонізмі, стоїцизмі, апологетиці, патристиці, схоластиці, пантеїзмі, деїзмі, редуccionізмі, сенсуалізмі, раціоналізмі, панлогізмі (Аристотель, Платон, Цицерон, Сенека, Ориген, Квінт Тертуліан, Дунс Скот, В. Оккам, Ансельм Кентерберійський, Тома Аквінський, Еразм Роттердамський, Дж. Манетті, Флацій Ілїрійський, М. Лютер, І. Ньютон, Б. Спіноза, Р. Декарт, Д. Г'юм, Й. Фіхте, І. Кант, Г. Гегель та інші, певних положень логіки, зокрема, формальної (Аристотель) та символічної (Г. Лейбніц) і герменевтики (Аврелій Августин) [1, 2, 3].

Основний методологічний інструментарій філософського розуміння і наукового дослідження самопізнання, обраний нами, обумовлений складною динамікою поєднання екзистенції і трансценденції в людському бутті. Використання логіки та гносеології у справах віротворення стало нагальною необхідністю задля навернення невіруючих до християнства (монотеїзму) як єдино вірної теорії буття і пізнання. Виникає потреба в чіткій аргументації, що спирається на раціоналістичні засади та зустрічається як надійна філософська платформа ще в гносеології Платона та Аристотеля. Полемізуючи з євреями можна цілком логічно посилатися на Старий Заповіт. Але на що опертися в дискусії з язичниками, як не на розум? Офіційна християнська доктрина завжди довіряла тільки церковним ієрархам і тому проблема доказової бази у канонічному співвідношенні віри і сумніву залишалася надбанням досить вузького кола інтелектуалів.

Перевівши проблему взаємодії віри та сумніву із царини спекулятивної до етичної через категорію сумління, філософи Середньовіччя та Нового часу надають їй статусу не наукової, універсальної, а особистісної, унікальної проблеми, що складає світоглядну основу життєво-практичної діяльності людини в пошуках безцінного мотиву гуманності [4], над яким працювали всі інтелектуали світу, відшукуючи екзистенціальні джерела насаги.

Результати дослідження. У середньовічній патристиці та схоластиці питання співвідношення розуму, волі, почуттів вияскравлюється не тільки як гносеологічна, але й світоглядна проблема. Християнство виходило із визнання божественного походження істини і дається вона для сприйняття у Священному Писанні, проте останнє вимагає відповідного світоглядної парадигми тлумачення. Дискусії з цього приводу вперше виникають не з епістемологічної причини, а, радше, в результаті усвідомлення необхідності застосовувати логіко-антропологічний підхід до інтерпретації текстів Писання. Задля успішного вирішення цієї проблеми знадобився відповідний логіко-антропологічний інструментарій. Адекватним підґрунтям для цього стали граматики, риторика і діалектика, які оформилися не як «вільне мистецтво», а засіб проникнення у християнські істини. Можемо з досить високим ступенем вірогідності стверджувати, що з цього моменту виникає потужний запит тогочасних інтелектуалів на герменевтику як надійний метод дослідження феноменів людського буття, зокрема самосвідомості.

Вчення видатного мисленника Середньовіччя Блаженного Аврелія Августина (IV ст.) про людину та її самопізнання виявилось чи не першою послідовною світоглядно-теоретичною розвідкою, впливовим чинником розвитку вчення про людину та її свободу не тільки в межах теології, але й філософської антропології. Християнське підґрунтя не завадило показати креативний характер духовних витоків і високих почуттів мислячої істоти, яка відділяє своє земне існування від справжнього, істинного. «Ти створив нас для себе, і наше серце буде неспокійним, доки не заспокоїться у тобі», – такими словами розпочинається «Сповідь», у тридцяти книгах якої він у формі молитви розповідає про своє життя, – повне постійного пошуку, маячнї, духовних страждань і, насамкінець, душевного спокою і гармонії.

В результаті застосування оригінального логіко-антропологічного підходу до самопізнання Августин дійшов висновку, що час існує тільки в нашій душі. Ввівши концепти фізичного та психологічного часу, можна відтворити минуле в пам'яті, майбутнє в очікуванні. Останнє передбачується за деякими ознаками, існуючими вже у теперішньому, суть якого у спогляданні (intuitus). «Яким же чином зменшується чи зникає майбутнє, якого немає? Яким чином росте минуле, якого вже немає? Тільки тому, що це відбувається в душі, і тільки в ній існує три виміри часу. Вона чекає, і сприймає, і пам'ятає: те, чого вона чекає, проходить через те, що вона сприймає, та йде туди, про що вона згадує» [5, с. 227].

Нам видається, що ніхто із патристів не зміг так глибоко і переконливо показати, що пізнання Бога та божественної любові – єдина мета, наповнена змістом не на підґрунті теологічної догматики, а дійсної екзистенції пересічної людини, якщо під Богом розуміти вищі духовні сили, що людина черпає із себе самої, послуговуючись вірою у самоцінність, силу власного духу, зокрема, совість або сумління.

Цікаво, що у процесі віротворення Августин Блаженний визнавав та обґрунтовував можливість насильства. Приводом для цього була теїстично-антропологічна колізія. У Римській імперії віруючого християнина карали на смерть, звинувативши в атеїзмі, за відмову визнати божественність імператора. Зацікавившись пошуком світоглядної істини через логіку і гносеологію стоїків, зокрема Цицерона, Сенеки й таких інших, маніхейців з їх вченням про дуалістичну природу добра і зла, неоплатоніків з їх божественною еманациєю, «академічних» скептиків, Аврелій Августин наблизився до релігійної віри і став щирим апологетом життєдайних першопричин віротворення.

Ми бачимо дуже цікавий, нехарактерний для традиційної патристики, світоглядно-теоретичний феномен, в якому Августин поєднує, так би мовити, екзистенціальну віру з релігійною, канонізованою або освяченою церквою. Хоча та, що спирається на власний досвід, має у життєвій практиці зовсім інше призначення. У своєму етичному вченні, визнаючи наявність зла і

добра у світі, висловлюється припущення, що вони маючи спільну царину – людину – мають все ж різне походження. Зло походить від тварної, земної частини індивіда, добро – ж від Бога, продукт божої милості, яка тісно пов'язана із концептуальною християнською ідеєю любові до ближнього.

Стосовно поняття любові Августин полемізував з британським ченцем Пелагієм, який виходив із античного раціоналізму і не визнавав першородного гріха, позаяк людина народжується вільною і повинна сама потурбуватися (без допомоги церкви) про своє благо. Така позиція заперечення людини як сліпого знаряддя у руках божих змусила Аврелія протиставити вчення про передвизначеність, відповідно до якого першолюдина Адам народився вільним і безгрішним. У нього була можливість слідувати божому замислу і досягнути безсмертя. Проте, люди в його особі, з «подачі» змія-спокусника виявили особисте бажання і волю на догоду скороминушим, інстинктивним проявам свого єства. Тому всі люди грішні і смертні, що, на думку апостола Павла, є спокутою за гріхи.

Дуалістичне розуміння Бога і світу виступає тут як протилежність між вічним та незмінним буттям бога та постійною плінністю, конечністю одиничних явищ і предметів. Звідси – трансформація цієї контрверзи у проблему часу, що є дотичною проблемі співвідношення віри та розуму в контексті нашого логіко-гносеологічного інтересу. Августин намагався пояснити такі категорії як минушина, теперішнє і майбуття. Ні перше, ні останнє не мають дійсної орієнтації, вона властива лише сучасному, за допомогою якого дещо може мислитися як минуле чи майбутнє: «Але в який спосіб зменшується й вичерпується прийдешність, коли її ще нема? В який спосіб зростає минушина, коли її вже нема, якщо у нашому розумі, де все це відбувається, не було б ось таких трьох дій: він очікує, зосереджується, пам'ятає, аби те, на що він очікував, перейшло через те, на чому він зосереджувався, у те, що він пам'ятає. Отже, хто заперечить, що прийдешності ще немає? Адже сподівання прийдешності вже існує в душі. І хто сумнівався, що минушини вже немає? Але ж пам'ять минушини ще в душі» [5, с. 234]. Тож, минуле існує тільки у людській пам'яті, а прийдешнє повстає перед нами тільки через таку екзистенціальну якість самосвідомості людини як надія.

Можливість зведення як майбуття, так і минушини до актуального теперішнього стану доводить божественну, абсолютну доцільність такого світового ладу. Тож, Августинівське поцінування єдності божественної та людської історії, які плінуть у різних напрямках, проте нерозривні (ідея провіденціалізму), переконує в існуванні двох паралельних світів: градусів божого та земного. Дуалізм Бога і природи розповсюджується і на культурно-антропологічне середовище, суспільні цивілізаційні процеси. Відкинувши класичний давньогрецький підхід до вирішення проблеми Долі, Року, Фатуму, заснований на об'єктивізмі та інтелектуалізмі, Аврелій Августин надає домінуючого статусу волі по відношенню до розуму.

Позаяк античні греки схилилися до фіналізму та натуралізму, цьому титану середньовічної патристики нічого не залишалось, як у царині пануючої парадигми і власних світоглядних уподобань, створити містичний, утаємничений образ буття, що заснований на божественній нескінченності та всемилості, а світ уявляти як продукт надзвичайно потужної віротворчої сили. Як нам видається, його інтроспективна позиція трансформується у персоналізм, щоправда з Богом у якості основної Персони, сутністю якої є воля. Цим самим філософія Августина розірвала будь-які стосунки з універсалізмом античних мисленників. Вона заснована, насамперед, на довірі до таких духовних сил особи як воля, любов, милість, сподівання, а ніяк не раціональних шукань розумності та доведеності.

Послідовник Августина Ансельм Кентерберійський тлумачив віру в Бога як особистісну віру людей у гуманітарні чесноти, ідеали. Це дало йому змогу в XI столітті сформулювати «онтологічний аргумент» доведення буття Бога у самотутніх трактатах «Чому Бог став людиною», «Книзі роздумів і молитвословів», «Прологіонах», що стали предметом теоретичної цікавості таких мисленників, як Декарт, Кант, Гегель. Чернець і теолог намагався безпосередньо, душею сприймати Бога, не прагнув збагнути, щоб увірувати, але вірував, щоб збагнути. Тож і свободу волі сприймав не як свободу вибору поміж добром і злом, а як віру у справедливість задля неї

самої, що логічно витікає із ставлення до Бога. Адже останній уособлює віру людей у реальність Добра, Істини, Краси. Своїм існуванням у серці та розумі людини він гарантує реалізацію кращих намірів, сподівань, надій, обґрунтовує потребу людини розподілити світ на вічний, нескінчений і скороминущий, матеріальний.

Ансельмівське «не прагну збагнути, щоб увірувати, а вірую, щоб збагнути», на нашу думку чітко окреслює домінування віри у людяність над божественною семантикою. Остання розглядається як здатність віротворенням покращити своє безпосереднє існування через самоорганізацію духовного (екзистенціального) існування. У трактаті «Чому Бог став людиною» утверджуються загальнолюдські цінності, що уможливають перехід від суто біологічного до суспільного способу життя. Бог – це збірний образ людей, які, встановлюючи правила спілкування, свято вірять у силу людського Духу, Справедливість, Мудрість, Добро, Красу, що допомагають не тільки виживати, а повноцінно жити за самовизначеними законами.

Таким чином, Ансельм у своїх аргументах переходить від існування Ідеї до її похідної – реалії. За це його критикував Росцелін, вчитель П'єра Абеляра, позаяк не вбачав підстав для віри в реальність універсалій, стверджуючи, що останні лише слова та імена, належним чином сформулював завдання номіналізму в боротьбі за підвищення значення віри як екзистенціальної реальності, що доводиться, насамперед, логіко-гносеологічним шляхом. Породжені Абеляром логіко-антропологічні засади самопізнання в «Так і ні» (Sic et non) та «Історії моїх страждань» [6], створена церковними авторитетами із суперечливих стверджень, змусили метафізиків замислитися про вірогідну множинність світоглядної істини, вступити в семантичну полеміку, позаяк здатність людського розуму розпізнавати однозначне, доказове вчення більше не викликало сумніву. Християнські цінності не потребували особливих теоретико-світоглядних зусиль (у них вірили): просто тепер їх можна було аналізувати. Тож, заява Ансельма, єпископа Кентерберійського: «Мені видається ганебним, якщо утвердившись у вірі, ми не намагаємося зрозуміти те, у що віримо» [7, с.786] вказує на те, що предметом дослідження стає статус віри і, як нам видається, поціновується як потреба раціоналізувати спосіб існування мислячої істоти.

Схоласти в особі Дунса Скота побачили у принципі індивідуації необхідне визнання індивідуальної людської свободи волі [8]. Знамените «лезо Оккама» не залишило містка між тим, що людина знає і тим, у що вірить. В питанні світоглядної істини Тома Аквінський обстоював ідею єдності віри і розуму, вважаючи, що перший духовний феномен удосконалює другий: «Ті, хто долучаються до філософської аргументації на користь Святого Писання, прислужуючись вірі, не змішують воду з вином, а перетворюють її на останнє», – зазначає Святий Тома [9, с. 34]. Крім того, уславлення гуманістами внутрішнього багатства індивідуальної уяви ставило від сумнівів догми церкви щодо природи духовності: вона вимагала відмовитися від нічим не обмеженої уяви.

Звернення гуманістами доби Відродження до античних цінностей, зокрема цілісності людини [10, 11] ознаменувало революційний переворот й у світогляді, й у теорії пізнання. Це не могло не спричинити логіко-антропологічних метаморфоз у філософії та науці. Через утвердження антропоцентризму розпочався історичний поступ нової світоглядно-теоретичної епохи – наукоцентричної філософської парадигми Нового часу. Знову в європейській філософській антропології склалося дещо подібне до давньогрецької рівноваги-напруги між аристотелізмом та платонізмом, вірою і розумом, тілом і духом, зовнішнім світом та сокровенною душею, іманентністю і трансцендентністю, ірраціональним і раціональним в методах самопізнання.

Креативним підходом до вирішення проблеми демаркації розуму, волі, почуттів в контексті світоглядно-теоретичної традиції Нового часу відзначився англійський науковець і філософ Ісаак Ньютон (XVII ст.). Він сформулював оригінальний, навіть революційний принцип наукового пізнання: якщо натуральній філософії завдяки використанню індуктивного методу доведеться удосконалюватися, то, відповідно, відкриються й перспективи моральної філософії [12]. Інваріантність віри дозволяє розширити її царину впливу на соціогуманітарну царину загалом, виходячи із закону достатніх підстав, виведеного Г. В. Лейбніцем завдяки пануючим

методологічним засадам механіцизму, редуccionізму, детермінізму, раціоналізму [13]. Онтологічне ж завдання полягає у тому, щоб збагнути істину суцього, для чого, власне, й потрібна віра.

Засновник німецької класичної філософії Імануїл (Імануель) Кант (XVIII ст.) загострює проблему світоглядної істини та піднімає на п'єдестал (не бачений досі у філософській антропології) категорії віри й сумління, намагається продемонструвати її основоположну сутність для кожної людини, принципово відокремити філософський підхід до вирішення нагальних життєвих проблем від теологічного й психологічного саме об'єднанням логіки й антропології. Тож, вважаю за необхідне звернутись до концепту Кантівської моральної віри – способу самовдосконалення людини, що обумовлений практичним інтересом і не вступає у марновірні спроби змагатися та перемогти теоретичні знання. Віра як умова свободи вибору передбачає чистоту морального мотиву. Ірраціональне самозаспокоєння якщо й має право на раціональне обґрунтування вчинку, то лише в якості втіхи людини, яка вже прийняла рішення на свій страх і ризик.

І. Кант був послідовним християнином, проте як аналітик змушений констатувати, що релігійна свідомість не здатна відповідати вимогам до світоглядної істини в частині віри в Бога, який би не обмежував свободу людини та її гідність. Звідси – протиставлення власної світоглядно-теоретичної позиції фідейстичній, конфлікт із теологією, а також із нерелігійними формами сліпої віри. Віра фанатиків, блазнів, нігілістів, циніків, монархістів, анархістів і таких інших виключається у кантіанстві як логічно обґрунтована, доцільна, відповідальна особистісна дія, позаяк забезпечує можливість утечі її носія від морального рішення.

Цей світоглядно-теоретичний принцип І. Канта був сформульованим у так званий критичний період його філософської творчості та покладений в основу категоричного імперативу: дій так, щоб максима твоєї волі могла стати моральним законом для всіх: «Практичні засади суть положення, що містять загальне визначення волі, яке охоплює багато практичних правил. Вони бувають суб'єктивні – [називаються] максимами, якщо умова розглядається тільки для його волі, а об'єктивними, або практичними законами ... якщо та умова визнається об'єктивною, себто значущою для волі кожної розумної істоти» [14, с. 21]. Разом ці концепти постають результатом інтелектуально-вольових зусиль людини, що регулюють її пізнавальну діяльність: тільки поставивши Себе на місце Іншого, можна визначити морально-етичний потенціал власної дії.

Теоретично, це – лише віра, тобто з об'єктивної точки зору – обмежене знання. До прикладу, переконаність в існування Бога є не логічною, а моральною вірогідністю, позаяк спирається на суб'єктивні засади; людина може лише стверджувати: я вважаю, переконана, щиро вірю, впевнена тощо. «Якщо судження є валідним для кожного, хто тільки має розум, то воно має об'єктивно достатню підставу, і тоді визнання істинності називається переконанням. Якщо ж воно має підставу тільки в особливому характері суб'єкта, то воно зветься впевненістю» [15, с. 464]. За якістю доведень віра перевищує вимисел, позаяк моральність дії зазначає високий рівень довіри, очікувань, вірогідності, достовірності або правди.

Кантіанство демонструє як саме спекулятивне знання перетворюється практичним розумом у безумовні цілепокладання і називає моральну віру вільною, позаяк вона апелює до свободи вибору людини. В цьому процесі здоровий глузд ототожнюється із моральною свідомістю, а сумління вимагає не зовнішнього примусу, а переконаності, лише добрий намір не є моральним, якщо із нього не народжується обґрунтований вчинок. Суперечливість сутнісного та суцього в Собі змушує людину шукати порятунок у безумовній цінності Іншого, прагнучи до цілокупності. Спроби Кантівського людинознавства [16, 17], засвідчити вірність гуманному світовідношенню й можливість це довести власним прикладом виявляються у необхідності сформулювати надійний світоглядний постулат, який створить передумови наснаги, невичерпності життєвих сил, стане дієвим логіко-антропологічним принципом самопізнання і самореалізації.

Відтак, якщо граничні засади людського буття не засновані на загальнолюдських цінностях, так би мовити, вірі у духовність, а лише обмежуються втіленням необґрунтованих і недоцільних проєктів, заснованих на фізичному ствердженні власного існування в світі, то на людину

чекає лише логіко-антропологічна безвихідь та онто-психологічна неповноцінність, самотність, ізольованість, нереалізованість тощо. Світоглядна істина І. Канта, яка вочевидь витікає із моральної віри або сумління, формується випробуванням сили людського духу через встановлення комунікативної збалансованості зовнішнього та внутрішнього світів, виявляється основою життєвого успіху.

Суголосною є пізнавальна стратегія Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля: розум є хитрим і гнучким в питаннях осягнення світоглядної істини. Процедура логічного обґрунтування первинної тези дії є затребуваною й об'єктивним, і суб'єктивним духом, щоб навчитись «непомітно» позбавлятися ілюзій задля порятунку душі й тіла в реалізації задумів Абсолютного Духу: «В межах граничного ми не можемо відчутти чи побачити істинне досягнення мети. Добро, абсолютне добро здійснюється вічно в світі... В цій ілюзії ми живемо, і разом з тим тільки вона є стимулом до діяльності, яка, власне, спонукає нас цікавитись світом» [18, с. 399].

У контексті нашого дослідження плідною виявляється переконаність англійського просвітника Девіда Г'юма щодо зведення Бога до чистої моральності, вдаючись до аналізу принципів невизначеності, незрозумілості, амбівалентності у людському світовідношенні. В основі його теорії пізнання – крайній сенсуалізм або соліпсизм, він тяжіє радше до емпіризму, а не раціоналізму як надійного джерела самопізнання. Проте це не завадило йому в «Трактаті про людську природу, чи Спробі здійснити заснований на досвіді метод міркування до моральних предметів» [19] ефективно застосувати раціоналістичний метод, досліджуючи суперечливу природу людини, поширюючи особистісний підхід на всі царини духовного життя.

Соліптичне розуміння Д. Г'юмом специфіки культурно-антропологічного простору засновується на скепсисі та агностицизмі, обумовлює трансформацію теоретичного (відстороненого від носія, наукового, абстрактного, абсолютного) знання до практичного (досвідного, безпосереднього, душевного, духовного) знання або заміщення раціонального ірраціональним. Такі ментальні метаморфози отримують загальний критерій у вигляді доказів, які мають бути критично затвердженими відповідно до існуючих моральних законів, правил, норм. Г'юмівський скептицизм зовсім не означає, що всі загальноцивілізаційні зусилля марні. Сутнісна природа креативної та відповідальної особи завжди бере гору, бо в повсякденних життєвих справах має інстинктивне прагнення до життя, перетворення задумів у вчинки подібно іншим людям.

Концептуальні засади світовідношення віри і розуму патристів, фідеїстів, номіналістів, реалістів спричинили неабиякий вплив як на мисленників Середньовіччя з їх монотеїстичними уподобаннями, так і на бентежні пошуки істинності буття інтелектуалами Нового часу з їх різновекторними світоглядно-теоретичними симпатіями щодо суцього і суттєвого, екзистенціального і трансцендентного, шляхетного і ницого у людському бутті.

Висновки. На світоглядно-теоретичному рівні питання про методи самопізнання виникло в теоцентризмі Середньовіччя як необхідність пізнати задум Бога щодо конкретної особи й логічно перейшло через антропоцентризм Відродження до наукоцентричної парадигми Нового часу. Суттєвим філософським досягненням логіків та антропологів епохи Середньовіччя і Модерну виявилась розробка ними чуттєво-сприйнятних орієнтирів самопізнання. Їх досягнення окреслюються необхідністю цілісного поєднання ірраціональних (містико-релігійних) та раціональних (трансцендентально-наукових) позачасових вимірів людського буття з, так би мовити, вмонтованими критеріями креативності та моральності у вчинки людини з вектором на глибинні прошарки самосвідомості.

Позаяк світоглядний сенс наукових знань відсутній, вирішальну роль необхідно надати релігійній вірі, єдиному вірному джерелу пізнання й насаги. Амплітуда її коливань досить широка: від чистої віри апологета християнства Квінта Тертуліана, Августинівської теорії самопізнання, гармонії віри і розуму раннього патриста Оригена до схоластики Дунса Скота, Вільяма Оккама, Ансельма Кентерберійського, Томи Аквінського та інших. Більш того, саме світоглядно-теоретичний потенціал фідеїзму, як нам видається, став спонукою логіко-гнос-

еологічним стратегіям неотомізму, неокантіанства, персоналізму, екзистенціалізму й таких подібних.

Таким чином, вирішення проблеми самопізнання, власне, є логічною підставою для впевненості в досягненні життєвого успіху, обґрунтуванням істинного шляху до щастя [20], перспективним конструктом подальших цивілізаційно прийнятних способів самореалізації людини в будь-яку добу і в будь-якій локації. Якщо особистісна креативність і моральність не засновані на загальнолюдських цінностях, переконаності у спроможності відтворювати сутність людини поза історико-філософськими парадигмами, то на особистість чекає лише катастрофічне відчуття нереалізованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Russell, Bertrand. *History of Western Philosophy and its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day*. London: Allen & Unwin, 2010. 916 p.
2. Scruton, Roger. *Short History of Modern Philosophy : from Decartes to Wittgenstein*. Second revised and enlarged edition published by Routledge. London, New York, 2017. 314 p.
3. James, W. *The Energies of Men / The Works of William James. Essays in Religion and Morality*. Harvard University Press. Cambridge and London, 1982. 489 p.
4. Киселиця, С. В. Віра як екзистенціал людського буття: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук : 09.00.01. Київ : Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2013. 19 с. URL: <https://www.academia.edu/48906900/> (дата звернення: 12.03.2025)
5. Святий Августин. Сповідь / Пер. з латини Ю. Мушака; Післямова С. Здіорука. – Київ : Основи, 1999. 319 с.
6. Абельяр, П'єр. Історія моїх страждань. – Львів: Літопис, 2004. 136 с.
7. Ансельм Кентерберійський. Монологіон. Прослогіон. – Львів : Видавництво УКУ, 2012. 384 с.
8. John Scottus Eriugena / *The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University*. 2019. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/scottus-eriugena/> (дата звернення: 19.03.2025)
9. Тома Аквінський. Коментарі до Аристотелевої «Політики» / Пер. з лат. О. Кислюк ; авт. передм. В. Котусенко. 2-е вид. – Київ : Основи, 2003. 796 с.
10. Garin, E. *Italian Humanism : Philosophy and Civic Life in the Renaissance* / E. Garin ; [trans. P. Munz]. Oxford : Blackwell, 1965. 226 p.
11. Valla, Lorenzo. *Correspondence* / Ed. by B. Cook. Cambridge : Harvard University Press, 2014. 448 p.
12. Newton, Isaac. 2006. *Opticks: or, A Treatise of the Reflexions, Refractions, Inflexions and Colours of Light*. London, 2nd Ed, Query 31.
13. Ляйбніц, Готфрід Вільгельм. Монадологія / Український переклад П. Бартусяка під редакцією О. Хоми. *Sententiae*, XXVIII. 2013. № 1. С. 151-177.
14. Кант, Імануель. Критика практичного розуму / Пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського; наук. ред. А. Єрмоленко. Київ : Видавництво Жупанського, 2004. 240 с.
15. Кант, Імануїл. Критика чистого розуму / Пер. І. Бурковського; передмова А. Лоя. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
16. Gerber, S. *Detours: Approaches to Immanuel Kant in Vienna, in Austria, and in Eastern Europe*. Vienna : V&R Unipress, 2015. 389 с.
17. Киселиця, С. В. Категоричний імператив у вимірах життєвої мудрості. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філософія*. 2015. № 11. С. 69-77.
18. Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх. Наука логіки. Енциклопедія філософських наук. Мала логіка / Укладач Б. Лис. Київ : Ліра-К, 2023. 372 с.
19. Г'юм, Девід. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі / Пер. з англ. П. Насада. Редакція та передмова Е. К. Моссер. – Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 2003. 522 с.
20. Киселиця, С. В., Шевченко, В. О. Антропогенний вимір щастя у техногенному світі. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ : Видавництво «Гілея», 2018. Випуск 139. С.103-107. URL: <https://www.academia.edu/43865631/> (дата звернення: 17.03.2025)

REFERENCES

1. Russell, Bertrand (2010). *History of Western Philosophy and its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day*. London: Allen & Unwin, 916 p. [in English].
2. Scruton, Roger (2017). *Short History of Modern Philosophy : from Decartes to Wittgenstein*. Second revised and enlarged edition published by Routledge. London, New York, 314 p. [in English].
3. James, W. (1982). *The Energies of Men / The Works of William James. Essays in Religion and Morality*. Harvard University Press. Cambridge and London. 489 p. [in English].
4. Kyselytsia, S. V. (2013). *Vira yak ekzystentsial liudskoho buttia: [Belief as existential of human being] avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. filos. nauk : 09.00.01*. Kyiv : Instytut filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy, 19 s. URL: <https://www.academia.edu/48906900/> (data zvernennia: 12.03.2025) [in Ukrainian].
5. Sviatyi Avhustyn (1999). *Spovid [Confession] / Per. z latyny Yu. Mushaka; Pisliamova S. Zdioruka. – Kyiv : Osnovy, 319 s.* [in Ukrainian].
6. Abeliar, Pier (2004). *Istoriia moikh strazhdan. [The story of my suffering]*. Lviv: Litopys, 136 s. [in Ukrainian].
7. Anselm Kenterberiiskyi (2012). *Monolohion. Proslohion [Monologue. Prologue.] – Lviv : Vydavnytstvo UKU, 384 s.* [in Ukrainian].
8. John Scottus Eriugena (2019) / *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/scottus-eriugena/> (data zvernennia: 19.03.2025) [in English].
9. Toma Akvinskyi (2003). *Komentari do Arystotelevoi «Polityky» [Commentaries on Aristotle's Politics] / Per. z lat. O. Kysliuk ; avt. peredm. V. Kotusenko. 2-e vyd. – Kyiv : Osnovy, 796 s.* [in Ukrainian].
10. Garin, E. (1965). *Italian Humanism : Philosophy and Civic Life in the Renaissance / E. Garin ; [trans. P. Munz]. Oxford : Blackwell, 226 p.* [in English].
11. Valla, Lorenzo (2014). *Correspondence / Ed. by B. Cook. Cambridge : Harvard University Press, 448 p.* [in English].
12. Newton, Isaac (2006). *Opticks: or, A Treatise of the Reflexions, Refractions, Inflexions and Colours of Light*. London, 2nd Ed, Query 31. [in English].
13. Liaibnits, Gotfryd Vilhelm (2013). *Monadolohiia [Monadology] / Ukrainskyi pereklad P. Bartusiaka pid redaktsiieiu O. Khomy. Sententiae, XXVIII. № 1. S. 151-177.* [in Ukrainian].
14. Kant, Imanuel (2004). *Krytyka praktychnoho rozumu [Criticism of practical reason] / Per. z nim., prym. ta pisliamova I. Burkovskoho; nauk. red. A. Yermolenko. Kyiv : Vydavnytstvo Zhupanskoho, 240 s.* [in Ukrainian].
15. Kant, Immanuil (2000). *Krytyka chystoho rozumu. [Criticism of pure reason]. / Per. I. Burkovskoho; peredmova A. Loia. Kyiv : Yunivers, 504 s.* [in Ukrainian].
16. Gerber, S. (2015). *Detours: Approaches to Immanuel Kant in Vienna, in Austria, and in Eastern Europe*. Vienna : V&R Unipress. 389 s. [in English].
17. Kyselytsia, S. V. (2015). *Katehorychnyi imperatyv u vymirakh zhyttievoi mudrosti. [Categorical imperative in the dimensions of life wisdom] Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia : Filosofiia. № 11. S. 69-77.* [in Ukrainian].
18. Hehel, Heorh Vilhelm Fridrikh. *Nauka lohiky. Entsyklopediia filosofskykh nauk. Mala lohika. [The science of logic. Encyclopedia of Philosophical Sciences. Minor Logic] / Ukladach B. Lys. Kyiv : Lira-K, 2023. 372 s.*
19. Hium, Devid (2003). *Traktat pro liudsku pryrodu: Sproba zaprovadzhennia eksperymentalnoho metodu mirkuvan pro obiekty morali. [A Treatise on Human Nature: An Attempt to Introduce an Experimental Method of Reasoning about the Objects of Morality] / Per. z anhl. P. Nasada. Redaktsiia ta peredmova E. K. Mossner. – Kyiv : Vydavnychiy dim «Vsesvit», 522 s.* [in Ukrainian].
20. Kyselytsia, S. V., Shevchenko, V. O. (2018). *Antropohennyi vymir shchastia u tekhnohennomu sviti. [Anthropogenic dimension of happiness in the technogenic world] Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats / Hol. red. V. M. Vashkevych. – Kyiv : Vydavnytstvo «Hileia». Vypusk 139. S.103-107. URL: <https://www.academia.edu/43865631/> (data zvernennia: 17.03.2025) [in Ukrainian].*

Kyselytsia Svitlana Volodymyrivna
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Sciences and the Humanities
Educational-Scientific Institute of Environmental Management and Humanities
Chernihiv Polytechnic National University
95, Shevchenko str., Chernihiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6961-528X

LOGICAL-ANTHROPOLOGICAL PRINCIPLES OF SELF-KNOWLEDGE IN THE MIDDLE AGES AND THE MODERN ERA: A COMPARATIVE ANALYSIS

Problem. *This study is devoted to the problem of human self-knowledge and its dimensions in the history of philosophy. The examination of various forms of self-knowledge in a historical-philosophical context is driven by the necessity for philosophical anthropology to establish the logical foundations for unifying paradigms around universal human values. This approach highlights the limitations of interpreting an intellectual, capable, and conscientious person solely within the framework of contemporary contexts.*

The research methods include modeling, idealization, comparative analysis, the hypothetical-deductive method, the correlation between the logical and the historical, and the interplay between the abstract and the concrete.

The purpose of the study is to analyze the main stages of the evolution of self-knowledge, to show its worldview invariance, to explain the forms of its transformation within the philosophical paradigms of the Middle Ages and Modern Era. The object of research is the philosophical paradigms of the Middle Ages and the Modern Era, while the subject of research is the means of shaping human creativity and responsibility.

Results. *The distinction between reason, emotions, and will allows us to identify their common and unique features and to determine the role of each in the processes of self-identification and self-realization. The scientific novelty of this study lies in its justification of the integrity of human intellectual and moral efforts, which unfold under the conditions of life's variability and the freedom to choose a model of behavior. This perspective reframes the problem of self-knowledge as a search for a logical-anthropological foundation for harmonizing transcendence and existence in human life.*

The concept of self-knowledge as a subject of philosophical analysis is evident in the patristics and scholasticism of the Middle Ages, which significantly influenced the reductionist-deterministic methodology of the Modern Era. This methodology incorporates both rational and irrational maxims concerning the immoral and the humane, the senseless and the reasonable, the vile and the noble aspects of human existence. By shifting the problem of self-knowledge from the realm of scientific and speculative inquiry to that of moral and ethical reflection – through the category of conscience – thinkers of the Modern Era transformed it into a practical issue of human existence, focused on the search for reliable means of self-realization.

Based on the outlined concepts of self-knowledge, we can conclude that a person is capable of constructing meaning through an original logical-anthropological framework. This framework arises from the fundamental need of the knowing subject to overcome doubt and anxiety by means of an intellectual-volitional mechanism aimed at achieving happiness – an invaluable motive from a broader civilizational perspective, rooted in the principle of humanity.

Key words: *self-consciousness, knowledge, worldview, truth, intellect, will, conviction, conscience, happiness.*

ФІЛОСОФІЯ ПРИРОДИ, СВІТУ І КОСМОСУ

UDC 37.013.73:377/378:159.955

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-8>

Bairamova Olena Viktorivna

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor,

Acting Head of the Department of Social Sciences and Humanities

Danube Institute of Water Transport

of State University of Infrastructure and Technologies

7, Fanahoriys'ka str., Izmail, Ukraine

orcid.org/0000-0002-3199-0612

THE DIALECT OF HARD AND SOFT SKILLS: A PHILOSOPHICAL REFLECTION ON 21ST CENTURY EDUCATIONAL PARADIGMS

Relevance of the study. *The article examines the dialectics of interaction between hard and soft skills as a fundamental issue of the modern educational paradigm. The research relevance is determined by global transformational processes in education and the necessity to rethink traditional approaches to professional competency formation in post-industrial society conditions. The need to bridge the gap between technocratic rationality and the humanistic dimension of education becomes particularly significant in the context of the fourth industrial revolution and artificial intelligence development.*

The purpose of the study to provide a philosophical reflection on the dialectical interaction between hard and soft skills in the context of educational paradigm transformation in the 21st century, as well as to develop a conceptual model reflecting the dialectical unity of these skills within the framework of holistic personality development.

Research methods. *The methodological foundation comprises a complex of complementary methods: dialectical, phenomenological, hermeneutical, as well as systemic and comparative approaches. The research is based on the principle of integrating theoretical and methodological approaches, which enabled the examination of professional competency formation in the unity of its ontological, epistemological, and axiological aspects, as well as analyzing the transformation of educational paradigms in the context of modern information society challenges.*

Research results. *The study presents a theoretical model for integrating hard and soft skills, which encompasses cognitive, activity-based, and value-oriented levels, and proposes the concept of «competency convergence» as an integrative process of forming new-type professional competencies. The research reveals the principal philosophical paradigms for understanding skills integration and outlines promising directions for further research in the philosophy of education. The study confirms that in conditions of «liquid modernity», the effectiveness of professional development is directly connected with the degree of integration between technical and social skills in the educational process. The practical significance of the research is validated by the increasing effectiveness of integrated educational programs in the context of modern global labor market and digital economy requirements, as demonstrated by high employment rates among graduates and their successful professional adaptation across various fields of activity.*

Key words: *competency convergence, skills dialectics, educational paradigm, hard skills, soft skills, competency integration, philosophy of education.*

Introduction. The relationship between hard and soft skills has emerged as a critical focus in contemporary educational discourse, reflecting a fundamental shift from traditional knowledge accumulation to developing comprehensive competencies. This transformation reveals a more

profound philosophical tension: the challenge of reconciling technocratic rationality with humanistic development in professional education. The Frankfurt School's analysis of the conflict between instrumental and communicative reason provides a theoretical framework for understanding this dichotomy, which has gained new significance in the context of the fourth industrial revolution and artificial intelligence advancement.

The dialectical unity and contradictions between hard and soft skills manifest in fundamental ontological and epistemological issues within the educational process. These include the interplay between objective and subjective knowledge, the balance of rational and emotional components in cognition, and the distinction between technical and humanitarian thinking. This complexity presents a significant challenge in developing cohesive personal development systems that effectively integrate these diverse competencies.

Various theoretical perspectives have established the philosophical foundation for understanding this relationship. M. Heidegger's critique of technical rationality [1], J. Habermas's theory of communicative action [2], and P. Freire's work on critical pedagogy [3] have contributed significantly to this discourse. Contemporary researchers have further expanded these foundations through studies of educational transformations [4-7]. However, the philosophical underpinning of hard and soft skills interaction still demands deeper theoretical examination, particularly as education adapts to rapid technological change.

This theoretical challenge takes on practical urgency in the digital age, where we encounter a compelling paradox: as technical processes become increasingly automated, the importance of distinctly human qualities – creativity, emotional intelligence, empathy, and collaboration – grows proportionally. This situation necessitates a fundamental reevaluation of educational paradigms, particularly in how they approach lifelong learning and adaptability. Technical skills, while essential, can quickly become outdated, making the capacity for continuous learning and development a crucial meta-competency.

This study aims to provide a philosophical reflection on the interaction between hard and soft skills amidst the transformation of educational paradigms in the 21st century. Our objective is to develop a conceptual model that reflects the dialectical unity of these skills in the context of holistic personality development while establishing philosophical principles for their integration into modern education.

Various complementary approaches were employed to uncover multiple aspects of the phenomenon under investigation. The dialectical method served as a core research tool, revealing internal contradictions between hard and soft skills as opposing yet interconnected facets of professional development. This method enabled us to analyse how quantitative changes transition into qualitative ones during skill formation and explore the unity and conflict of opposites within the educational context.

The phenomenological method was utilised to examine the immediate experience of skill formation within the educational process. Through phenomenological reduction, we uncovered the essential characteristics of hard and soft skills as they manifest in the consciousness of the academic subject. Special emphasis was placed on analysing intentionality in forming different skills and how they are constituted within an individual's lifeworld.

The hermeneutic approach provided insights into educational practices and the semantic contexts surrounding skill formation. A hermeneutic analysis of contemporary educational paradigms revealed their implicit meanings and foundational values. The hermeneutic circle method illuminated the connection between understanding individual competencies and developing a holistic view of the educational process.

Systems analysis investigated hard and soft skills as components of a unified competency system. This technique identified structural relationships among different skill types, explored their functional interactions, and determined the emergent properties of the competency system as a whole. Particular attention was given to analysing the systemic effects of technical and social skills interaction.

The comparative method enabled analysis of different approaches to understanding the relationship between hard and soft skills within modern educational philosophy. This analysis revealed commonalities and distinctive features in how various philosophical schools interpret this relationship.

Results and discussion. The current education system faces a fundamental crisis due to a disconnect between established educational models and the rapidly changing demands of post-industrial society. New educational models must align with the social conditions of «liquid modernity». According to Z. Bauman, education is not only confronted with epochal challenges but also represents a response to these challenges. As traditional paradigms evolve in an uncertain world of «liquid modernity», education must equip individuals for life in this new reality.

The commodification of education in consumer society presents a fundamental challenge to traditional academic institutions and their foundational values. This transformation threatens the ideals of scholarship and reveals a more profound «crisis of institutions and philosophies». The solution cannot be found in mere technical adjustments; instead, it demands a comprehensive philosophical reconceptualisation of education suitable for the era of «liquid modernity» [8].

Bauman's analysis provides crucial insight into this educational crisis. In liquid modernity, he argues that the traditional notion of a fixed professional skill set has become obsolete. The primary competency is the capacity for continuous learning and adaptation to ever-changing conditions [9]. This perspective fundamentally reshapes our understanding of the relationship between hard and soft skills, positioning their dialectical interaction as a central challenge in modern educational philosophy.

Bourdieu's concept of educational capital enriches this theoretical framework, developed in «The Forms of Capital» and «Homo Academicus» [10, 11]. His theory demonstrates that professional competency formation occurs through the complex interplay of cultural, social, and economic capital. Crucially, Bourdieu emphasises that educational capital transcends mere technical knowledge and skills, necessarily incorporating a social dimension that determines its practical value in professional contexts.

Contemporary research, particularly within Ukrainian scholarly discourse, has built upon these theoretical foundations to examine the integration of technical and social competencies in higher education. These studies highlight the essential interdependence of different skill types in forming professional identity [12, 13], providing empirical support for the theoretical frameworks established by Bauman and Bourdieu.

The theoretical significance of integrating technical and social competencies finds strong empirical support in current labour market trends. The World Economic Forum's «Future of Jobs Report 2024» [14] reveals that 87% of employers plan to invest in integrated learning programs combining technical and social skills by 2026 – a 12% increase from 2023. This marked shift demonstrates the growing recognition of the need for balanced competency development in professional settings.

Our theoretical framework builds upon M. Castells' concept of the «information-communicative society» [15]. His analysis of the 21st century as an «informational and network society illuminates how rapid technological advancement drives simultaneous transformations in both technological and social dimensions. This dual transformation creates a new form of social organisation where technical and social competencies become increasingly interdependent within networked structures.

Habermas's «Theory of Communicative Action» [16] provides a philosophical foundation for understanding this integration of competencies. His distinction between instrumental rationality (aligned with hard skills and technical thinking) and communicative rationality (corresponding to soft skills and dialogic understanding) offers crucial insights into the nature of professional development. Habermas's emphasis on balancing technical systems with the communicative lifeworld supports our argument for harmonising technical and social skills in modern education, particularly his concept of communicative competence in professional contexts.

Goleman's development of «competency transit» in «Social Intelligence: The New Science of Human Relationships» [17] further strengthens this theoretical framework. His analysis of how social skills transfer across contexts demonstrates the fundamental interconnection between hard and soft skills, revealing that technical competency effectiveness is inherently linked to social skill development.

Drawing from philosophical foundations and contemporary labour market demands – as evidenced in the LinkedIn Learning Report 2024 – our research proposes an educational model of «competency

convergence». This model represents a new stage in the evolution of professional competencies for the 21st century, characterised by the systematic integration of hard and soft skills into hybrid competencies.

Competency convergence can be understood through a synergetic approach, wherein the interaction between different skill types generates emergent properties of professional competence. This process manifests as technical skills acquiring socially adaptive characteristics while social skills become increasingly systematised and algorithmic. The dialectical nature of this convergence reveals itself through the interdependence of hard and soft skills in professional activities, the transformation of their apparent antagonism into complementarity, and the emergence of integral meta-competencies that transcend traditional skill categorisations.

Empirical evidence for this convergence appears in contemporary professional roles. Modern project managers, for example, must seamlessly integrate technical expertise with communication skills and emotional intelligence, demonstrating how formerly distinct competencies now function as an integrated whole.

Our research has yielded a comprehensive theoretical model for skill integration that operates across three interconnected levels. The model addresses the synthesis of analytical and emotional thinking at the cognitive level, fostering metacognitive strategies and systemic thinking while enhancing creative potential by integrating technical and social competencies.

The activity level builds upon this cognitive foundation by implementing integrated skills within professional contexts. This implementation manifests through enhanced adaptability in competency application, sophisticated project management approaches that balance technical and social considerations and the development of leadership qualities grounded in technical expertise.

The value-oriented level completes the model by establishing a holistic professional worldview. This highest level of integration focuses on developing ethical competence in technical activities, harmonising professional and personal values, and cultivating social responsibility within professional practice. Each level builds upon and reinforces the others, creating a dynamic and adaptive framework for professional development in the modern era.

We conducted empirical research examining the philosophical and methodological foundations of hard and soft skills integration to validate our theoretical model. The study focused on understanding this integration's ontological and epistemological aspects through the lens of educational practitioners' experiences in developing socially flexible competencies. Our research sample comprised 26 higher education teachers from Bessarabia (Ukraine), selected for their expertise in competency development.

The expert interviews were structured to investigate three fundamental philosophical dimensions of skill integration. The ontological dimension explored teachers' understanding of the essential nature of hard and soft skills, their perception of the dialectical relationship between these competencies, and how these skills transform in response to demands in the digital era.

The epistemological dimension analysed methodological approaches to acquiring and developing integrated competencies. This investigation examined the role of reflection in skill formation and explored the complex relationship between theoretical knowledge and practical application in competency development.

The axiological dimension addressed the value-based aspects of skill integration, examining the ethical dimensions of professional development and the humanistic principles that guide the educational process. This component was crucial for understanding how values shape the integration of technical and social competencies in academic practice.

Our interviews revealed significant insights into the competency «convergence phenomenon», with 76% of respondents observing a natural convergence and interpenetration of hard and soft skills in contemporary educational practice. This convergence manifested across three distinct yet interconnected dimensions in the educational process.

The epistemological dimension revealed the emergence of a new form of integrative knowledge where technical and social competencies coalesce into a unified cognitive complex. Most respond-

ents (82%) emphasised that separating hard and soft skills within the learning process has become increasingly challenging, suggesting a fundamental shift in how these competencies are developed and understood.

In the ontological dimension, respondents identified the formation of «hybrid» competencies that defy traditional classification as either hard or soft skills. These new forms of professional mastery demonstrate a seamless integration of technical expertise and social capabilities, indicating an evolution in the nature of professional competence itself.

The praxeological dimension highlighted the growing prevalence of professional scenarios demanding simultaneous application of both skill types. Nearly 70% of experts noted an increase in pedagogical practices that foster competency synergy, reflecting a practical shift in educational approaches to skill development.

Analysis of philosophical perspectives among respondents revealed three dominant paradigms in understanding skill integration. The holistic paradigm, endorsed by 48% of respondents, conceptualises skills as an inseparable unity. The dialectical approach, supported by 32% of participants, emphasises the unity and struggle of opposites in skill development. The phenomenological perspective, represented by 20% of respondents, focuses on the experiential aspects of skill integration.

The research also uncovered fundamental philosophical tensions within the integration process. These manifest as contradictions between technocratic and humanistic approaches, standardisation and individualisation imperatives, and traditional versus innovative educational paradigms. These tensions reflect broader challenges in contemporary education as it adapts to evolving professional demands.

Conclusions. Our research findings call for deeper theoretical exploration within modern philosophical and sociological frameworks, with recent labour market trends validating the «competency convergence» model. The LinkedIn Talent Solutions study «Global Talent Trends 2024», analysing over 2 million job vacancies, reveals a significant shift toward hybrid specialist profiles. This trend is particularly evident in technical professions, where 82% of employers now seek candidates who combine deep technical expertise with strong communication skills and emotional intelligence.

The practical efficacy of our skill integration model is demonstrated through preliminary implementation results across university clusters of varying orientations. Graduates from integrated educational programs show markedly higher employment rates, achieving 90% employment within six months of graduation compared to 60-70% for traditional academic program graduates. These results suggest the model's potential for enhancing professional preparation and career outcomes.

However, broader empirical validation of the proposed model requires attention to several critical dimensions. The model's effectiveness needs evaluation across diverse cultural contexts, as current testing has been primarily limited to the European educational landscape. Additionally, verification across various professional sectors, from engineering to creative industries, is essential to establish the model's versatility and adaptability.

Longitudinal studies will be crucial for assessing the stability and durability of integrated competencies over time, moving beyond immediate post-graduation outcomes to examine long-term career development. Furthermore, the development and validation of quantitative metrics for assessing skill integration levels represents a key methodological challenge that must be addressed to ensure robust evaluation of the model's effectiveness.

These future research directions will be essential for refining and validating the model's applicability across different educational and professional contexts, ultimately contributing to a more comprehensive understanding of competency development in contemporary education.

Our philosophical reflection on the interplay between hard and soft skills in 21st-century educational paradigms reveals fundamental shifts in understanding professional competency development. The research demonstrates that the traditional dichotomy between technical and social skills has given way to a more nuanced understanding of their dialectical unity within modern education. This transformation, supported by theoretical advances in educational philosophy and empirical labour market data, signals a profound change in how we conceptualise professional development.

The evolution of educational paradigms marks a decisive shift from monological to dialogical learning models. Building upon M. Castells' concept of the «information-communicative society» and J. Habermas' theory of communicative action, our research establishes that technical and social skills function as complementary aspects of holistic professional development, necessitating the integration of instrumental and communicative rationality in educational processes.

Our proposed theoretical model, encompassing cognitive, activity, and value levels, introduces the concept of «competency convergence» as a framework for understanding the formation of professional competencies. This model's practical significance is validated by analysing contemporary educational practices at leading universities worldwide, where integrated educational programs demonstrate markedly higher effectiveness in graduate employability and professional success.

Within the context of «liquid modernity», as conceptualised by Z. Bauman, our research confirms that integrating diverse skill types and commitment to continuous learning have become essential prerequisites for professional success. This finding necessitates a fundamental reconsideration of educational goals and methodologies. Moreover, our research supports the hypothesis that the effectiveness of professional competency development is directly linked to the degree of integration between technical and social skills in the educational process.

The implications of these findings extend beyond theoretical understanding to practical applications in academic program design and pedagogical methodology. Our research opens new avenues for investigation, particularly in examining the cultural specificity of skill integration across different educational systems and understanding the mechanisms of skill transfer between professional environments.

This study ultimately contributes to educational philosophy's theoretical advancement and pedagogical approaches' practical development, establishing a foundation for future research into the evolving nature of professional competencies in contemporary education. The findings underscore the need for continued investigation into how educational systems can best prepare individuals for the complex demands of modern professional life while maintaining the flexibility to adapt to future changes in the professional landscape.

BIBLIOGRAPHY

1. Scharff R. C. Heidegger's technologies: postphenomenological perspectives. New York : Fordham University Press, 2010. 155 p. DOI: 10.1007/s11007-012-9215-z
2. Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas' The Theory of Communicative Action / ed. A. Honneth, H. Joas. Cambridge : The MIT Press, 1991. 305 p.
3. Freire P. Education for Critical Consciousness. London-New York : Continuum, 2005. 152 p. URL: <https://surl.li/qpbvdn> (дата звернення: 29.12.2024).
4. Oxanham M. Higher Education in Liquid Modernity. New York : Routledge, 2013. 242 p.
5. Trends Shaping Education 2019 / OECD. Paris : OECD Publishing, 2019. 108 p. URL: <https://surl.li/znхupl> (дата звернення: 29.12.2024).
6. Malý L. The Role of Educational Programmes and Their Effect on Self-Education: An Example from Practice in the Context of Encountering Different Cultural Influences. *Theology and Philosophy of Education*. 2023. Vol. 2, № 2. P. 25–31. URL: <https://tape.academy/index.php/tape/article/view/31> (дата звернення: 29.12.2024).
7. Ponomarenko V., Rayevnyeva O., Stryzhychenko K. Investigation of Demand and Stability of Ukrainian Educational Market. *Asian Journal of Applied Sciences*. 2015. Vol. 03, Issue 01. P. 50–58.
8. Bauman Z. Liquid Modernity. Polity Press, 2000. 232 p. URL: <https://surl.li/qoouay> (дата звернення: 29.12.2024).
9. Bauman Z. Education in the Liquid-Modern Setting. *Power and Education*. 2009. Vol. 1(2). P. 157-166. DOI: 10.2304/power.2009.1.2.157
10. Bourdieu P. The Forms of Capital. Handbook of theory and research for the sociology of education / ed. J. G. Richardson. New York : Greenwood Press, 1986. P. 248.
11. Bourdieu P. Homo Academicus. Stanford University Press, 1988. 344 p. URL: <https://surl.li/opotpr> (дата звернення: 29.12.2024).

12. Сисоєва С. О. Освітні реформи: освітологічний контекст. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 44–55. DOI: 10.20998/%25x

13. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С, 2004. 112 с.

14. The Future of Jobs Report 2024: Insights and How JobsPikr Empowers Your Hiring Strategy. JobsPikr. URL: <https://surl.li/mpmvom> (дата звернення: 29.12.2024).

15. Castells M. Globalisation, Networking, Urbanisation: Reflections on the Spatial Dynamics of the Information Age. *Urban Studies Journal Limited*. P. 2737–2745. URL: <https://surl.li/rjxzut> (дата звернення: 29.12.2024).

16. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. 1st ed. Wiley, 2015. URL: <https://surl.li/lbbnuq> (дата звернення: 29.12.2024).

17. Hernez-Broome G. Social intelligence: The new science of human relationships. *Journal of Psychological Issues in Organizational Culture*. 2012. Vol. 3(2). P. 75–78. DOI: 10.1002/jpoc.20099

REFERENCES

1. Scharff, R. C. & Don Ihde (2010). *Heidegger's technologies: Postphenomenological perspectives*. Fordham University Press.

2. Honneth, A., & Joas, H. (Eds.). (1991). *Communicative action: Essays on Jürgen Habermas' The theory of communicative action*. MIT Press.

3. Freire, P. (2005). *Education for critical consciousness*. Continuum. <https://surl.li/nlmcqg>

4. Oxanham, M. (2013). *Higher education in liquid modernity*. Routledge.

5. OECD. (2019). *Trends shaping education 2019*. OECD Publishing. <https://surl.gd/mmjntw>

6. Malý, L. (2023). The Role of Educational Programmes and Their Effect on Self-Education: An Example from Practice in the Context of Encountering Different Cultural Influences. *Theology and Philosophy of Education*, 2(2), 25–31. <https://tape.academy/index.php/tape/article/view/31>

7. Ponomarenko, V., Rayevnyeva, O., & Stryzhychenko, K. (2015). Investigation of demand and stability of Ukrainian educational market. *Asian Journal of Applied Sciences*, 3(1), 50–58.

8. Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press. <https://surl.li/gpitlp>

9. Bauman, Z. (2009). Education in the liquid-modern setting. *Power and Education*, 1(2), 157–166. <https://doi.org/10.2304/power.2009.1.2.157>

10. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (p. 248). Greenwood Press.

11. Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus*. Stanford University Press. https://monoskop.org/images/4/4f/Pierre_Bourdieu_Homo_Academicus_1988.pdf

12. Sysoieva, S. O. (2013). Osvitni reformy: osvitolohichniy kontekst [Educational reforms: Educational context]. *Teoriya i Praktyka Upravlinnya Sotsialnyimi Systemamy*, 3, 44–55. <https://doi.org/10.20998/%25x> [in Ukrainian]

13. Ovcharuk, O. V. (Ed.). (2004). *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukrainski perspektyvy* [Competence approach in modern education: World experience and Ukrainian perspectives]. K.I.S. [in Ukrainian]

14. JobsPikr. (2024). *The future of jobs report 2024: Insights and how JobsPikr empowers your hiring strategy*. <https://www.jobspikr.com/blog/future-of-jobs-report-2024/>

15. Castells, M. (2010). Globalisation, networking, urbanisation: Reflections on the spatial dynamics of the information age. *Urban Studies Journal Limited*, 2737–2745. <https://surl.lu/wfijbb>

16. Habermas, J. (2015). *The theory of communicative action (1st ed.)*. Wiley. <https://www.perlego.com/book/1535910/the-theory-of-communicative-action-reason-and-the-rationalization-of-society-volume-1-pdf>

17. Hernez-Broome, G. (2012). Social intelligence: The new science of human relationships. *Journal of Psychological Issues in Organizational Culture*, 3(2), 75–78. <https://doi.org/10.1002/jpoc.20099>

Байрамова Олена Вікторівна
кандидат філософських наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Дунайського інституту водного транспорту
Державного університету інфраструктури та технологій
вул. Фанагорійська, 7, Ізмаїл, Україна
orcid.org/0000-0002-3199-0612

ДІАЛЕКТИКА HARD I SOFT SKILLS: ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ОСВІТНІХ ПАРАДИГМ ХХІ СТОЛІТТЯ

Актуальність проблеми: У статті досліджується діалектика взаємодії *hard i soft skills* як фундаментальна проблема сучасної освітньої парадигми. Актуальність дослідження зумовлена глобальними трансформаційними процесами в освіті та необхідністю переосмислення традиційних підходів до формування професійних компетентностей в умовах постіндустріального суспільства. Особливої значущості набуває потреба подолання розриву між технократичною раціональністю та гуманістичним виміром освіти в контексті четвертої промислової революції та розвитку штучного інтелекту.

Мета дослідження: здійснення філософської рефлексії діалектичної взаємодії *hard i soft skills* у контексті трансформації освітніх парадигм ХХІ століття, а також розробка концептуальної моделі, що відображає діалектичну єдність цих навичок у контексті цілісного розвитку особистості.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають комплекс взаємодоповнюючих методів: діалектичний, феноменологічний, герменевтичний, а також системний та компаративний підходи. В основу дослідження покладено принцип інтеграції теоретико-методологічних підходів, що дозволило розглянути проблему формування професійних компетентностей у єдності її онтологічних, епістемологічних та аксіологічних аспектів, а також проаналізувати трансформацію освітніх парадигм у контексті викликів сучасного інформаційного суспільства.

Результати дослідження. У результаті дослідження представлено теоретичну модель інтеграції *hard i soft skills*, що включає когнітивний, діяльнісний та ціннісний рівні, та запропоновано концепцію «компетентнісної конвергенції» як інтегративного процесу формування професійних компетентностей нового типу. Виявлено основні філософські парадигми розуміння інтеграції навичок та окреслено перспективні напрямки подальших досліджень у сфері філософії освіти. Дослідження підтверджує, що в умовах «плинної сучасності» ефективність професійного розвитку безпосередньо пов'язана зі ступенем інтеграції технічних і соціальних навичок в освітньому процесі. Практична значущість дослідження підтверджується зростаючою ефективністю інтегрованих освітніх програм у контексті сучасних вимог глобального ринку праці та цифрової економіки, що демонструється високими показниками працевлаштування випускників та їх успішною професійною адаптацією в різних сферах діяльності.

Ключові слова: компетентнісна конвергенція, діалектика навичок, освітня парадигма, *hard skills*, *soft skills*, інтеграція компетентностей, філософія освіти.

УДК 159.922.7:004.9:37.02

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-9>**Залужець Остап Тарасович**

аспірант кафедри англійської мови
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна
orcid.org/0009-0006-5223-9533

КОГНІТИВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТУ

У статті обґрунтовано актуальність питання впливу інноваційних технологій та технологій з елементами штучного інтелекту на когнітивні здібності людини, як таких, що являються основою будь-якої діяльності, впливаючи на ефективність соціально важливих процесів та інтелектуальний розвиток особистості. Попри значну невизначеність, щодо природи когнітивних процесів, виникає необхідність у перегляді їх значення та адаптації до сучасних умов.

З'ясовано, що когнітивні функції визначають цінність людини, формуючи самодостатню особистість, здатну розсудливо та успішно використовувати набуті знання. Розглянуто важливість кожної функції, як окремо, так і в контексті когнітивної системи, елементи якої взаємопов'язані. Розуміння механізмів, які лежать в основі людського пізнання, дозволить вдосконалити когнітивні надбання з моменту входження людини в світ соціального існування.

Проаналізовано тенденції впливу сучасних інформаційних потоків, їх насиченість і мінливість, що потребує підвищення компетентності когнітивних здобутків і роль освіти у цьому процесі є надважливою. У статті визначено сутність когнітивних функцій людини, їх формування та вагомість у життєдіяльності та освітньому процесі, від перебігу якого залежить ефективний розвиток суспільства. Завдання освіти – сприяти активізації та покращенню когнітивних функцій учнів, розглядаючи їх не лише як об'єкт навчання, а орієнтуючись на індивідуальність кожного, формуючи особистість, здатну до рефлексії та самовдосконалення.

Розглянуто можливості оптимізації освітньо-виховного процесу з урахуванням когнітивних особливостей учнів. Наголошено на необхідній адаптації навчальних програм до вимог сучасного інформаційного суспільства, а інтеграція новітніх технологій та штучного інтелекту в освіту не повинна спричиняти шкоду для природного розвитку когнітивних функцій людини.

Обґрунтовано потенційні загрози та вплив надмірного, неконтрольованого захоплення новітніми технологіями та технологій зі штучним інтелектом, зокрема погіршення аналітичного мислення, поверхневе сприйняття інформації, формування залежності та когнітивного перевантаження.

Запропоновано шляхи подолання негативного впливу цифрових інновацій на дітей шкільного віку, що дозволять підвищити компетентний рівень когнітивних функцій учнів. Наголошується на вагомості активної участі дорослих у цей період, які виступають першочерговим та авторитетним джерелом для дітей в процесі надбання нових знань та соціалізації.

Ключові слова: когнітивні здібності, когнітивний розвиток, освіта, інноваційні технології, штучний інтелект.

Вступ. У сучасному інформаційному суспільстві, коли інформаційні потоки відрізняються доступністю та динамічністю, когнітивні здібності людини відіграють ключову роль у формуванні особистості, адаптації до змін та ефективному засвоєнні знань. Інноваційні технології, зокрема штучний інтелект активно інтегруються в різні сфери діяльності людини, в тому числі в освіту, де сприяють розширенню можливостей навчального процесу. Поряд з позитивним потенціалом, існують чинники, які становлять загрозу на шляху становлення та розвитку когнітивного розвитку особистості. Наслідки цих процесів відображають стан суспільства, його розвиток та впливатимуть на майбутнє.

Специфіка когнітивних функцій людини є предметом досліджень багатьох вчених: М. Й. Варій, Т. Г. Русяєва, С. М. Романчук, С. Д. Максименко, Luis H. Favela, Barbu Revencu, О. П. Сергееєкова, Andy Clark, Christopher N. Wahlheim, Gabe Dupre та інші. Можливості та загрози застосування популярних технологій та штучного інтелекту в освітньому процесі обґрунтовують Л. І. Прохоренко, О.О. Бабяк, В. М. Шмаргун, М. Павельчук, Dragan Gasevic. Вплив та значення інноваційних технологій для суспільства висвітлюють О. Ю. Буром, Barry Giesbrecht, David Marr, І. В. Толстов, Н. С. Воронцова, С. В. Толочко. Проблеми контролю та можливі наслідки оцифрування суспільства вивчають Stuart Russel, Yuval Noah Harari, Soha Rawas, Л. Ілійчук, Є. Ю. Воронцов.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз особливостей формування когнітивних навичок, зокрема у період здобуття освіти, та обґрунтування загроз від неконтрольованого застосування новітніх технологій та штучного інтелекту на когнітивні здібності людини.

Задля реалізації мети визначено наступні завдання:

1. Визначити зміст, значення та умови формування когнітивних навичок людини, їх роль у становленні пізнавальних здібностей.
2. Розглянути елементи системи когнітивних функцій, їх особливості та значення в освітньому процесі.
3. Визначити основні виклики та загрози використання інноваційних технологій та штучного інтелекту, їх вплив на особистість та його когнітивні процеси.
4. На основі сформульованих уявлень, виокремити чинники, що сприятимуть ефективному формуванню компетентних когнітивних здобутків в освітньому процесі та процесі соціалізації.

Методи дослідження. Використано теоретичні методи дослідження: аналіз педагогічних, психологічних, наукових джерел, їх систематизація та узагальнення.

Результати дослідження. Зміни у сучасному світі відбуваються під впливом новітніх технологій, які охоплюють практично усі сфери життя людини – від соціальних взаємозв'язків до освіти, економіки та політики. Відповідно до тенденцій технологічного прогресу, коли доступ до великого обсягу даних є відкритим, змінюються певні вимоги до багажу знань та навичок раціонального використання інформаційних потоків та технологій при вирішенні соціальних та особистих завдань.

Більшість моделей впроваджених технологій та застосунків з штучним інтелектом (ШІ) зосереджені на внутрішній ефективності та не завжди зважають на збереження суспільних та індивідуальних цінностей. Тому, важливим є акцентування уваги на всебічному розвитку самодостатньої особистості, яка здатна гнучко та динамічно приймати участь в загальноцивілізаційному процесі, використовуючи вплив цифрових технологій як засіб для покращення рівня свого життя. Вміння розсудливо застосовувати набуті знання, дозволяє в подальшому успішно вирішувати завдання при переробці значних обсягів даних, підвищуючи рівень освіченості та людського потенціалу [1, с. 10, 68-69, 212-213].

Дифузію цифрових технологій та технологій з елементами штучного інтелекту розглядають як фон для розвитку нових можливостей сучасності, переоцінки існуючих навичок та практик [2]. Поруч з трансформаційним потенціалом інновацій, слід зауважити руйнівні, небезпечні аспекти технологічного прогресу. Незважаючи на зростаючу популярність ШІ, бракує емпіричних досліджень та вивчення довгострокових наслідків, які аналізують вплив інноваційних продуктів на сучасний світ. Інвестуючи у розвиток ШІ, необхідно пам'ятати про збереження потенціалу людського інтелекту, розвиток здібностей, зокрема когнітивних процесів [3, с. 100-104; 4; 5, с. 163].

Людина від природи наділена індивідуальними інтелектуальними можливостями і когнітивними здібностями. Інтелект виступає сукупним розумовим потенціалом людини і є інструментом реалізації когнітивних навичок, завдяки яким відбувається взаємодія людини з навколишнім оточенням, формується та зводиться у певну систему отримана інформація [6; 7, с. 551].

Зауважимо, когнітивні процеси людини можна представити широким спектром функцій:

- Сприйняття;
- Увага;
- Мислення;
- Пам'ять;
- Мовлення;
- Рішення;
- Креативність.

Взаємодіючи між собою, ці функції утворюють когнітивну систему людини, яка відповідає за здобуття, накопичення та використання інформаційного наповнення. Репрезентовані свідомості людини, когнітивні процеси впливають на успішність засвоєння знань, пізнавальну активність, сприяють здатності індивіда до саморозвитку [1, с. 259; 8, с. 6, 9-10, 19, 50; 9].

Протягом життя, еволюціонуючи не лише біологічно, більш активному процесу розвитку підлягають когнітивні функції людини. Тисячолітні аспекти їх еволюції призвели до виникнення і розвитку найвищих когнітивних здібностей, формування високорозвиненого інтелекту, здатності продукувати ефективні розумові процеси [6].

Протегування прогресу надбання когнітивних якостей – є важливим моментом виховання дітей. Входження в світ соціального існування синхронізоване з початком розвитку когнітивної сфери, яка є домінантною в існуванні та розвитку особистості [10].

Варто наголосити, перебіг ефективного розвитку суспільства значною мірою залежить від стану сучасної освіти, її методологій та практик. Впровадження в освітнє середовище інноваційних технологій дозволить процесу інтелектуалізації йти в ногу з прогресивним розвитком цих продуктів. Сучасна діяльність людини все частіше покладається на інноваційні технології та ШІ, передаючи їм все більше рутинних функцій. Як наслідок, необхідність надбання людиною нових когнітивних компетенцій та виникнення нових вимог до сучасної освіти, які передбачають зміни не лише змістовності та методології навчального процесу – у цій парадигмі учень розглядається не тільки як об'єкт навчання, а як індивід здатний до самостійного вибору, рефлексії і саморозвитку. Його участь в ролі здобувача знань в освітньому середовищі сприятиме активізації та покращенню когнітивних якостей [11, с. 200; 12, с. 201].

Стратегія досягнення оптимальної діяльності когнітивних функцій людини передбачає усвідомлення, розуміння кожної з них. Будь-яка інтелектуальна якість особистості є складним інтегральним утворенням – поведінка людини пояснюється як така, що походить від діяльності частин розуму та взаємодії між ними. І саме сукупність когнітивних навичок формують особистість, людську відмінність та архітектуру людського розуму. В цих процесах освіта є важливим джерелом, що конститує основні когнітивні якості, які необхідно сформувати у людині [13].

Виконуючи різноманітні завдання, когнітивна система зазнає постійних модифікацій через зміну сенсорної вхідної інформації, цілей та мотивацій. Як і більшість природних систем, когнітивні функції є нелінійними і динамічними [14]. Архітектура когнітивної системи, а саме природа її діяльності, закономірності формування й розвитку, залишаються не достатньо вивченими, продовжуючи викликати дискусії [15, с. 337; 16, с. 2].

У контексті дослідження, зауважимо, що будь-яку складну систему, в тому числі й когнітивну систему, можна представити як екстраполяцію з властивостей її елементарних компонентів. Це дозволить отримати розуміння механізмів репрезентації та обробки інформації, які лежать в основі людського пізнання [15, с. 257].

Вибіркова та ефективна обробка інформації людиною потребує активізації когнітивного механізму – уваги, яка не є пізнавальним і самостійним процесом, але є динамічною гранню усіх когнітивних функцій, впливаючи на їх стимуляцію. Увага виявляється у спрямованості й зосередженості свідомості на певних предметах і явищах навколишнього оточення або власних переживаннях. Інтегровані з багатьма когнітивними функціями та зовнішніми факторами впливу, процеси, опосередковані увагою, мають важливе значення для створення узгоджених

уявлень про певні об'єкти та підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної або рухової активності індивіда [17; 18; 19; 20, с. 701].

Зауважимо, важливим в освітньому середовищі є розвиток вміння контролювати і концентрувати увагу, що досягається за допомогою спеціальних вправ та прийомів, оптимізуючи навички зосередження та свідомої їх корекції [9].

Сприйняття – являє собою пізнавальний процес спостереження предметів і явищ, отримання вхідної інформації про події з різних аспектів оточення за допомогою аналізаторів. Залежно від обставин та домінування певного аналізатора, сприйняття реалізується завдяки візуальним, акустичним, тактильними сигналами. Опісля побудови набору уявлень та закономірностей отриманих ознак, відбувається упорядкування їх у цілісні структури, які надалі є доступними як основа для прийняття рішень, формування думок та дій [1, с. 260-261; 21, с. 39].

Завдяки сприйняттю, постійному відновленню інформаційного наповнення від сприйняття зовнішнього світу, формується виразна людська індивідуальність, досвід та революція світогляду. Цей процес безпосередньо пов'язаний з увагою, пам'яттю і мисленням, але є фундаментальним етапом пізнання та знаходиться в залежності від попереднього досвіду людини [1, с. 287-288; 22, с. 3-5; 23, с. 90-91].

Розвиток сприйняття в освітніх процесах зумовлює розширення власних уявлень про оточуючий світ від чого в подальшому залежить діяльність людини і її багаж знань. Гнучкий підхід до представлення інформації в навчальному процесі, враховуючи специфіку сприйняття певного матеріалу, створює оптимальні умови для розвитку потенціалу учнів, підвищує мотивацію та інтерес до навчання. Новітні засоби цифрових технологій можуть сприяти більш інтенсивному процесу сприйняття навчальних даних, вилучення їх зв'язків та закономірностей для подальшого формування особистісно зорієнтованої навчальної траєкторії [24; 8, с. 60-64; 25; 26, с. 27-30].

Пам'ять розглядають як один з аспектів загального процесу переробки інформації людиною: отримана інформація стає частиною бази знань, зберігаючи концепти, асоціативні моменти та факти взаємодії з зовнішнім середовищем, що накопичуються з часом та презентуються у формі досвіду.

Людина користується пам'яттю від народження. Згодом, з розширенням можливостей пізнавальної діяльності, накопиченням досвіду, завдяки навчанню та мовленню, відбувається інтенсивний розвиток пам'яті. Варто зауважити, пам'ять є необхідною для засвоєння нових знань, а їх накопичення сприяє вдосконаленню пам'яті [1, с. 309, 346; 8, с. 140].

Для ефективного керування поведінкою, стан пам'яті повинен постійно оновлюватися відповідно до змін навколишнього середовища. Оновлюючись, будуються нові представлення, які інтегрують застарілу та поточну інформацію і на основі цього сприймають нову: відбувається процес адаптації пам'яті до змін у досвіді [27].

Пам'ять тісно пов'язана з процесом мислення та сприйняттям і має властивість погіршуватися від неповного її використання. Тому, в освітніх процесах важливим є створення умов, що покращують роботу пам'яті учнів, дають можливості краще засвоїти і зберегти знання: змістовна й цілісна презентація нового матеріалу, регулярне його повторення та активація зацікавленості учнів до процесу навчання сприяють позитивній мотивації у навчанні, прагненню до вдосконалення та зацікавленості у результатах діяльності [1, с. 344-347; 28, с. 47].

Оптимальний розвиток вищерозглянутих когнітивних функцій людини призводить до процесу мислення – здатності гнучко оцінювати та міркувати про об'єкти або ситуації. Можливості міркування можна використовувати для моделювання нових функцій і способів вирішення завдань, що дозволяє оцінити розуміння людиною основних властивостей та можливостей представлених ситуацій [29].

Процес мислення має початок там, де людині трапляється нове й невідоме. Здійснюється аналіз, порівняння, узагальнення, об'єктивна оцінка позитивних та негативних аспектів явищ або фактів, виявляючи доцільне та хибне. Мислення ґрунтується на індивідуальних алгоритмах людини, враховуючи знання і досвід набутий від інших людей. Тому, важливим є змістовна

й належним чином організована діяльність освітніх програм, що сприяють розвитку мисленню учнів та самостійності у знаходженні нових, власних шляхів розв'язку завдань. Нездатність мислити самостійно створює загрозу потрапляння під вплив чужих думок, їх підтримки і сповідування, що матиме негативний вплив на становлення особистості.

Мислення – процес обробки інформації, коли інтеріоризований зовнішній досвід опрацьовується й набуває логічного оформлення. Єднаючись з системою знань і попереднім досвідом людини, відбувається реалізація у вигляді генерованих дій та ідей. Люди «успадковують» навколишнє середовище, соціокультурний контекст через унікальні здібності когнітивних функцій, розвиваючи їх протягом всього життя. Без цього аспекту еволюція відбувалася б інертно, не маючи достатньо досвіду, зріло виражених здібностей, які потрібні для розвитку мислення, когнітивної зрілості та спільної комунікативної взаємодії з іншими людьми. Саме тому розвиток мислення, вміння аналізувати та оцінювати інформаційні надбання є важливим орієнтиром освітньої сфери у сучасних умовах [1, с. 353-354, 377; 6; 30, с. 7-9, 13-16, 52].

Оптимізація когнітивних функцій передбачає використання зовнішнього світу, як елемента простору активації індивідуальних когнітивних процесів для підтримки та розширення здібностей вирішення нових завдань. Ефективний фактор, здатний покращити реалізацію цих процесів – мова, фундаментальний когнітивний елемент процесу пізнання світу, важливий посередник у комунікативній структурі і основне інформаційне джерело. Мова кодує усі знання, отриманні в ході сприйняття та осмислення їх ззовні, що впливає на збагачення когнітивного світу, тим самим активуючи навчальну діяльність, виступаючи основним засобом вираження думки. Це також найважливіший інструмент організації людських стосунків для обміну думками, знаннями та спільної діяльності [18].

Важливим є наявність тісної єдності між мисленням і мовленням: відображена мовленням інформація, має бути представлена осмисленою, повноцінною і зрозумілою для слухача. Загалом, процеси сприйняття, мислення, запам'ятовування створюють фон через сприйняття зовнішнього світу, для досконалого використання мови та побудови компетентних соціальних взаємозв'язків. Під впливом цих процесів реалізуються когнітивні аспекти мовлення, формуються ідеали та цінності, покращується рівень самовдосконалення та знань.

Мова – критичний інструмент для програмування розуму і важливу роль у цьому відіграє освіта, метою якої є не лише передати лінгвістичні знання учням, а й оптимізувати їх вдосконалення та розвиток. Реалізуючи представлення навчальних матеріалів, необхідним є розуміння когнітивних закономірностей освітнього процесу: мова формується на основі когнітивної активності при перебігу мовної практики через взаємодію з вчителем та іншими учнями, перетворюючи навчальний процес на такий, коли на будь-якому етапі задіяні розумові здібності учнів [1, с. 791-793; 31, с. 78-80; 32; 33].

Вирішення нових завдань – процес, в основі якого лежать когнітивні фактори. Системна робота сприйняття, узагальнення, інтеграції й реконструкції інформації та попереднього досвіду, призводить до формування рішення, що усуває проблемну, невизначену ситуацію або завдання.

Людина завжди перебуває у стані вироблення та прийняття рішень, досягаючи певної мети, що має центральне значення для становлення особистості та соціальної сфери життя. Фактично, від якості прийняття та виконання рішень, залежить особисте життя людини та загалом суспільства, а також перебіг майбутніх подій [34, с. 197, 200].

Розуміння засад функціонування когнітивної системи, дає змогу активізувати необхідні механізми для оптимального ефекту прийняття рішень, а також уникнути типових помилок і мінімізувати невдалі рішення. Важливою умовою є забезпечення використання якісного інформаційного забезпечення: актуального, повного та достовірного. З поширенням засобів сучасних технологій та ШІ, обсяги інформації для прийняття рішень постійно збільшуються і потребують новітніх якостей когнітивних здобутків, об'єктивних знань та особистої інноваційності [35, с. 26-28, 31-33,37; 36].

Характер обробки інформації когнітивними здібностями має індивідуальний зміст. Спираючись на певні шаблони, отримані під час сприйняття, аналізу, діяльності, формуються влас-

ні композиційні, абстрактні рішення, що відрізняються новизною й індивідуальною цінністю [1, с. 386].

Креативність – рівень обробки інформації модифікованим, творчим способом, відмінне від логічно-послідовного, стандартного підходу. Ці аспекти розвивають вміння вільно поєднувати інформацію, змінюючи кут поглядів на об'єкти та ситуації, що впливає на загальний інтелектуальний розвиток, підвищуючи ініціативність, впевненість, творчий потенціал людини.

Зміни у сучасному суспільстві, формують запити креативних, унікальних рішень у різних сферах життєдіяльності, де роль освіти є пріоритетною у виявленні та розвитку потенціалу кожного учня. Для розвитку креативних навичок освітні програми використовують завдання, які стимулюють пізнавальну активність, вправи на розвиток уяви та протидію інерційному мисленню. Успішному формуванню креативності також сприяють зовнішні фактори впливу, які супроводжують процес: мотивація, психологічний клімат, стиль та методи педагогічної взаємодії [37, с. 144-148; 38, с. 6, 23-24].

Наголосимо, що розвиток когнітивних здобутків учнів – є одним з основних завдань освіти. З огляду на поширення технологій з елементами ШІ, освітні програми належним чином повинні розглядати їх як засоби для підвищення рівня інтелекту учнів, запобігати деструктивному впливу на процес здобуття знань та деградації індивідуального мислення [38, с. 73].

Згідно з останніми дослідженнями, виявляється багато застережень щодо негативного впливу технологій ШІ на когнітивні здібності людей [39, с. 468; 40, с. 81-82, 84; 41, с. 9-15; 42; 43, с. 79-83; 44, с. 242].

Великий обсяг доступної інформації та нестача її аналізу, довіра до неперевіраних та хибних даних, послаблює здатність самостійно мислити та приймати рішення [39, с. 481-482].

Формується звичка до миттєвого отримання необхідного матеріалу та швидких відповідей (завдяки доступності інтернету та різноманітних застосунків), що знижує увагу та концентрацію на важливих аспектах [40, с. 83].

Поверхневий підхід до мислення зменшує здатність глибокого розуміння та аналізу завдання [45, с. 77].

Феномен «гаджет-залежності» є дуже поширеним і спричиняє фізичну та психічну напругу, агресивні та неадекватні реакції, а також призводить до зниження вміння взаємодіяти між людьми та адаптації в соціумі [41, с. 10; 45, с. 77; 46, с. 163-165].

Негативний вплив гіподинамії, як наслідок технологізації суспільства, зумовлений прогресуючим зниженням рухової активності людей [15, с. 239-240].

Загрозу нерівності в когнітивному розвитку представляє нерівномірний доступ споживачів до технологій, що може вплинути на соціальні структури та колективний розум в подальшому [45, с. 77-78; 47, с. 33].

Варто зазначити, що середовище в якому відбувається розвиток індивіда, розглядається як «подразник», активатор когнітивного розвитку та побудови індивідуального мислення. Освітній процес забезпечує відносно контрольоване середовище, в якому навчання учнів певною мірою планується та регулюється вчителем і передбачає отримання фактичних, базових знань. Сприяння розвитку когнітивних навичок у цей період, можна розглядати як компонент довгострокової перспективи, розглядаючи співвідношення навчання та розвитку особистості як процес, що є передумовою переходу за рамки концептуальних засад [39, с. 463-464, 486-487; 41, с. 12,15].

Спираючись на викладене, зазначимо чинники, що дозволять підвищити ефективність когнітивних компетенцій учнів:

1. Представляти навчально-виховний матеріал, враховуючи вікові можливості та етапи розвитку особистості, від яких залежить адекватне та повноцінне сприйняття, розуміння умов завдань, подальша мотивація учнів [38, с. 74].

2. Формування підходів до організації послідовного та систематичного викладення матеріалу, збагаченого змістом, спроможним породжувати в учнях самостійну та творчу ініціативу, активувати індивідуальне мислення та самовдосконалення. Освітній процес заснований на ког-

нітивному залученні, активує ефективність обробки інформації. Те, як представлено навчальний матеріал, впливає на легкість його сприйняття та використання, тим самим покращуючи опанування [22, с. 21].

3. Активна взаємодія вчителів з учнями, спільні проєкти та діяльність формують процес соціалізації, що є важливим при становленні когнітивних функцій. Участь дорослих у вирішальні періоди розвитку, допоможе сформувати успішний досвід там, де дитина не може його надбати самостійно [48].

Люди є ультрасоціальними, тому цей аспект відіграє значну роль при формуванні особистості: соціальний зв'язок через обмін емоціями, думками з вчителями та однолітками сприяє у визначенні особистої сутності, допомагає вивчати ситуацію з різних точок зору, засвоюючи різнібічні перспективи [49; 50, с. 7, 28, 31].

1. Розробка методів та засобів оцінювання сприятимуть підвищенню успішності та мотивації в процесі навчання. Свідома та цілеспрямована діяльність людини потребує оцінки ключових показників ефективності результатів, що допоможе виявити критичні моменти й відстежувати процес здобуття нових знань, а в разі потреби вчасно усунути проблему [38, с. 80; 44, с. 239; 51].

2. Залучення батьків для контролю доступу дітей до інформаційних ресурсів, їх аналіз, розуміння суті та мотивів користування [39, с. 479; 46, с. 163-165; 50, с. 11, 25].

3. Зазначені аспекти необхідно проводити паралельно з підвищенням медіаграмотності дітей, презентуючи теоретичні та практичні навички для ефективного користування різноманітними інформаційними ресурсами [39, с. 472; 43, с. 82].

ІІІ в середовищі сучасної освіти та суспільства сприяє розширенню можливостей потенціалу людини. Зміни сучасності під впливом технологій потребують постійного моніторингу та оцінки довгострокового впливу на когнітивні функції людей і особливо дітей. Спираючись на відомі знання та розуміючи напрям розвитку вдосконалення когнітивних навичок, дозволить розширити людські можливості та усунути певні ризики впливу технологічного прогресу на природу людини та суспільство [39, с. 463-464, 486-487] [44, с. 236-237] [47, с. 33-35].

Використовуючи підхід орієнтований на людину, і поєднуючи його з можливостями новітніх технологій, підвищується потенціал досягнення майбутніх проривів у різних сферах, заснованого на добробуті [51].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, з'ясовано, що когнітивні функції людини розвиваються з народження і продовжують вдосконалюватися з часом через соціальний зв'язок, освітні процеси, мовлення, особисте сприйняття та мислення. Важливим є шкільний вік на шляху розвитку цих навичок, що необхідно враховувати в практиках сучасної освіти.

Розвиток дитини, її когнітивних та соціальних компетенцій напряму залежить від втручання дорослих і є абсолютно необхідним. Вчителі та батьки передають свої особисті думки за допомогою мови і представляють об'єктивні погляди на речі, виховуючи та взаємодіючи з дітьми у спільних соціальних процесах. Забезпечуючи їх інформаційним наповненням, розвивається базова структура системи когнітивних функцій, що при подальшому тривалому розвитку та навчанні дозволяє досягнути достатньо компетентних навичок та інтелектуального вдосконалення.

Досягнення синхронності освіти з інноваційними технологіями та системами ІІІ залежить від прогресивних та гнучких можливостей розуму людини та когнітивних здобутків – їх достатньо компетентний розвиток дозволить ефективно застосовувати набуті знання і досвід в сучасному світі, коли інформаційні потоки є доступні й масштабовані, відрізняючись мінливістю та динамічністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варій М. Й. Загальна психологія: підр. К.: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с. URL: <https://surl.li/zhogfp>.
2. Gazzaniga M. S. The Cognitive Neurosciences. 2009. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/8029.001.0001>.

3. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття. Київ: КМ-Букс, 2018. 416 с.
4. Marikyan D., Paragiannidis S., Rana O. F., Ranjan R. Blockchain adoption: A study of cognitive factors underpinning decision making. *Computers in Human Behavior*. 2022. Vol. 131. P. 107207. URL: <https://surl.li/tzaxpb>.
5. Рассел С. Сумісний з людиною: Штучний інтелект для кожного. Київ: Видавництво "МІФ", 2021. 416 с.
6. Русяєва Т. Г. Когнітивні здібності вченого: набуті чи вроджені? Звідки беруться генії? *Технології майбутнього*. URL: <https://surl.li/eilafh>.
7. Романчук С. М. Мова як головний когнітивний елемент активізації навчальної діяльності студентів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2009. Вип. 20. С. 550-553. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrkpnu_fil_2009_20_147.
8. Психологічна організація модульного формування когнітивних здібностей: генетико-креативний підхід : навч. посібн. / Максименко С.Д. та ін. Том 2. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 356 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735944/1/Part2_8%20%281%29.pdf.
9. Навчання дітей з порушеннями когнітивного розвитку в умовах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник / Прохоренко Л.І. та ін. ; за ред. В.В.Засенко, Л.І.Прохоренко. Київ, 2020. 435 с. URL: <https://surl.li/oosyti>.
10. Шмаргун В. М. Організація ментального досвіду та інтелектуальної компетентності особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 208-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_44.
11. Буров О. Ю., Пінчук О. П. Цифрові технології дослідження впливу особливостей нервової системи на когнітивні можливості студентів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2023. Том 93. №1. С. 199-216. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734472/1/5147.pdf>.
12. *World Educational Trends: Lifelong Learning*. Google Books. URL: <https://surl.li/vepncv>.
13. Шмаргун В.М. Організація ментального досвіду та інтелектуальної компетентності особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Психологічні науки*. Вип. 114. С. 208-212. URL: <https://surl.li/nvcgqs>.
14. Favela L. H. Cognitive science as complexity science. *WIREs Cognitive Science*. 2020. Vol. 11. Issue 4. URL: <https://doi.org/10.1002/wcs.1525>.
15. Психологія когнітивних процесів: науковий посібник / Максименко С., Деркач Л., Кіричевська Е., Касинець М. Київ: «Видавництво Людмила» 2022. 420 с. URL: <https://surl.li/rpyuux>.
16. Чебаненко І. С. Вплив чат-ботів зі штучним інтелектом на процес навчання студентів у системі онлайн освіти: кваліфікаційна робота. Київ, 2024. 108 с. URL: <https://surl.li/lchszm>.
17. Giesbrecht B., Bullock T., Garrett J. Physically activated modes of attentional control. *Trends in Cognitive Sciences*. 2025. Vol. 29. Issue 3. P. 295-307. URL: <https://surl.gd/edtpir>.
18. Revencu B., Csibra G. The missing link between core knowledge and language: Review of Elizabeth Spelke's What babies know, volume 1 (2022). *Mind & Language*. 2023. Vol. 38. Issue 5. P. 1314-1322. URL: <https://doi.org/10.1111/mila.12482>.
19. Allegretti E., Mauti M., Cocco M. I. Visual short-term memory binding and attentional processes during object-scene integration are preserved in mild cognitive impairment. *Cortex*. 2025. Vol. 182. P. 53-70. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2024.12.002>.
20. Загальна психологія: навч. посіб. / Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. К.: Центр учбової літератури, 2012. 296 с. URL: <https://surl.li/wfofmu>.
21. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Черкаси, 20 квітня 2023 р.). Черкаси. 2023. 430 с. URL: <https://surl.li/mwxwzt>.
22. Marr D. Vision: a computation investigation into the Human Representation and Processing of Visual Information. London, 2010. 403 p. URL: <https://surl.li/uvfayc>.
23. Толстов І. В., Єгоркіна Д. М. Характеристика основних способів сприйняття інформації здобувачами вищої освіти. *Людина, суспільство, комунікативні технології*: матеріали XII міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 25 жовтня 2024 р.). Харків, 2024. С. 90-91. URL: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/26371/1/Толстов.pdf>.
24. Дубасенюк О. А. Інноваційні навчальні технології – основа модернізації університетської освіти. *Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін*. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. С. 3-14. URL: <https://surl.li/qddmau>.

25. Сприймання: когнітивний процес. URL: <https://fr.scribd.com/document/659702065/Сприймання>.
26. Воронова Н. С. Становлення нової культури сприйняття (або засоби мультимедіа в освіті). С. 27-31. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/4413/1/6.pdf>.
27. Wahlheim Ch. N., Zacks J. M. Memory updating and the structure of event representations. *Trends in Cognitive Sciences*. 2025. Vol. 29. Issue 4. P. 380-392. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364661324003152>.
28. Солонникова Є. В. Психолого-педагогічні умови розвитку когнітивних процесів школярів на уроках історії: кваліфікаційна робота. Дніпро, 2024. 95 с. URL: <https://surl.li/axyzoa>.
29. Halina M. Insightful artificial intelligence. *Mind & Language*. 2021. Vol. 36. Issue 2. P. 315-329. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mila.12321>.
30. Манюк О. Психологічні особливості мислення як когнітивного процесу: кваліфікаційна робота. Острог, 2023. 90 с. URL: https://theses.oa.edu.ua/DATA/12714/Манюк_Олесь.pdf.
31. Канюк О. С. Когнітивний напрям у методиці викладання іноземної мови. *Молодий вчений*. 2021. № 3 (91). С. 78-87. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/419/407>.
32. Dupre G. Public language, private language, and subsymbolic theories of mind. *Mind & Language*. 2022. Vol.38. Issue2. P. 394-412. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mila.12400>.
33. Lurayan G., Bergen B. How Language Programs the Mind. *Topics in cognitive science*. 2016. Vol. 8. Issue 2. P. 408-424. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/tops.12155>.
34. Петровська І. Психологічні концепції процесу прийняття рішень. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Випуск 9. С. 196–201. URL: <https://surl.gd/elwvwm>.
35. Баранов О.А. Цивілізаційна місія цифрових трансформацій. *Інформація і право*. 2023. №3(46). С. 25-41. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/287067>.
36. Jang S., Rasouli S., Timmermans H. The effect of task complexity on stated choice processes: The moderating role of cognitive ability. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. 2022. Vol. 163. 102744. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1366554522001351>.
37. Пушкарьова Т. О., Сидоров Д. А. Практичний аспект розвитку креативності в навчальному процесі у закладах середньої освіти. *Modern engineering and innovative technologie*. 2024. Issue 34. Part 3. С. 144-149. URL: <https://www.moderntechno.de/index.php/meit/article/view/meit34-00-067/8030>.
38. Талібов О. К. Психолінгвістичні аспекти дослідження креативності розумової діяльності: кваліфікаційна робота. Дніпро, 2024. 108 с. URL: <https://surl.li/tjfqic>.
39. Толочко С. В., Бордюг Н. С., Годунова А. В. Розвиток критичного мислення молоді в епоху розвитку технологій зі штучним інтелектом. 490 с. URL: <https://surl.li/vmerbr>.
40. Павельчук М. Персоналізація навчання здобувачів профільної середньої освіти як представників покоління альфа: урахування індивідуально-психологічних особливостей. *Український педагогічний журнал*. 2024. №3. С. 79-86. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/790/919>.
41. Астапова-Вязьміна О. Чуттєве пізнання та формування смислів в цифрову епоху. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 51. С. 9-16. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/51_2023/1.pdf.
42. Gašević D., Siemens G., Sadiq S. Empowering learners for the age of artificial intelligence. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2023. Vol. 4. 100130. URL: <https://surl.li/ronhjj>.
43. Кузіна Є. Психологічні механізми інформаційного впливу на особистість дорослої людини. *Психологічні перспективи*. 2022. Вип. 40. С. 75–86. URL: <https://surl.li/vuawon>.
44. Ілійчук Л. Вплив штучного інтелекту на якість освіти: можливості, виклики та загрози. *Науково-педагогічні студії*. 2024. Вип. 8. С. 232-248. URL: <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/144/133>.
45. Воронцов Є. Ю. Як когнітивні здібності людини можуть змінюватися внаслідок технологічних змін. *Коронація філософського слова: збірник робіт конкурсу есе*. Київ, 15 листопада 2024 р. К., 2024. С. 76-78. URL: <https://surl.li/xobdgb>.
46. Таран А. С. Гаджет-залежність як сучасна психологічна проблема розвитку молодого покоління. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє*: матеріали

всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Черкаси, 20 квітня 2023 р.). Черкаси. 2023. С. 163-135. URL: <https://surl.li/jqkrji>.

47. Кудак Л. В. Штучний інтелект у сучасній освіті: перспективи застосування та виклики. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2024. Вип. 74. С. 27-37. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5679/5095>.

48. Zhou J., Han X. Using epistemic network analysis to examine the cognitive engagement process in online collaborative learning. *Acta Psychologica*. 2025. Vol. 253. 104737. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001691825000502>.

49. Kampis D., Southgate V. Altercentric Cognition: How Others Influence Our Cognitive Processing. *Trends in Cognitive Sciences*. 2020. Vol. 24. Issue 11. P. 945-959. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1364661320302175>.

50. Tomasello M. *Becoming Human: A Theory of Ontogeny*. London, 2019. 379 p. URL: <https://surl.li/btgzjx>.

51. Rawas S. AI: the future of humanity. *Discover Artificial Intelligence*. 2024. Vol. 4. 25. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s44163-024-00118-3>.

REFERENCES

1. Varii, M. Y. (2009). *Zahalna psykholohiia [General Psychology]*. Tsentr uchbovoi literatury. <https://surl.li/zhogfp> [in Ukrainian].

2. Gazzaniga, M. S. (2009). *The Cognitive Neurosciences*. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/8029.001.0001>.

3. Harari, Yu. N. (2018). *21 urok dlia 21 stolittia [21 Lessons for the 21st Century]*. KM-Buks [in Ukrainian].

4. Marikyan, D., Papagiannidis, S., Rana, O. F., & Ranjan, R. (2022). Blockchain adoption: A study of cognitive factors underpinning decision making. *Computers in Human Behavior*, 131, 107207. <https://surl.li/tzaxpb>.

5. Rassel, S. (2021). *Sumisnyi z liudynoiu: Shtuchnyi intelekt dlia kozhnoho [Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control]*. Vydavnytstvo "MIF" [in Ukrainian].

6. Rusiaieva, T. H. (n.d.). *Kohnityvni zdibnosti vchenoho: nabuti chy vrodzheni? Zvidky berutsia henii? [Cognitive abilities of a scientist: acquired or innate? Where do geniuses come from?]*. Tekhnolohii maibutnoho. <https://surl.li/eilafh> [in Ukrainian].

7. Romanchuk, S. M. (2009). *Mova yak holovnyi kohnityvnyi element aktyvizatsii navchalnoi diialnosti studentiv [Language as the main cognitive element of activating students' educational activities]*. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*, 20, 550-553. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2009_20_147 [in Ukrainian].

8. Maksymenko, S. D., Irkhin, Yu. B., Derkach, L. M., Marusynets, M. M., & Kasynets, M. M. (2023). *Psykholohichna orhanizatsiia modulnoho formuvannia kohnityvnykh zdibnostei: henetyko-kreatyvnyi pidkhid [Psychological organization of modular formation of cognitive abilities: genetic-creative approach]* (Vol. 2). Vydavnytstvo Liudmyla. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735944/1/Part2_8%20%281%29.pdf [in Ukrainian].

9. Prokhorenko, L. I., Babiak, O.O., Batasheva, N.I., Dushka, A.L., Nedozym, I.V., Omelchenko, I.M., & Orlov, O.V. (2020). *Navchannia ditei z porushenniamy kohnityvnoho rozvytku v umovakh kompetentnisnoho pidkhodu [Teaching children with cognitive development disorders in a competency-based approach]*. <https://surl.li/oosyti> [in Ukrainian].

10. Shmargun, V. M. (2013). *Orhanizatsiia mentalnoho dosvidu ta intelektualnoi kompetentnosti osobystosti [Organization of mental experience and intellectual competence of personality]*. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Ser.: *Psykholohichni nauky*, 114, 208-212. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_44 [in Ukrainian].

11. Burov, O. Yu., & Pinchuk, O. P. (2023). *Tsyfrovi tekhnolohii doslidzhennia vplyvu osoblyvostei nervovoi systemy na kohnityvni mozhlyvosti studentiv [Digital technologies for studying the influence of nervous system characteristics on students' cognitive abilities]*. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 93(1), 199-216. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734472/1/5147.pdf> [in Ukrainian].

12. *World Educational Trends: Lifelong Learning*. (n.d.). Google Books. <https://surl.li/vepncv>.

13. Shmargun, V. M. (n.d.). Orhanizatsiia mentalnoho dosvidu ta intelektualnoi kompetentnosti osobystosti [Organization of mental experience and intellectual competence of personality]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Psykholohichni nauky*, 114, 208-212. <https://surl.li/nvcgqs> [in Ukrainian].
14. Favela, L. H. (2020). Cognitive science as complexity science. *WIREs Cognitive Science*, 11(4). <https://doi.org/10.1002/wcs.1525>.
15. Maksymenko, S., Derkach, L., Kirychevska, E., & Kasynets, M. (2022). Psykholohiia kohnityvnykh protsesiv [Psychology of cognitive processes]. Vydavnytstvo Liudmyla. <https://surl.li/rpyyux> [in Ukrainian].
16. Chebanenko, I. S. (2024). Vplyv chat-botiv zi shtuchnym intelektom na protses navchannia studentiv u systemi onlain osvity [The influence of AI chatbots on the learning process of students in the online education system] : kvalifikatsiina robota. Kyiv. <https://surl.lu/lchsrm> [in Ukrainian].
17. Giesbrecht, B., Bullock, T., & Garrett, J. (2025). Physically activated modes of attentional control. *Trends in Cognitive Sciences*, 29(3), 295-307. <https://surl.gd/edtpir>.
18. Revencu, B., & Csibra, G. (2023). The missing link between core knowledge and language: Review of Elizabeth Spelke's *What babies know*, volume 1 (2022). *Mind & Language*, 38(5), 1314-1322. <https://doi.org/10.1111/mila.12482>.
19. Allegretti, E., Mauti, M., & Coco, M. I. (2025). Visual short-term memory binding and attentional processes during object-scene integration are preserved in mild cognitive impairment. *Cortex*, 182, 53-70. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2024.12.002>.
20. Serhieienkova, O. P., Stoliarchuk, O. A., Kokhanova, O. P., & Pasiaka, O. V. (2012). *Zahalna psykholohiia: navch. posib.* [General Psychology: Educational Manual]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. <https://surl.li/wfofmu> [in Ukrainian].
21. Humanitarnyi dyskurs suspilnykh problem: mynule, suchasne, maibutnie [Humanitarian Discourse of Social Problems: Past, Present, Future] : materialy vseukrainskoi naukovoï konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (m. Cherkasy, 20 kvitnia 2023 r.). (2023). Cherkasy. <https://surl.lu/mwxwzt> [in Ukrainian].
22. Marr, D. (2010). *Vision: a computation investigation into the Human Representation and Processing of Visual Information*. London. <https://surl.li/uvfayc>.
23. Tolstov, I. V., & Yehorkina, D. M. (2024). Kharakterystyka osnovnykh sposobiv spryiniattia informatsii zdobuvachamy vyshchoi osvity [Characteristics of the Main Ways of Information Perception by Higher Education Students]. *Liudyna, suspilstvo, komunikatyvni tekhnolohii: materialy XII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 25 zhovtnia 2024 r.)*, (pp. 90-91). Kharkiv. <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/26371/1/Толстов.pdf> [in Ukrainian].
24. Dubaseniuk, O. A. (2004). Innovatsiini navchalni tekhnolohii – osnova modernizatsii universytetskoï osvity [Innovative Educational Technologies as the Basis for Modernization of University Education]. *Osvitni innovatsiini tekhnolohii u protsesi vykladannia navchalnykh dystsyplin* (pp. 3-14). Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU. <https://surl.li/qddmau> [in Ukrainian].
25. Sprymannia: kohnityvnyi protses [Perception: Cognitive Process]. (n.d.). <https://fr.scribd.com/document/659702065/Сприйма́ння> [in Ukrainian].
26. Voronova, N. S. (n.d.). Stanovlennia novoi kultury spryiniattia (abo zasoby multymedia v osviti) [Formation of a New Culture of Perception (or Multimedia Tools in Education)] (pp. 27-31). <https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/4413/1/6.pdf> [in Ukrainian].
27. Wahlheim, Ch. N., & Zacks, J. M. (2025). Memory updating and the structure of event representations. *Trends in Cognitive Sciences*, 29(4), 380-392. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364661324003152>
28. Solonnykova, Ye. V. (2024). Psykholoho-pedahohichni umovy rozvytku kohnityvnykh protsesiv shkolariv na urokakh istorii [Psychological and Pedagogical Conditions for the Development of Cognitive Processes of Schoolchildren in History Lessons]: kvalifikatsiina robota. Dnipro. <https://surl.li/axyzoa> [in Ukrainian].
29. Halina, M. (2021). Insightful artificial intelligence. *Mind & Language*, 36(2), 315-329. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mila.12321>.
30. Maniuk, O. (2023). Psykholohichni osoblyvosti myslennia yak kohnityvnoho protsesu [Psychological Features of Thinking as a Cognitive Process]: kvalifikatsiina robota. Ostroh. https://theses.oa.edu.ua/DATA/12714/Манюк_Олесь.pdf [in Ukrainian].

31. Kaniuk, O. S. (2021). Kohnityvnyi napriam u metodytsi vykladannia inozemnoi movy [Cognitive Direction in Foreign Language Teaching Methodology]. *Molodyi vchenyi*, 3(91), 78-87. <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/419/407> [in Ukrainian].
32. Dupre, G. (2022). Public language, private language, and subsymbolic theories of mind. *Mind & Language*, 38(2), 394-412. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mila.12400>.
33. Lupyan, G., & Bergen, B. (2016). How Language Programs the Mind. *Topics in cognitive science*, 8(2), 408-424. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/tops.12155>.
34. Petrovska, I. (2021). Psykholohichni kontseptsii protsesu pryiniattia rishen [Psychological Concepts of Decision-Making Process]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykholohichni nauky*, 9, 196-201. <https://surl.gd/elwvwm> [in Ukrainian].
35. Baranov, O. A. (2023). Tsyvilizatsiina misiia tsyvrovykh transformatsii [Civilizational Mission of Digital Transformations]. *Informatsiia i pravo*, 3(46), 25-41. <http://il.ippi.org.ua/article/view/287067> [in Ukrainian].
36. Jang, S., Rasouli, S., & Timmermans, H. (2022). The effect of task complexity on stated choice processes: The moderating role of cognitive ability. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 163, 102744. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1366554522001351>.
37. Pushkarova, T. O., & Sydorov, D. A. (2024). Praktychnyi aspekt rozvytku kreatyvnosti v navchalnomu protsesi u zakladakh serednoi osvity [Practical Aspect of Creativity Development in the Educational Process in Secondary Education Institutions]. *Modern engineering and innovative technologies*, 34(3), 144-149. <https://surl.li/zfxuhh> [in Ukrainian].
38. Talibov, O. K. (2024). Psykholinhvistychni aspekty doslidzhennia kreatyvnosti rozumovoi diialnosti [Psycholinguistic Aspects of Research on Mental Activity Creativity]: kvalifikatsiina robota. Dnipro. <https://surl.li/tjfqic> [in Ukrainian].
39. Tolochko, S. V., Bordiuh, N. S., & Hodunova, A. V. (n.d.). Rozvytok krytychnoho myslennia molodi v epokhu rozvytku tekhnolohii zi shtuchnym intelektom [Development of Critical Thinking of Youth in the Era of Artificial Intelligence Technology Development]. <https://surl.li/vmerbr> [in Ukrainian].
40. Pavelchuk, M. (2024). Personalizatsiia navchannia zdobuvachiv profilnoi serednoi osvity yak predstavnykiv pokolinnia alfa: urakhuvannia indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvostei [Personalization of Education for Specialized Secondary Education Students as Representatives of the Alpha Generation: Taking into Account Individual Psychological Characteristics]. *Ukrainskyi pedahohichniy zhurnal*, 3, 79-86. <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/790/919> [in Ukrainian].
41. Astapova-Viazmina, O. (2023). Chuttieve piznannia ta formuvannia smysliv v tsyvrovu epokhu [Sensory Cognition and Formation of Meanings in the Digital Age]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filos.-politoh. studii*, 51, 9-16. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/51_2023/1.pdf [in Ukrainian].
42. Gašević, D., Siemens, G., & Sadiq, S. (2023). Empowering learners for the age of artificial intelligence. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, 100130. <https://surl.li/ronhjj>.
43. Kuzina, Ye. (2022). Psykholohichni mekhanizmy informatsiinoho vplyvu na osobystist dorosloi liudyny [Psychological Mechanisms of Information Influence on the Adult Personality]. *Psykholohichni perspektyvy*, 40, 75-86. <https://surl.li/vuawon> [in Ukrainian].
44. Iliichuk, L. (2024). Vplyv shtuchnoho intelektu na yakist osvity: mozhyvosti, vyklyky ta zahrozy [The Impact of Artificial Intelligence on Education Quality: Opportunities, Challenges and Threats]. *Naukovo-pedahohichni studii*, 8, 232-248. <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/144/133> [in Ukrainian].
45. Vorontsov, Ye. Yu. (2024). Yak kohnityvni zdbnosti liudyny mozhut zminiuvatysia vnaslidok tekhnolohichnykh zmin [How Human Cognitive Abilities Can Change Due to Technological Changes]. *Koronatsiia filosofskoho slova: zbirnyk robit konkursu ese*. Kyiv, 15 lystopada 2024 r. (pp. 76-78). Kyiv. <https://surl.li/xobdgb> [in Ukrainian].
46. Taran, A. S. (2023). Hadzhet-zalezhnist yak suchasna psykholohichna problema rozvytku molodoho pokolinnia [Gadget Addiction as a Modern Psychological Problem of Young Generation Development]. *Humanitarnyi dyskurs suspilnykh problem: mynule, suchasne, maibutnie: materialy vseukrainskoi naukovoï konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu* (m. Cherkasy, 20 kvitnia 2023 r.) (pp. 163-135). Cherkasy. <https://surl.li/jqkrji> [in Ukrainian].

47. Kutsak, L. V. (2024). Shtuchnyi intelekt u suchasni osviti: perspektyvy zastosuvannya ta vyklyky [Artificial Intelligence in Modern Education: Application Prospects and Challenges]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 74, 27-37. <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5679/5095> [in Ukrainian].

48. Zhou, J., & Han, X. (2025). Using epistemic network analysis to examine the cognitive engagement process in online collaborative learning. *Acta Psychologica*, 253, 104737. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001691825000502>.

49. Kampis, D., & Southgate, V. (2020). Altercentric Cognition: How Others Influence Our Cognitive Processing. *Trends in Cognitive Sciences*, 24(11), 945-959. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1364661320302175>.

50. Tomasello, M. (2019). *Becoming Human: A Theory of Ontogeny*. London. <https://surl.li/btgzjx>.

51. Rawas, S. (2024). AI: the future of humanity. *Discover Artificial Intelligence*, 4, 25. <https://link.springer.com/article/10.1007/s44163-024-00118-3>.

Zaluzhets Ostap Tarasovych

Postgraduate Student at the Department of English Language
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2, M. Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine
orcid.org/0009-0006-5223-9533

COGNITIVE DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF INTEGRATING INNOVATIVE TECHNOLOGIES INTO EDUCATION

The article substantiates the relevance of the impact of innovative technologies and technologies with elements of artificial intelligence on human cognitive abilities, as they form the foundation of any activity, influencing the efficiency of socially significant processes and the intellectual development of the individual. Despite the significant uncertainty regarding the nature of cognitive processes, there is a need to reassess their significance and adapt them to modern conditions.

It has been found that cognitive functions determine a person's value, shaping a self-sufficient individual capable of rationally and successfully applying acquired knowledge. The importance of each function is considered both separately and in the context of the cognitive system, whose elements are interconnected. Understanding the mechanisms underlying human cognition will enable the enhancement of cognitive achievements from the moment an individual enters the world of social existence.

The article analyzes the trends in the influence of modern information flows, their intensity, and variability, which require increased competence in cognitive achievements, emphasizing the critical role of education in this process. The essence of human cognitive functions, their formation, and their significance in life and the educational process, on which the effective development of society depends, are defined. The role of education is to stimulate and improve students' cognitive functions, viewing them not merely as objects of learning but focusing on the individuality of each person, shaping personalities capable of reflection and self-improvement.

The possibilities for optimizing the educational process while considering students' cognitive characteristics are examined. The necessity of adapting curricula to the demands of the modern information society is emphasized, ensuring that the integration of advanced technologies and artificial intelligence into education does not hinder the natural development of human cognitive functions.

The article substantiates the potential risks and negative impacts of excessive, uncontrolled engagement with advanced technologies and artificial intelligence, particularly the deterioration of analytical thinking, superficial perception of information, the formation of dependency, and cognitive overload.

Ways to mitigate the negative impact of digital innovations on school-age children are proposed, aiming to enhance students' cognitive competence. The importance of active adult participation during this period is emphasized, as they serve as the primary and authoritative source of knowledge and socialization for children.

Key words: cognitive abilities, cognitive development, education, innovative technologies, artificial intelligence.

УДК 122/129;16.

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-10>**Poplavska Tatyana Mykolaivna**Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Philosophy and Sociology of Social
and Cultural Activity ManagementThe state institution "South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky"

26, Staroportofrankivska str, Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2492-8068

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF CONTEMPORARY HOLISTIC EPISTEMOLOGY

The cognitive strategies currently prevailing in modern science are in urgent need of expansion and modernization. The holistic cognitive strategies proposed in this article have the potential to significantly broaden the epistemological methodology and thereby elevate science to a qualitatively new level of development.

***The aim of this article** is to analyze the methodological problems of contemporary holistic epistemology and the potential of its cognitive strategies in forming an integral picture of reality.*

***Methods of research.** The leading method in uncovering the specific nature of holistic cognitive strategies is the method of eidetic dialectics, utilizing the principle of the unity of ontology, epistemology, and anthropology.*

***The scientific novelty.** The scientific novelty lies in the problem of methodological analysis and consideration of holistic strategies of cognition, which have not yet been studied in modern philosophy.*

***Conclusion.** The modern era, with its immense achievements of scientific reason embodied in a myriad of technical and technological means, requires the restoration of traditional norms and values, which are capable of softening its internal contradictions. To this end, philosophical inquiry into human existence and being must be conducted from epistemological positions that do not exclude traditional norms and values from the cognitive domain simply because they are not subject to formal logical analysis rather, they must be accepted as paradigmatic foundations of the cognitive system.*

Socio-ethical and humanitarian issues must not be considered as secondary or auxiliary to the pursuit of truth, but as necessary conditions for the effective transmission and realization of that truth.

In this context arises an entire spectrum of issues related to the epistemological positions of both fragmentary and holistic strategies of cognition – strategies that actively shape corresponding worldviews. We cannot force the majority to think differently from how they are accustomed to thinking. But we can implement holistic cognitive strategies into our own practice of knowing thereby enhancing both the efficacy of our work and the quality of our lives.

The necessity of applying holistic strategies in modern science and in the philosophy of knowledge is dictated by several factors:

– *First, both scientific and philosophical knowledge by definition strive to provide the most adequate picture of being, pointing to its primal foundation. This goal cannot be achieved by relying solely on the methodology of formal logic, reductionism, rationalism, and merism.*

– *Second, being in its irrational manifestations, when analyzed strictly within the methodology of «classical» philosophy and detached from the insights of other forms of knowledge, loses its meaning for it ceases to adequately reflect the picture of reality.*

– *Finally, holistic strategies of cognition help form an integral worldview and holistic understanding of the world, which in turn encourages a more adequate relationship of the human being both to themselves and to the surrounding world. And this is an essential condition for the successful adaptation of any individual to the fast-changing rhythms of modern life.*

***Key words:** holistic epistemology, cognitive strategy, holism, rationalism, eidetic dialectics, multidimensional logic.*

Problem Statement. The crisis of scientific rationality has confronted both scientists and philosophers with the urgent need to find a way out, which in turn has given rise to an extensive philosophical discourse concerning the expansion of the boundaries of knowledge, since the very paradigm of science has undergone a substantial transformation. «Our socially oriented understanding of how things really exist is seriously outdated. We are Newtonians in an Einsteinian world», – as this idea was expressed by contemporary Western thinker R. N. Bellah [1].

Methods of research. The leading method in uncovering the specific nature of holistic cognitive strategies is the method of eidetic dialectics, utilizing the principle of the unity of ontology, epistemology, and anthropology.

The scientific novelty. The scientific novelty lies in the problem of methodological analysis and consideration of holistic strategies of cognition, which have not yet been studied in modern philosophy.

There is a growing dissatisfaction with the assumptions of classical epistemology in the cultural specificity of modern science. In this regard, we can identify two main blocks of problems. The first relates to the fact that the formal-logical picture of the world, as it has evolved, has gradually led to the loss of meaning in existence and even to the assertion of its absurdity.

The second block of problems is associated with the fact that in studying the problems of being, classical epistemology has gradually led to the intensification of alienation between the human being, their consciousness, and existence as a whole. At the same time, many researchers note that the striving for a holistic, indivisible picture of the world is likely a deep and insatiable human need.

The restoration of the original wholeness of the image of being is possible only by forming a modern view of knowledge from fundamentally new positions. The need for an alternative approach to cognition – one beyond what classical theory offers – has been felt in both Western European and Ukrainian philosophy throughout the second half of the 20th century and into the 21st. This has been expressed in the pursuit of an organic theory of knowledge that overcomes the incompleteness and over-expansion of purely mental visions of knowing.

This idea was most clearly formulated by Alfred North Whitehead, who emphasized the need for new interpretations of all human cognitive activity and, accordingly, for the creation of a new field of knowledge – not just a theory, but rather a philosophy of cognition [2].

Turning to holistic gnoseology and its cognitive strategies is driven by the urgent need to restore the legitimacy of traditional norms and values, capable of softening the internal contradictions of modern science. What is required is a philosophical approach to human and existential knowledge from such gnoseological positions that do not exclude traditional norms and values from the cognitive field as something logically unanalysable – but instead embrace them as paradigmatic foundations of the system of knowledge itself.

For instance, in traditional Indian philosophy, which by its very nature is deeply holistic, epistemology was – and still is – developed, first, in relation to specific conceptions about the nature of the human being and their consciousness, depending on the level of development of their intellect and other cognitive abilities – which, of course, are not equal in everyone. Secondly, knowledge theory is structured according to the level and nature of knowledge itself, forming a kind of epistemological hierarchy, in which the meaning of knowledge changes depending on the hierarchical status of particular groups within society. Descriptions of such gnoseological hierarchies can be found in the writings of René Guénon, Mircea Eliade, Julius Evola and other researchers of ancient civilizations.

Thirdly, epistemology within the holistic tradition is developed in close connection with all dimensions of individual and collective being – vertically and horizontally – from mystical and priestly levels to levels of everyday practice, production, trade, engineering, construction, agriculture, craftsmanship, etc.

For example, when priests in the cultures of India, Egypt, or Ancient Greece formulated doctrines about the structure of the universe and the nature of humanity from the standpoint of the highest synthetic contemplation – grounded in “intellectual intuition” (Schelling, Guénon, and others) – they operated with concepts such as the One, the Eternal, the Indivisible, the Immutable. Meanwhile, teach-

ings developed for the warrior caste emphasized dynamism, movement, and the dialectical unfolding of the world. The cosmos for them was in constant motion. Yet this permanent dynamism did not negate the principle of the integral unity of the Universe, of the world and human being. This unity is understood as immanent, expressing itself through a paradoxical unity of opposites – the dialectics of diverse dyads or pairs (yin–yang, day–night, sky–earth, masculine–feminine, and so on).

At the same time, in the third caste – the caste of artisans or craftsmen – sacred knowledge was based on more concrete "technological" myths. Here, the focus was not on the structure of the Whole, nor on the study of all of nature (either in its transcendent priestly or immanent warrior dimension), but rather on specific spheres, typically linked to a particular profession. From this tradition arose a specific guild or artisanal science (and mythos), a vivid example of which can be found in ancient Rome's *Collegium Fabrorum*.

Similar views on the problem of knowledge and the transmission of knowledge are also found in Ancient China, where Confucius, in his treatises, developed the idea of four categories of people and their corresponding levels of cognitive capacity. He said that there are four categories of people distinguished by whether they possess knowledge (wisdom), are capable of acquiring it, or are not able to comprehend it at all.

The first category includes those who possess perfect wisdom – that is, those who are born with knowledge, as it is granted to them by Heaven. The second group acquires knowledge through study; these are noble men who form the backbone of order in the Celestial Empire, reverently listening to the perfectly wise. The third category consists of those who persist in learning despite difficulty. The fourth – the people – are those who suffer hardship and are incapable of acquiring knowledge. «You can make the people obey», Confucius wrote, «but you cannot make them understand why» [3].

The difficulty of applying such an approach in contemporary society lies in the dominance, among the vast majority of people, of a particular type of mentality commonly described as rational or discursive. It has been shaped by the existing positivist and spiritually devoid educational system, which widely relies on strictly formal, one-dimensional logic. As a result, cognition, moving in a linear path toward any given object, dissects the world into parts with the sharp blade of its "either–or," only to construct from the lifeless fragments of divided reality a purely conceptual, abstract universe.

The well-known physicist John von Neumann, realizing that the quantum world could not be reconciled with Aristotelian «either- either», proposed a three-valued logic. To Aristotle's binary options – «either- either», – von Neumann added a third: «maybe». Some physicists believe that von Neumann resolved all paradoxes this way, while others view his ternary quantum logic merely as a formalism or clever device that, ultimately, fails to clarify the uncertainties of quantum phenomena. At the same time, transactional psychology shows that human perception of reality often begins precisely with the state of «maybe».

For holistic strategies of cognition to develop successfully, a new language is needed – not so much in terms of vocabulary (which even a layperson can eventually master), but in terms of a new way of thinking: an expanded, multidimensional logic. This logic differs from classical Aristotelian logic as radically as Euclidean geometry differs from Einstein's theory of relativity.

The formation of such a holistic mentality may be greatly facilitated by familiarity with Eastern logic, particularly Buddhist logic, which has preserved a unified worldview and mode of understanding to this day. A detailed description of this holistic mentality and multidimensional logic can be found in the writings of the renowned spiritual teacher and author Lama Anagarika Govinda [4].

Classical Western logic, explains Lama Govinda, moves toward the object of knowledge in a straight line, from a clearly fixed «point of view», an axiom, an unambiguously formulated premise; whereas the Eastern method of knowing is more akin to circling around the object of contemplation. The Western «frontal attack» leads to faster and more definitive results – yet these results are as one-sided as they are clear-cut. The Eastern thinker reaches his goal by means of a constantly renewed «concentric approach», moving toward the object through tightening circles; and as a result of the summation, or integrative convergence, of discrete impressions received from various angles,

a multidimensional, many-sided vision is formed-until, at the final and conceptually elusive stage of this concentric approximation, the observing subject becomes one with the object of contemplation.

From this experience, a symbol is born- a guiding sign, comparable to the symbolic language of mathematics – a paradox that transcends itself. Perhaps that is why this new language resembles the language of poets more than that of conventional scientists.

The challenge in developing this mode of thinking lies not in fixing the mind in accordance with the rigid system of classical logic, where two contradictory statements cannot be simultaneously true and no third option is allowed. The challenge is to keep the mind flexible – to allow it to change vantage points, to let it make its circuits around the object of inquiry. This form of thought does not negate traditional logic any more than higher mathematical logic negates basic arithmetic. Rather, it assigns each type of logic its rightful place.

However, even in Western culture there were methods analogous to those described by Govinda. It suffices to recall Socrates and his dialectical *maieutics*, which may be defined as the art of arriving at philosophical truths, the art of posing questions and discovering answers. Socrates conversed with various people and led them, through dialogue, to the truth – passing with them through certain stages of “birth” of that truth. The starting point was always some commonly accepted opinion on the subject in question, which was then subjected to a series of examinations and corrections, gradually transforming to embrace certain facts and finally yielding the content and form that Socrates himself sought.

The essence of the Socratic method lies in arriving at positive conclusions through a series of negations. His dialogues often ended by proving our ignorance of the very matter being discussed – for instance, what is good, justice, piety, etc. – and this, in itself, was the core of the inductive method [5].

The use of dialogue to attain truth is one of Socrates’ greatest contributions to the history of philosophy, for before him, philosophers mostly postulated their ideas without challenge. In Socratic dialectics were embodied his anti-dogmatism, his pluralism, his tolerance toward differing views, and his deep irony. He did not consider himself a «father of wisdom», but sought only to awaken in others the aspiration toward truth. His famous saying – «I know that I know nothing, but others do not even know that» – is widely cited. For him, to know a thing meant to uncover its essence by stripping away the accidental and isolating those traits that are uniquely its own, even in the ever-changing flux of the physical world.

Socratic dialectic is, by its nature, eidetic (A.F. Losev) and multidimensional, for it allows all kinds of human experience – even religious and mystical – and accepts all forms of knowledge, including mythological and metaphysical.

In developing holistic strategies of knowledge, we must begin with the assertion that the essence of the universe and of the human being lies in the identity of their being: Being is fully present both in the object of knowledge and in the knowing subject and this is precisely what makes it possible to comprehend reality as a Whole.

Moreover, it is crucial to acknowledge and accept the fact that in holistic gnoseology, there is full equality among different forms of knowledge, those found in mythology, religion, morality, philosophy, science, art, and law. These forms are internally interconnected and represent inseparable, fused components of knowledge, each corresponding to a different facet of human nature and, hence, to distinct cognitive channels through which the world can be apprehended. The contents of mythological, scientific, religious, philosophical, artistic, and legal knowledge together form what may be called *integral knowledge* and at the same time, this «integral knowledge» is generated within each of these forms. What shifts over time are only the relationships among them: all are recognized as equal and necessary in constructing a complete picture of being, for each corresponds to the inherent capacities of the human being to know the world.

This *integral knowledge* possesses many of the same qualities that are characteristic of scientific knowledge. For instance, formal-logical methods of cognition are not rejected, but it is demanded that their results take into account the data and achievements of other forms of knowing. In relation to science, «integral knowledge» can function as a methodological foundation, since it accumulates

human understanding acquired not only through scientific methods but also through others many of which are irrational and rooted in other forms of cognition: mythological, religious, artistic, legal, philosophical.

In essence, all these features could and indeed should belong to philosophy. In that case, philosophy would truly fulfill the role of «integral knowledge». But in practice, philosophical inquiry is often constrained by the diverse value positions of specific thinkers, and with the decline of ancient culture, philosophical knowledge in the European region lost its integral character.

Thus, there exist various forms of knowledge about the world – from mythological, religious, and philosophical, to natural-scientific. The issue of integral knowledge, it seems, may be resolved through the broader acceptance and popularization of holistic cognitive strategies. This implies the inclusion of not only sensory and irrational methods of knowing – such as contemplation or intuitive insight- but also fully rational ones, such as multidimensional dialectics, induction, deduction, analysis followed by synthesis, and so forth.

The subject of philosophy is not the world of phenomena reduced to human sensations, nor the world of ideas reduced to human thoughts. Philosophy must not concern itself merely with the external order of phenomena, for it should not equate being with mere actuality; at the same time, it must not deny the knowability of being, understanding reality as merely the image or reflection of integral being. This implies that the true task and meaning of philosophy lie in the explanation and grounding of being in the discovery of its ultimate foundation, and thereby, its unity. In philosophy, there must be expressed the creative relationship of human consciousness to the transcendent world, while at the same time facilitating the transformation of transcendent truth into the form of freely rational thought.

Philosophy must grasp reality not through abstract observation or within the subject-object paradigm, but in the vision of being as co-being which is shaped and constituted by the act of a concrete individual. A similar position was held by F. Schelling, who insisted that the development of new philosophical foundations and methods must be guided by the «science» by which Nature itself operates: «Nature is not like human science, bound by self-reflection; in it, the concept is not separate from action, the intention from its realization» [6].

The essence of authentic philosophy, then, should not be in forming foundational beliefs for a person, but in refining the relationships between personal convictions, eternal values, and contemporary culture.

Thus, the essence of the proposed changes in the strategy of cognition lies in the following:

1. The goal of any cognition must be the search for truth or the essence of things that to which knowledge is truly directed rather than self-affirmation or self-realization.

2. Truth is always relative, as it is multifaceted and multi-aspectual. Knowledge of one or several of its facets does not grant the right to deny the existence of all others. From this follows tolerance toward the opinions of others and a striving for cooperation rather than competition.

3. Since truth is multifaceted, its comprehension is only possible when all intellectual and spiritual aspects of the knowing subject are engaged. Therefore, the attainment of adequate or integral knowledge is achievable only in the harmonious unity of diverse forms of knowledge.

This list can certainly be expanded. Yet even what has already been said is enough to outline the circle of methodological challenges facing holistic epistemology. These range from the personal qualities of contemporary philosophers and scientists the «seekers of truth» to the conservative majority that divides all knowledge indiscriminately into «scientific» and «non-scientific». The range of methodological problems facing the reemerging holistic gnoseology is indeed vast. Nevertheless, life itself with its dynamism, fluidity, and demand for constant change compels us to search for a way out of the impasse in which not only science, with its methodology grounded in rationalism and reductionism, now finds itself, but also our entire technogenic civilization, with its cult of scientific and technological progress, egocentrism, individualism, and other «-isms».

Conclusions. The modern era, with its immense achievements of scientific reason embodied in a myriad of technical and technological means, requires the restoration of traditional norms and values, which are capable of softening its internal contradictions. To this end, philosophical inquiry into

human existence and being must be conducted from epistemological positions that do not exclude traditional norms and values from the cognitive domain simply because they are not subject to formal logical analysis rather, they must be accepted as paradigmatic foundations of the cognitive system.

Socio-ethical and humanitarian issues must not be considered as secondary or auxiliary to the pursuit of truth, but as necessary conditions for the effective transmission and realization of that truth.

In this context arises an entire spectrum of issues related to the epistemological positions of both fragmentary and holistic strategies of cognition – strategies that actively shape corresponding worldviews. We cannot force the majority to think differently from how they are accustomed to thinking. But we *can* implement holistic cognitive strategies into our own practice of knowing thereby enhancing both the efficacy of our work and the quality of our lives.

The necessity of applying holistic strategies in modern science and in the philosophy of knowledge is dictated by several factors:

- First, both scientific and philosophical knowledge by definition strive to provide the most adequate picture of being, pointing to its primal foundation. This goal cannot be achieved by relying solely on the methodology of formal logic, reductionism, rationalism, and merism.

- Second, being in its irrational manifestations, when analyzed strictly within the methodology of «classical» philosophy and detached from the insights of other forms of knowledge, loses its meaning for it ceases to adequately reflect the picture of reality.

- Finally, holistic strategies of cognition help form an integral worldview and holistic understanding of the world, which in turn encourages a more adequate relationship of the human being both to themselves and to the surrounding world. And this is an essential condition for the successful adaptation of any individual to the fast-changing rhythms of modern life.

BIBLIOGRAPHY

1. Robert N. Bellah, Richard Madsen, Steven M. Tipton & 2 more. The Good Society. The New York Times Book Review, 1992. 368 p.
2. Alfred North Whitehead. Science and the Modern World. Simon and Schuster, 1967. 212 p.
3. The Analects: Conclusions and Conversations of Confucius. Univ of California Press, 2020. 176 p.
4. Govinda, Anagarika Brahmachari. Art and meditation: an introduction and twelve abstract paintings. Delhi: Book Faith India, 1999. 74 p.
5. Xenophon, Martin Hammond, Carol Atack. Memories of Socrates: Memorabilia and Apology (Oxford World's Classics). Oxford University Press, 2023. 304 p.
6. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling. Ideen zu einer Philosophie der Natur. Edition Holzinger, 2013. 296 p.

REFERENCES

1. Robert N. Bellah, Richard Madsen, Steven M. (1992). Tipton & 2 more. The Good Society. The New York Times Book Review. 368p. [in English].
2. Alfred North Whitehead. (1967). Science and the Modern World. Simon and Schuster. 212 p. [in English].
3. The Analects: Conclusions and Conversations of Confucius. Univ of California Press. 2020. 176 p. [in English].
4. Govinda, Anagarika Brahmachari. (1999). Art and meditation: an introduction and twelve abstract paintings. Delhi: Book Faith India. 74 p. [in English].
5. Xenophon, Martin Hammond, Carol Atack. (2023). Memories of Socrates: Memorabilia and Apology (Oxford World's Classics). Oxford University Press. 304 p. [in English].
6. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling. (2013). Ideen zu einer Philosophie der Natur. Edition Holzinger. 296 p. [in English].

Поплавська Тетяна Миколаївна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології
та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-2492-8068

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ХОЛІСТИЧНОЇ ГНОСЕОЛОГІЇ

Існуючі в сучасній науці стратегії пізнання потребують розширення та модернізації. Пропоновані в статті холістичні стратегії пізнання можуть значно розширити пізнавальну методологію, тим самим вивести науку на якісно інший рівень розвитку.

Мета цієї статті – аналіз методологічних проблем сучасної холістичної гносеології та можливостей її пізнавальних стратегій у формуванні цілісної картини світобудови.

Методи дослідження. Провідним методом у розкритті специфіки холістичних стратегій пізнання став метод едетичної діалектики з використанням принципу єдності онтології, гносеології та антропології.

Висновки. Сучасна епоха з властивим їй розмахом досягнень наукового розуму, втіленого у різноманітні засоби техніки та технології, потребує відновлення у правах традиційних норм і цінностей, здатних пом'якшити її протиріччя. Для цього необхідне філософське пізнання людини і буття з таких гносеологічних позицій, які не виключають традиційні норми та цінності з ментального поля дослідження, що не піддаються логічному аналізу, а приймають їх як парадигмальні підстави системи пізнання.

Соціально-етичні та гуманітарні проблеми не повинні бути лише супутніми пошуку істини, а повинні розглядатися як необхідна умова ефективної трансляції істини. У зв'язку з цим виникає коло проблем, пов'язане з гносеологічними позиціями фрагментарної та холістичної стратегії пізнання, які активно впливають на формування відповідних типів світогляду.

Ми не можемо змусити переважну більшість думати інакше, ніж вони звикли, але можемо впроваджувати у свою пізнавальну практику саме холістичні стратегії пізнання, тим самим підвищуючи ефективність свого життя та своєї роботи.

Необхідність застосування холістичних стратегій у сучасній науці та філософії пізнання обумовлена такими факторами:

По-перше, тим, що як наукове, так і філософське знання зі свого визначення прагне дати найбільш адекватну картину буття із зазначенням його першооснови. Цієї мети не можна досягти, спираючись лише на методологію формальної логіки, на редуccionізм, раціоналізм, меризм тощо.

По-друге, буття у його ірраціональних проявах, аналізоване у межах методології «класичної» філософії, у відриві від досягнень інших форм знання, втрачає сенс, оскільки перестає адекватно відбивати картину буття.

Нарешті, по-третє, холістичні стратегії пізнання формують цілісне світосприйняття і світорозуміння, яке і сприяє адекватному ставленню людини як до себе, так і до навколишнього середовища проживання, що є істотною умовою успішної адаптації будь-якої людини до ритмів сучасного життя, що швидко змінюються.

Ключові слова: холістична гносеологія, стратегія пізнання, холізм, раціоналізм, едетична діалектика, багатовимірна логіка.

УДК 1(091):167.2

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-11>**Соболєвський Павло Андрійович**

кандидат філософських наук,
докторант кафедри історії філософії філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна
orcid.org/0009-0002-6894-7244

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ФІЛОСОФІЇ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ ЗАДЛЯ ПОДОЛАННЯ МЕРЕОЛОГІЧНОГО АРГУМЕНТУ ПРОТИ ФІЛОСОФІЇ РОЗУМУ

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку когнітивних наук вчені опрацьовують великий масив емпіричних даних, намагаючись пояснити когнітивні явища через дослідження різних станів та процесів у мозку. Одним із ключових завдань нейронаукових досліджень є емпіричне окреслення характеристик нервової системи, що передбачає верифікацію фактів стосовно її морфологічної організації та функціонального устрою. Когнітивна нейронаука спрямована на побудову пояснювальних моделей нервових механізмів, які забезпечують перцептивні, когнітивні, емоційні та вольові акти. Верифікація таких моделей відбувається шляхом експериментального аналізу.

Водночас розв'язання низки концептуальних проблем, зокрема осмислення природи понять «мислення», «пам'ять», «уява», а також аналіз логічних зв'язків між ними (наприклад, між сприйняттям і відчуттям, свідомістю та самосвідомістю), потребує філософського підходу. До компетенції філософії також належить вивчення структурних і міжрівневих відношень між концептуальними доменами, такими як співвідношення психологічного та нейронного, ментального та поведінкового, а також подолання мереологічного аргументу, коли властивість системи намагаються пояснити через властивості складових елементів. Таким чином філософи мають надати методологічну основу для подальших міждисциплінарних досліджень в галузі нейронауки.

Мета. Визначити перспективи та можливість застосування напрацювань аналітичної філософії, зокрема філософії повсякденної мови, для подолання мереологічного аргументу проти когнітивних наук.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на застосування загальнонаукових методів дослідження, а саме аналіз, синтез, узагальнення для уточнення головних положень філософії повсякденної мови як можливого знаряддя для подолання мереологічного аргументу у когнітивній науці.

Результати. У статті уточняється проблематика мереологічного аргументу, зокрема наводиться критика спроб нейронауки пояснити психологічні явища виключно через мозкові процеси. Наголошується, що така методологічна позиція призводить до появи концептуальних помилок. Стверджується, що результати філософії повсякденної мови, як однієї з основних течій аналітичної філософії ХХ ст., можуть бути застосовані для подолання мереологічного аргументу у когнітивній науці.

Ключові слова: когнітивні науки, філософії повсякденної мови, мереологічний аргумент, аналітична філософія ХХ ст., філософія розуму.

Вступ. Сучасна філософія розуму визначається двома ключовими тенденціями. По-перше, домінує переконання, що її дослідження мають бути нерозривно пов'язані з науковими підходами до вивчення свідомості. По-друге, основним завданням філософії розуму вважається формулювання натуралістичної концепції, узгодженої з актуальними науковими результатами.

Мета та завдання. Визначити ключові переваги застосування методології філософії повсякденної мови задля подолання мереологічного аргументу проти філософії розуму, довести припущення, що прагнення філософії розуму до науковості підриває саму можливість її натуралістичного пояснення.

Методи дослідження. Було застосовано загальнонаукові методи пізнання: аналіз, синтез, узагальнення для уточнення ключових ідей і концепцій, що мали вплив на формування методу

філософії повсякденної мови як стратегії захисту проти мереологічного аргументу для філософії розуму.

Результати дослідження. У статті наводиться критика спроб нейронауки пояснити психологічні явища виключно через мозкові процеси, наголошуючи, що такі підходи часто містять концептуальні помилки. Стверджується, що пояснення розуму потребує чіткого філософського аналізу понять, а не лише емпіричних досліджень. Філософія повсякденної мови, започаткована роботами пізнього Л.Вітгенштайна, допомагає уникати помилкових ототожнень між нейрофізіологічними процесами та ментальними станами, вказуючи, що психологічні предикати належать тільки людям.

М.Бенет (M. R. Bennett) та Е.Хакер (E. M. S. Hacker) у 2003 році опублікували роботу «Філософські основи нейронауки» (Philosophical foundations of neuroscience). У вступній частині вони зазначали: «Філософські основи нейронауки представляють плоди спільного проекту між нейробіологом і філософом. Це пов'язано з концептуальними основами когнітивної нейронауки – основами, створеними структурними зв'язками між психологічними концепціями, залученими до досліджень нейронних основ когнітивних, емоційних і вольових здібностей людини. Дослідження логічних зв'язків між поняттями є філософським завданням» [1, с. 1].

Аспекти дослідження, що сприяють висвітленню механізмів мозкової діяльності, належить до сфери нейронауки. Відповідно, дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході. З огляду на необхідність розуміння нейронних структур і процесів, які лежать в основі сприйняття, мислення, пам'яті, емоцій та поведінки, особливе значення має чіткість понять і категорій, що використовуються.

Аналіз сучасної нейронауки виявляє певні труднощі, пов'язані із застосуванням психологічних концепцій у дослідженні мозкової діяльності. Зокрема, проблематичними є питання інтерпретації тверджень нейробіологів щодо взаємозв'язку між мозком і свідомістю, розуміння того, яким чином експериментальні дані нейронауки висвітлюють психологічні здібності.

Попри значний прогрес когнітивної нейронауки, залишається низка невіршених теоретичних проблем. Одним з завдань нейронауки є визначення емпіричних характеристик нервової системи, зокрема встановлення фактів щодо нейронних структур і функцій. Когнітивна нейронаука, у свою чергу, має на меті пояснення нервових механізмів, що забезпечують перцептивні, когнітивні, афективні та вольові процеси. Перевірка таких пояснювальних моделей здійснюється на основі емпіричних досліджень. Однак концептуальні питання, зокрема щодо природи понять «розуму» і «пам'яті», «мислення» та «уяви», аналізу логічних взаємозв'язків між ними (наприклад, між сприйняттям і відчуттям, свідомістю та самосвідомістю), а також вивчення структурних відношень між різними концептуальними сферами (такими як взаємозв'язок психологічного та нейронного, ментального та поведінкового) належать до компетенції філософії.

Дж. Триг (Jonathan Trigg) у статті «Філософія повсякденної мови як натуралістична філософія» (The Philosophy of Ordinary Language Is a Naturalistic Philosophy) висуває припущення: «Філософські концепції, що узагальнюють результати когнітивних досліджень або пропонують їх концептуальну реконструкцію, не відіграють суттєвої ролі в побудові натуралістичної моделі розуму. Натомість філософський внесок у цю проблематику розглядається як негативний або терапевтичний, спрямований на усунення концептуальних непорозумінь, що виникають через помилкове використання повсякденної мови в теоретичних дискусіях» [10, с. 198].

Методологія філософії повсякденної мови дає змогу розглядати традиційні проблеми філософії розуму як такі, що значною мірою зумовлені некоректним тлумаченням повсякденних мовних виразів, а не недосконалістю психологічних концепцій або таємничістю ментальної реальності. Такий філософський аналіз має знижувати ризик концептуальної плутанини у сфері нейронауки та когнітивних науках.

Поняття людини, а також пов'язані з ним концепції мислення, розглядаються як фундаментальні для успішного натуралістичного підходу. Представлена аргументація відповідає на можливі заперечення з боку філософів, які фіксують чітку межу між філософським та науковим дослідженням розуму. У разі успіху, це повинно показати, що філософи, віддані натуралізації

розуму, мають підстави поставити під сумнів нині дуже поширене переконання Куайна про те, що філософія є продовженням науки (сцієнтизму).

Більш точно це сформулював Дж. Фенел (John Andrew Fennel) у роботі «Сцієнтизм, онтологія та моральність: відновлення моральних знань» (Scientism, Ontology, and Morality: Reclaiming Moral Knowledge): «Сцієнтизм Куайна ґрунтується на відмінності між його тезою про недостатню визначеність теорії даними та його теорією невизначеності перекладу. Куайн стверджує, що немає фактів для перекладу, але є факти для фізичної теорії. Потім він виступає за сцієнтизм, закликаючи науку очистити онтологію повсякденної мови, щоб ми говорили лише з онтології фізичних об'єктів» [3, с.6].

Зазначений аргумент має значення не лише у контексті відповідності сучасним концепціям філософії розуму, когнітивної науки та нейронауки. Оскільки він стосується легітимності усталеного уявлення про людину, його значущість також поширюється на етичну сферу. Загальноприйнятою є думка, що головною перешкодою для формування повністю натуралістичного пояснення розуму є небажання відмовитися від усталених етичних та політичних способів мислення щодо людської природи. Аргумент проти сцієнтизму, який розглядається в межах цієї статті, покликаний продемонструвати хибність такого припущення.

Основний наслідок запропонованого підходу полягає у тому, що лише за умови збереження відданості цим етичним та політичним концепціям, зокрема традиційному уявленню про людину, на яке вони спрямовані, стає можливим розвиток послідовного й обґрунтованого натуралізму. Ідея про необхідність включення до філософії розуму останніх досягнень нейронауки та когнітивних наук (психології, лінгвістики, інформатики, штучного інтелекту, робототехніки тощо) безпосередньо пов'язана з припущенням, що саме ці науки, спільно або окремо, мають забезпечити вирішення традиційних філософських проблем свідомості.

Як твердження про те, що філософія розуму повинна бути науковою, так і припущення, що науки про розум мають набувати філософського характеру, ґрунтуються на дискусійному квайнівському холізмі, у межах якого заперечується різке розмежування між концептуальними та емпіричними істинами. Незважаючи на те, що Л.Вітгенштайн заперечував традиційне розуміння концептуальних істин як описів необхідної структури реальності, розглядаючи їх як граматичні пропозиції, що фіксують правила вживання мовних виразів, його позиція була далекою від холізму В.Квайна.

Одна з найбільш радикальних розбіжностей між філософією В.Квайна та підходом Л. Вітгенштайна полягає у тому, що перший розглядає мову як своєрідну теорію, насичену «онтологічними зобов'язаннями», які підтверджуються чи спростовуються не поодинці, а колективно, тоді як другий трактує мову як засіб спільної «форми життя», що слугує передусім практичним цілям, а не теоретичним.

Ф. Тонер у роботі «Л.Вітгенштайн про форми життя: короткий вступ» (Wittgenstein on forms of life: a short introduction) зазначав: «Поняття «форми життя» займає центральне місце в інтерпретації та оцінці пізньої філософії Л.Вітгенштейна. Ця концепція слугує фундаментальною основою для аналізу ключових категорій, зокрема значення й використання, правил та знання. Водночас термін «форма життя» зустрічається лише п'ять разів у «Філософських дослідженнях», що підкреслює його потенційно нетехнічний характер. У зв'язку з цим можна припустити, що поняття «форми життя» не стільки функціонує як вузькоспеціалізований термін, скільки відображає загальну спрямованість його пізньої філософської думки» [9, с. 14].

У сучасній філософії розуму концепція мови В.Квайна слугує підґрунтям для уявлення, згідно з яким звичайні мовні висловлювання про психологічні явища (зокрема, віру чи бажання) розглядаються як складові або прояви повсякденної теорії розуму, що потенційно підлягає заміні науковими теоріями мозку, вільними від посилай на фіктивні психічні стани та події. Ступінь радикальності цієї концепції варіюється залежно від того, чи вважаються повсякденні психологічні уявлення такими, що потребують лише модифікації, або ж підлягають цілковитій заміні технічними концепціями, розробленими в межах нейронауки.

Дж. Тріг уточнює: «Якщо прийняти подібний опис звичайних способів говорити про себе, це може сприяти ізоляції філософії свідомості та нейронауки від будь-якої критики, що спирається на традиційні психологічні концепції. Заперечення, наприклад, того, що ні мозок, ні його частини не можуть бачити, вірити, інтерпретувати, наказувати чи підкорятися, можуть зустрічати відповідь про можливість приписування їм цих властивостей за умови, що відповідні поняття отримують нові технічні значення в межах нейронауки або когнітивної науки» [10, с. 199].

Водночас прийняття такого погляду на звичайну психологічну мову може створювати труднощі у визначенні предмета дослідження у філософії свідомості та нейронауці. Це зумовлено тим, що, принаймні у сучасному стані, такий підхід вимагає не лише згадування, а й активного використання психологічних концепцій, які, з огляду на їхню власну природу, не мають легітимного застосування в цих дисциплінах. Виникає напружена ситуація між прихильниками описової, неревізієвої методології у філософії (яка передбачає чітке розмежування між концептуально-граматичним аналізом і емпіричними дослідженнями) та прибічниками пояснювальної, ревізієвої методології, що передбачає безперервність між філософією та наукою.

Проблема статусу звичайних мовних і мисленнєвих практик набуває особливого значення у зв'язку з питанням про поняття людини. Це поняття відіграє ключову роль у звичайній психологічній мові, оскільки саме про людей, а не про розум, мозок чи його частини, зазвичай говорять як про суб'єктів переконань, бажань, сприйняття, мислення, уявлення та запам'ятовування. Даний факт дає змогу представникам філософії повсякденної мови висунути аргумент проти низки концепцій у сучасній філософії розуму, когнітивній науці та нейронауці, які передбачають приписування психологічних предикатів сутностям, відмінним від людей у звичному розумінні.

З цього погляду, подібні концепції слід розглядати не як хибні, а як безглузді, оскільки вони містять категоріальні помилки у приписуванні властивостей сутностям, які не можуть ані мати, ані не мати цих характеристик. «Аналогічно до того, як цифри не можуть бути ні гладкими, ні шорсткими, а битви – ні кольоровими, ні безбарвними, так і мозок або нейрони не можуть бути ні вдумливими, ні бездумними», – підсумовує Дж.Тріг [10, с. 200].

Філософія повсякденної мови дає змогу точніше окреслити помилки, пов'язані з приписуванням психологічних предикатів мозку. Зокрема, твердження про те, що мозок, нейрони або їхні системи мають думки чи переконання, розглядається як приписування предикатів частині об'єкта, які осмислено можуть належати лише цілому. Наприклад, саме людина як жива істота здатна бачити, розуміти чи запам'ятовувати, тоді як мозок або його частини не можуть бути ні зрячими, ні сліпими, ні скептичними, ні догматичними. Подібні твердження суперечать фундаментальним логічним принципам, що регулюють відношення між цілим та його частинами, й тим самим являють собою «мереологічну» помилку.

Обговорення цього типу помилок можна знайти в роботі П.Хакера (P.M.S. Hacker) «Людина, розум і машини» (Men, Minds and Machines), що вийшла друком у 1993 році. Філософ зокрема зазначає: «Можна поранити руку, але страждає не рука; це постраждала особа. Моя рука може боліти, але сама не болить; мені боляче, і це я завдав собі шкоди. Можливо, у мене болить рука, але в руці не болить великий палець. Я можу відчувати пульсуючий біль у своїй руці, але моя рука ні усвідомлює, ні не усвідомлює цього» [4, с. 149].

Озброєна потужним логічним принципом, що ґрунтується на очевидних фактах про повсякденне вживання мови, філософія повсякденної мови може претендувати на можливість спростування всіх позицій, що передбачають приписування психологічних предикатів сутностям, відмінним від людей. Однак у контексті сучасної філософії розуму, яка значною мірою перебуває під впливом холізму В.Квайна, діалектична ситуація є значно складнішою. Якщо розглядати звичайну психологічну мову як теоретичну конструкцію (і тим самим відкинути підхід філософії повсякденної мови на користь холізму В.Квайна), то виникає можливість заперечення правомірності традиційного приписування психологічних предикатів людям. У такому випадку визнається, що науки про психіку виходять із припущення, що мозок або його

частини є справжніми суб'єктами психологічних станів і подій, і в майбутньому це припущення буде емпірично підтверджене. З цієї перспективи існують лише дві можливі стратегії: або слід відмовитися від звичних форм розмови про людей, або їх слід замінити на розмови про мозок або його частини. Таким чином, передбачається, що звернення до фундаментальної структури реальності має перевагу над зверненням до повсякденного мовного вжитку.

Якщо дотримуватися тези про тотожність людини та мозку (або тези про тотожність розуму та мозку), то приписування психологічних предикатів мозку не є мереологічною помилкою. Ця позиція має значний вплив на сучасну філософію розуму та когнітивну науку і, ймовірно, пояснює той факт, що багато прихильників натуралізму залишилися нечутливими до аргументів, висунутих у новаторських дослідженнях Беннетта та Хакера.

Д.Денет (D. C. Dennett) в роботі «Частина когнітивної науки, яка є філософією» (The Part of Cognitive Science That Is Philosophy) підкреслює це наступним чином: «Вчені, ймовірно, завжди будуть терпіти сумніви філософів щодо мови та наполягання філософів на тому, щоб ретельно будувати шляхи від повсякденних термінів («віра», «мрія», «образ» тощо) до їхніх нейронаукових відповідників і потім назад до повсякденних термінів, але філософи не повинні піддаватися гіперпрагматичному елімінативізму вчених» [2, с. 235]

Подібний підхід вченого стикається принаймні з двома серйозними проблемами. По-перше, етичне та політичне мислення є глибоко вкоріненим у традиційному уявленні про людину як про самосвідому і принаймні частково раціональну істоту. Оскільки, на відміну від мозку або його частин, людина може володіти мозком, то якщо припустити, що людина насправді є лише мозком, то уявлення про людину як самосвідому та раціональну істоту виявляється хибним. Відповідно, концепції розуму, що ґрунтуються на подібних натуралістичних нейротеоріях, є несумісними зі звичайним етичним і політичним мисленням.

Д. Робінсон (Daniel N. Robinson) підкреслював: «Саме це завдання приймають Беннетт і Хакер, досліджуючи останні десятиліття тих концептуальних і лінгвістичних потрясінь, які зараховуються до числа найбільш незручних спадків «когнітивної нейронауки». Проект, який вони поставили перед собою, – це «прояснення концептуальної схеми дискурсу щодо здібностей людства та інших живих тварин» [8, с. 141]

У той час як частково раціональні тварини можуть володіти правами та обов'язками, а їхню поведінку можна оцінювати в категоріях доброзичливості чи жорстокості, експлуатації чи поваги, мозок, його частини або «когнітивні системи» такими властивостями не володіють. Водночас подібне заперечення має обмежену силу в контексті сучасної філософської дискусії. Теза про фундаментальну хибність традиційного етичного та політичного мислення і необхідність його корекції за допомогою майбутніх наукових відкриттів не тільки є прийнятною для багатьох сучасних філософів, а й, що характерно, здається їм навіть привабливою.

Другою, більш значущою проблемою є форма аргументації. Стверджується, що позиція, згідно з якою людина є мозком, тягне за собою або картезіанський дуалізм, або настільки радикальний ревізіонізм щодо природи особистості, що він фактично еквівалентний елімінативізму. Важливість цих позицій полягає в тому, що вони принаймні не узгоджуються, а можливо, навіть суперечать ідеї суворого натуралізму щодо розуму.

Аргумент базується на припущенні, що альтернативу цим крайнім позиціям може забезпечити вже наявне поняття особистості – поняття, імпліцитно присутнє у звичайних уявленнях та повсякденних практиках мовлення. Відсутність переконливих контраргументів проти цього підходу не має суттєвого впливу на його обґрунтованість. Детальний аналіз практик приписування психологічних предикатів різним видам живих істот свідчить про те, що такі приписування ґрунтуються на поведінкових критеріях: саме завдяки тому, що тварини роблять і що люди говорять і роблять, їм приписуються відповідні психологічні предикати.

Приписування таких предикатів сутностям, які принципово не здатні демонструвати відповідні форми поведінки, є безглуздом. Це стосується, зокрема, мовної та дискримінаційної (а загалом – раціональної) поведінки. Відсутність приписування психологічних предикатів неживим предметам (наприклад, деревам або столам) не зумовлена припущенням про відсутність у

них розуму, мозку чи внутрішнього життя, а радше ґрунтується на тому, що вони не мають і не можуть мати відповідної поведінкової компетенції.

Ці міркування безпосередньо пов'язані з концепцією особистості, згідно з якою особистість є сутністю, до якої застосовуються психологічні предикати. Оскільки критерії приписування таких предикатів є поведінковими, то й критерії особистості повинні бути поведінковими. Таким чином, особистість визначається як така, що володіє певним діапазоном інтелектуальних та вольових здібностей, які можуть проявлятися у поведінці або виражатися через неї.

Ключовий момент полягає в тому, що неможливо уявити ситуацію, за якої мозок або нейронні системи могли б демонструвати відповідну поведінку. Наприклад, твердження про те, що мозок може правильно використовувати займенник першої особи як критерій самосвідомості, не є більш правдоподібним, ніж припущення про те, що аналогічну лінгвістичну компетенцію може демонструвати печінка або легені. Найсуттєвішим із загальноприйнятих критеріїв особистості є володіння та використання комплексу переважно мовних здібностей, що дозволяють брати участь у спільній «формі життя».

Володіння такими здібностями має бути виявлене через поведінкові прояви – поведінку, що є інтерактивною, принаймні частково раціональною і включає коректне використання займенника першої особи. Жодна сутність, яка принципово не здатна демонструвати таку поведінку у звичних обставинах, не може вважатися особистістю. Якщо це твердження правильне і якщо неможливо уявити, що мозок може поводитися або навчитися поводитися подібним чином, що необхідно для участі в спільному мовному житті, то теза про тотожність людини і мозку вимагає відмови від загальноприйнятих критеріїв особистості, зокрема, заперечення поведінкової природи цих критеріїв.

Висновки. Стверджується, що єдиний спосіб відповіді на мереологічні заперечення, доступний сциєнтистському філософу розуму, передбачає прийняття погляду, згідно з яким звичайна психологічна мова є теоретичною конструкцією та підлягає фальсифікації на основі висновків нейронаукових досліджень. Визнання такої позиції призводить до концептуального протистояння між альтернативними підходами: твердження про недоречність приписування психологічних предикатів частинам організму вступає в суперечність із тезою про те, що така недоречність постає лише у разі догматичного прийняття повсякденної мовної практики як абсолютної.

У дослідженні обґрунтовується, що філософія повсякденної мови містить аргументацію, яку неможливо ігнорувати з позицій сциєнтизму. Зокрема, доводиться, що єдиний спосіб подолати мереологічні заперечення передбачає прийняття концепції особистості, яка є несумісною з натуралістичними підходами до ментальності. Відповідно, лише щодо людини або істоти, поведінка якої подібна до людської, може коректно вживатися висловлювання про наявність відчуттів, бачення, слуху, свідомості або несвідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bennett M.R., Hacker P.M.S. Philosophical Foundations of Neuroscience. Behavior and Philosophy. 2003. Vol. 34. P. 71-87.
2. Dennett D. The Part of Cognitive Science that is Philosophy. Topics in Cognitive Science. 2009. Vol. 1. P. 231-236.
3. Fennel J. A. Scientism, Ontology, and Morality: Reclaiming Moral Knowledge. Dissertation, University of Georgia, 1999. P. 201.
4. Hacker P. M. S. Men, minds and machines. In Wittgenstein, meaning and mind. Blackwell, 1993. P. 89–111.
5. Hylton P. G. Kemp Willard Van Orman Quine. Stanford University. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/quine/> (дата звернення 15.03.2025).
6. Kenny A. The Legacy of Wittgenstein. Oxford: Blackwell, 1984. P. 172.
7. Pautz A. Intentionalism and Perceptual Presence. Philosophical Perspectives. 2007. Vol. 21. P. 495-541.
8. Robinson D.N. Review of Philosophical Foundations of Neuroscience. Philosophy. 2004. Vol. 307. P. 141-146.

9. Tonner P. Wittgenstein on forms of life: a short introduction. *E-Logos*. 2017. Vol. 24, No. 1. P. 13-18.
10. Trigg J. The Philosophy of Ordinary Language Is a Naturalistic Philosophy. *Essays in Philosophy*. 2010. Vol. 11, No. 2. P. 197-215.
11. Wittgenstein L. *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell, 1953. P. 272.

REFERENCES

1. Bennett, M. R., & Hacker, P. M. S. (2003). Philosophical foundations of neuroscience. *Behavior and Philosophy*, 31, 71–87. [In English]
2. Dennett, D. C. (2009). The part of cognitive science that is philosophy. *Topics in Cognitive Science*, 1(2), 231–236. [In English]
3. Fennell, J. A. (1999). *Scientism, ontology, and morality: Reclaiming moral knowledge* (Doctoral dissertation, University of Georgia). [In English]
4. Hacker, P. M. S. (1993). Men, minds and machines. In *Wittgenstein: Meaning and mind* (pp. 89–111). Cambridge, MA: Blackwell. [In English]
5. Hylton, P., & Kemp, G. (2023). Willard Van Orman Quine. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2023 Edition). Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/quine/> [In English]
6. Kenny, A. (1984). *The legacy of Wittgenstein*. Oxford: Blackwell. [In English]
7. Pautz, A. (2007). Intentionalism and perceptual presence. *Philosophical Perspectives*, 21, 495–541. [In English]
8. Robinson, D. N. (2004). Review of *Philosophical Foundations of Neuroscience*. *Philosophy*, 79(307), 141–146. [In English]
9. Tonner, P. (2017). Wittgenstein on forms of life: A short introduction. *E-Logos*, 24(1), 13–18. [In English]
10. Trigg, J. (2010). The philosophy of ordinary language is a naturalistic philosophy. *Essays in Philosophy*, 11(2), 197–215. [In English]
11. Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical investigations* (G. E. M. Anscombe, Trans.; G. E. M. Anscombe & R. Rhees, Eds.). Oxford: Blackwell. [In English]

Sobolievskiy Pavlo Andriyovych

Candidate of Philosophical Sciences,

Postdoctoral Researcher at the

Department of History of Philosophy Faculty of Philosophy,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

64/13, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine

orcid.org/0009-0002-6894-7244

APPLYING THE METHODOLOGY OF THE ORDINARY LANGUAGE PHILOSOPHY TO OVERCOME THE MEREOLOGICAL ARGUMENT AGAINST THE PHILOSOPHY OF MIND

Problem. *At the current stage of development in the cognitive sciences, researchers are working with vast volumes of empirical data in an effort to explain cognitive phenomena by examining various states and processes within the brain. A core objective of neuroscientific inquiry is the empirical identification of the nervous system's structural and functional characteristics, which involves verifying facts related to its morphology and operational dynamics. Cognitive neuroscience, in particular, seeks to construct explanatory models of the neural mechanisms underlying perception, cognition, emotion, and volition. These models are validated through experimental analysis.*

However, addressing a number of conceptual challenges – such as clarifying the nature of concepts like “thinking,” “memory,” and “imagination,” and examining the logical relationships between them (e.g., between perception and sensation, or consciousness and self-awareness) – requires philosophical insight. Philosophy is uniquely positioned to explore structural and cross-level relationships between conceptual domains, including those between the psychological and the neural, or the mental and the behavioral. Moreover, it plays a critical role in addressing the mereological

argument – the fallacy of explaining the properties of a whole solely through the properties of its parts. In this context, philosophy is essential in providing the methodological foundation for future interdisciplinary work in neuroscience.

Purpose. *To assess the potential of applying insights from analytical philosophy, particularly the ordinary language philosophy, as a methodological tool for addressing the mereological argument within cognitive science.*

Research Methods. *This study employs general scientific methods, including analysis, synthesis, and generalization, to examine how the key principles of the philosophy of ordinary language can be used to overcome the mereological argument in cognitive research.*

Results. *The paper clarifies the challenges posed by the mereological argument, specifically critiquing efforts within neuroscience to reduce psychological phenomena solely to brain processes. It highlights how such an approach can result in conceptual errors. The analysis demonstrates that insights from the philosophy of ordinary language, a major stream within 20th-century analytical philosophy, offer a viable pathway for addressing these issues within the cognitive sciences.*

Key words: *cognitive sciences, ordinary language philosophy, mereological argument, analytical philosophy, philosophy of mind.*

ФІЛОСОФІЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 005.1:17:001.8

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2025-1-12>**Кийков Олексій Юрійович**докторант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-8368-6367

ФРОНЕЗИС У ФІЛОСОФІЇ ГІБРИДНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ: ЯК ПРАКТИЧНА МУДРІСТЬ ЗМІНЮЄ СУЧАСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Актуальність дослідження. *Поняття гібридного менеджменту лунає все частіше серед дослідників і практиків, однак точність і глибина його розуміння досі не є однозначними. З одного боку, це поєднання різних підходів до управління – від класичних методів контролю до гнучких моделей колективної мудрості. З іншого боку, гібридність передбачає співіснування різних ціннісних орієнтирів, що формують основу сучасного етичного бізнесу. Мета роботи – виявити, яким чином концепція фронезису може слугувати філософською основою гібридного менеджменту для формування більш стійких та етичних організацій. Об'єктом цього дослідження є процес формування та застосування гібридного менеджменту в сучасних організаціях, зокрема з урахуванням концепції практичної мудрості (фронезису). Увага зосереджується на тому, як керівники й колективи інтегрують різні підходи до управління, поєднуючи класичні інструменти контролю з елементами гнучкого і ціннісно орієнтованого підходу. Предметом дослідження виступають конкретні механізми, форми та умови, за яких фронезис (практична мудрість) проявляється в гібридному менеджменті. Зокрема, йдеться про прийняття рішень у складних етико-практичних ситуаціях, розбудову колективної мудрості в командах та динамічне балансування між комерційними інтересами і моральними цінностями. Методологічні основи дослідження.* Для отримання повної та багатовимірної картини було використано поєднання кількісних і якісних методів. Аналіз наукових публікацій (у тому числі філософських джерел) дав змогу сформуванню теоретичний базис та концептуальний апарат. Кейс-стаді й експертні інтерв'ю допомогли виявити реальні практики застосування гібридного менеджменту, що ґрунтуються на фронезисі. Крім того, застосовано елементи порівняльного аналізу, аби простежити, як різні організації (різних масштабів і сфер діяльності) адаптують ідеї практичної мудрості у своїх управлінських підходах. **Результати дослідження.** Колективна форма фронезису надає гібридному менеджменту додаткову глибину: вона сприяє розвитку командної рефлексії, підвищує якість рішень і зміцнює довіру всередині організації. Такий підхід дозволяє залучати працівників до спільного вироблення сенсів, а не лише до виконання завдань. Це розвиває горизонтальні структури взаємодії та підтримує сталість організаційного розвитку навіть в умовах невизначеності. Гібридний менеджмент у поєднанні з філософією фронезису може бути розглянутий як ціннісно орієнтована стратегія, здатна формувати стійкі, інноваційні та етично відповідальні організації. Таке бачення відкриває нові горизонти для розвитку управлінської думки і практики, де людяність, гнучкість та мудрість є не винятком, а нормою.

Ключові слова: гібридний менеджмент, практична мудрість, фронезис, управлінська етика, колективна рефлексія, інноваційне управління, філософія управління.

Вступ. *Поняття гібридного менеджменту лунає все частіше серед дослідників і практиків, однак точність і глибина його розуміння досі не є однозначними. З одного боку, це поєднання*

різних підходів до управління – від класичних методів контролю до гнучких моделей колективної мудрості. З іншого боку, гібридність передбачає співіснування різних ціннісних орієнтирів, що формують основу сучасного етичного бізнесу. Видається, що саме у цьому поєднанні традиції і новаторства криється велика обіцянка для ефективного розвитку організацій.

Говорячи про ціннісні орієнтири, не можна оминати увагою античне, але водночас актуальне й зараз поняття «фронезис» – практичної мудрості, яке було розвинене в працях Аристотеля. В сучасних дослідженнях фронезис все частіше розглядають не лише як особистісну чесноту, а й як колективний феномен, який слугує «психо-моральним інтегратором» (за висловом деяких авторів). Застосування фронезису до бізнес-контексту дає змогу відшукати баланс між прагматичними цілями та етичними принципами, а також сприяє кращому порозумінню в командах.

Особливо зацікавило, що нещодавно в наукових колах почали говорити про колективну фронезис. Це звучить трохи загадково, але дуже привабливо, бо дає шанс перетворити звичайні «наради» і «планування» на простір спільного створення знань та формування спільних цінностей. Певна річ, це потребує від нас переосмислення ролі лідера та його (чи її) відповідальності: як формальної, так і моральної.

Водночас сучасні менеджери мають враховувати складне різноманіття навичок, ринкові виклики й організаційну культуру, але й дивитися на все це через призму «практичної мудрості». Ось чому ідея гібридного менеджменту, на мою думку, стає своєрідним містком між теорією та практикою, допомагаючи інтегрувати феномен фронезису в реальне життя компаній та навчальних установ. Це не просто поєднання різних управлінських технік, а й переорієнтація управлінських дій на досягнення «добра» – етичного, стратегічного й водночас людського.

Метою цієї статті є виявити, яким чином концепція фронезису може слугувати філософською основою гібридного менеджменту для формування більш стійких та етичних організацій.

Об'єкт дослідження. Об'єктом цього дослідження є процес формування та застосування гібридного менеджменту в сучасних організаціях, зокрема з урахуванням концепції практичної мудрості (фронезису). Увага зосереджується на тому, як керівники й колективи інтегрують різні підходи до управління, поєднуючи класичні інструменти контролю з елементами гнучкого і ціннісно орієнтованого підходу.

Предметом дослідження виступають конкретні механізми, форми та умови, за яких фронезис (практична мудрість) проявляється в гібридному менеджменті. Зокрема, йдеться про прийняття рішень у складних етико-практичних ситуаціях, розбудову колективної мудрості в командах та динамічне балансування між комерційними інтересами і моральними цінностями.

Методологічні основи дослідження. Для отримання повної та багатовимірної картини було використано поєднання кількісних і якісних методів. Аналіз наукових публікацій (у тому числі філософських джерел) дав змогу сформувати теоретичний базис та концептуальний апарат. Кейс-стаді й експертні інтерв'ю допомогли виявити реальні практики застосування гібридного менеджменту, що ґрунтується на фронезисі. Крім того, застосовано елементи порівняльного аналізу, аби простежити, як різні організації (різних масштабів і сфер діяльності) адаптують ідеї практичної мудрості у своїх управлінських підходах.

Результати дослідження. Гібридний менеджмент формується на перетині кількох управлінських традицій, що історично розвивалися паралельно і часом протиставлялися одна одній. З одного боку, йдеться про класичний технократизм, що прагне чіткого контролю та раціонального прогнозування. З другого – про гнучкі системи, які орієнтовані на діалог, емоційний зв'язок та розвиток людського капіталу. Сучасні дослідження свідчать, що така синергія між різними підходами утворює новий тип управлінської культури, відкритої до інновацій та здатної швидко реагувати на кризові ситуації [7].

Особливого значення у гібридному менеджменті набуває комунікаційний менеджмент, який сприяє формуванню дієвої взаємодії між усіма зацікавленими сторонами, усуває бар'єри у передаванні інформації та забезпечує зворотний зв'язок від суспільства й працівників [1]. Доведено, що ефективні комунікації виступають «клеєм», який об'єднує різні рівні управління

і підвищує якість прийняття рішень. Завдяки такому підходу можна не лише виявляти проблеми, а й оперативно пропонувати інструменти їхнього вирішення, зважаючи на потреби та цінності організації.

Інноваційний менеджмент, який усе частіше розглядається як антикризова модель управління, успішно інтегрується в гібридний підхід [2]. В умовах турбулентності ринку інновації слугують механізмом адаптації й підтримання конкурентоспроможності. Паралельно з цим, упровадження інновацій дозволяє гнучко реагувати на потреби клієнтів і працівників, розвиваючи корпоративну культуру, яка цінується і зовні, і всередині організації.

Однією зі складових гібридного менеджменту є філософія ризик-менеджменту, оскільки прийняття рішень у складних, багатофакторних умовах вимагає не лише жорсткої процедури, а й морально-етичного осмислення [3]. Концепція управління ризиками забезпечує «рятівний круг» у ситуаціях невизначеності, пропонуючи систему заходів і внутрішнього контролю. У глобальному контексті ризик-менеджмент також підтримує формування стратегії конкурентоспроможності, де відбувається тонке балансування між можливостями та загрозами.

Важливою складовою сучасних моделей гібридного управління стали гнучкі підходи на кшталт Agile-філософії, що походить зі сфери ІТ, однак успішно застосовується в ширшому економічному середовищі [4]. Agile сприяє швидкому прийняттю рішень, постійному вдосконаленню продукту чи послуги, а також тісній співпраці між різними підрозділами. За таких умов відбувається зміна розуміння лідерства: воно стає більш колегіальним, орієнтованим на спільне створення цінності.

Як ми писали раніше, у системі вищої освіти гібридний менеджмент виділяється своїм потенціалом для реформи освітніх процесів та підготовки фахівців нового формату [5]. Ми пропонували вважати цей підхід оптимальним для відповідальності перед глобалізованим суспільством, адже він гармонізує елементи технократичного підходу з гуманістичними, що цінують особистісний розвиток і творче мислення [6]. У результаті формується простір, де освітні методики й управлінські рішення взаємодоповнюють одне одного, створюючи інтелектуальне середовище, орієнтоване на інновації та цілісне виховання молоді.

Ми відстоюємо позицію, що філософські засади гібридного менеджменту охоплюють не лише організаційні питання, а й ціннісний вимір [7]. Наприклад, перехід від технократизму до гуманістичних підходів можна трактувати як глибинну еволюцію управлінської думки. У межах такої трансформації особливого значення набуває морально-етична позиція керівників, їхня здатність приймати рішення, зважаючи на добробут працівників, довгострокові інтереси суспільства й екологічну відповідальність.

У деяких галузях, таких як туризм, гібридний менеджмент ефективно поєднується з інноваційним та проєктним підходом [8]. Галузь туризму потребує швидкої адаптації до мінливих уподобань клієнтів, а також чутливості до культурних, економічних та екологічних чинників. Проєктний менеджмент допомагає структурувати діяльність, тоді як гібридний характер дозволяє забезпечити гнучкість і залучення різних зацікавлених сторін.

Новітні інноваційні освітні системи, що впроваджуються у галузі менеджменту, допомагають розвивати у студентів творчий потенціал і критичне мислення [9]. Такі системи орієнтовані на те, щоб майбутні управлінці вміли одночасно поєднувати стратегічний аналіз з емоційним інтелектом. Унаслідок цього формується багатовекторна підготовка кадрів, які здатні вести ефективний діалог, приймати комплексні рішення та залишатися етично відповідальними.

Одним із центральних концептів, що об'єднує технократичні й гуманістичні вектори у гібридному менеджменті, є ідея фронезису, або практичної мудрості [10]. На відміну від суто теоретичного знання чи формальної процедури, фронезис наголошує на моральному виборі в реальних, часто непередбачуваних, ситуаціях. Дослідження свідчать, що фронезис стимулює одночасний розвиток ціннісного мислення і вдосконалення практичних навичок, уможливаючи більш усвідомлене керівництво.

У професійній етиці, зокрема в освітній сфері, фронезис постає як ключ до формування вчителя-лідера, який володіє не лише знаннями, а й доброчесністю [11]. При цьому важливо,

щоб підготовка таких фахівців включала рефлексію над власними моральними установками та ситуаціями, з якими вони стикаються щодня. Завдяки цьому можна виростити нове покоління професіоналів, здатних до відповідальної взаємодії з учнями та колегами.

Не менш цікавим напрямком досліджень є «колективна фронезис», що розглядається як колективна здатність знаходити й втілювати етичні та стратегічно виважені рішення [12]. Згідно з неорістотелівським підходом, практика колективної мудрості може бути особливо корисною в корпоративному управлінні, де групове обговорення та спільний пошук балансу інтересів часто стають визначальними факторами успіху. Завдяки колективному виміру фронезису можлива ефективна взаємодія між різними рівнями менеджменту і працівниками.

У працях дослідників, які поєднують феноменологію та менеджмент, фронезис згадується як «рушійна сила творення знань» у компаніях [13]. Йдеться про прагматичну мудрість, здатну вести до глибоких змін як у корпоративній культурі, так і в інноваційному розвитку. Серед важливих компонентів такої мудрості – уміння чітко формулювати мету, проактивно взаємодіяти з командою та ефективно реалізовувати управлінські ініціативи.

Важливу роль фронезис відіграє і в царині емоційної освіти, оскільки формує вміння регулювати власні емоції й адекватно реагувати на зовнішні стимули [14]. Мова йде про свого роду «морально-емоційний фільтр», який дозволяє коригувати імпульсивні оцінки та дії, удосконалювати процес ухвалення рішень. Завдяки розвиненій практичній мудрості стає можливим гармонізувати раціональний аналіз із уважним ставленням до потреб і почуттів інших.

Гібридний менеджмент в умовах сучасних викликів розглядається як перспективна модель, що інтегрує інновації, ризик-менеджмент, філософію Agile та ціннісно-орієнтовану компоненти фронезису [2; 3; 4; 10]. Цей підхід працює на зламі усталених управлінських парадигм, формуючи нову культуру лідерства, здатну включати всіх учасників процесу та зважати на етичні міркування. Саме в поєднанні формальної раціональності та моральної зрілості відкривається простір для створення ефективних і водночас гуманістичних організацій.

Висновки. У сучасному управлінському середовищі гібридний менеджмент виявляється не просто поєднанням традиційних і новітніх підходів, а цілісною філософією організаційної діяльності. Цей підхід дозволяє одночасно реагувати на виклики глобалізації, технологічних змін та зростаючих очікувань з боку суспільства. Гібридність у цьому контексті – не компроміс, а ресурс для гнучкого й етичного прийняття рішень. Особливу увагу в такій моделі заслуговує поняття фронезису – практичної мудрості, що забезпечує моральну обґрунтованість управлінських дій. Здатність до осмисленого вибору, заснованого на поєднанні знання, досвіду та етичних принципів, є ключовою для формування відповідального лідера. Фронезис виступає своєрідним інтегратором різних вимірів управлінської діяльності – стратегічного, емоційного, ціннісного.

Колективна форма фронезису надає гібридному менеджменту додаткову глибину: вона сприяє розвитку командної рефлексії, підвищує якість рішень і зміцнює довіру всередині організацій. Такий підхід дозволяє залучати працівників до спільного вироблення сенсів, а не лише до виконання завдань. Це розвиває горизонтальні структури взаємодії та підтримує сталість організаційного розвитку навіть в умовах невизначеності.

Гібридний менеджмент у поєднанні з філософією фронезису може бути розглянутий як ціннісно орієнтована стратегія, здатна формувати стійкі, інноваційні та етично відповідальні організації. Таке бачення відкриває нові горизонти для розвитку управлінської думки і практики, де людяність, гнучкість та мудрість є не винятком, а нормою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажажа М. А., Фурсін О. О., Венгер О. М. Комунікаційний менеджмент як чинник підвищення ефективності публічного управління та адміністрування. *Humanities studies*, 2021, 9 (86), С. 127-137.
2. Бойко Є., Дяченко Ю. Інноваційний менеджмент–сучасне антикризове управління. *Управління розвитком складних систем*, 2022, (52), С. 5-11.
3. Венгер О. Філософія ризик-менеджменту у контексті глобальних викликів. *Lithuania Marijampolė*, 2023, С. 82-83.

4. Воронкова В. Г., Нікітенко В.О., Васильчук Г.М. Agile-філософія як чинник форсайту цифрової економіки. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 2022, 3 (03). С. 109-117.
5. Кийков О. Гібридний менеджмент у системі вищої освіти: філософсько-управлінські аспекти в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. *Вища освіта України*, 2024, (3), С. 22-30.
6. Кийков О. Філософські основи сучасного освітнього менеджменту: від критичної педагогіки до гібридного управління. *Humanities studies*, 2024, 21 (98), С. 159-167.
7. Кийков О. Ю. Філософські засади гібридного менеджменту: від технократизму до гуманістичних підходів у сучасному управлінні. *Культурологічний альманах*, 2024, (4), С. 221-228.
8. Несторишен І. Інноваційний та проєктний менеджмент в туризмі. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*, 2023, 1 (7), С. 21-26.
9. Ястремська О. М., Гудима О. В., Єжелій Ю. О., Лук'янихін В. О. Новітні інноваційні освітні системи і технології в галузі менеджменту. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, 2023, (37), С. 465-472.
10. Eriksen D., Strumińska-Kutra M. Extending Knowledge, Improving Practice and Refining Values: Research Informed by the Concept of Phronesis. In: *Espedal, G., Jelstad Løvaas, B., Sirris, S., Wæraas, A. (eds) Researching Values*. Palgrave Macmillan, 2022, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-90769-3_5
11. Kristjánsson K. Aristotelian Practical Wisdom (Phronesis) as the Key to Professional Ethics in Teaching. *Topoi*, 2024, 43, pp. 1031–1042 (2024). <https://doi.org/10.1007/s11245-023-09974-7>
12. Kristjánsson K. Collective Phronesis in Business Ethics Education and Managerial Practice: A Neo-Aristotelian Analysis. *J Bus Ethics*, 2022, 181, pp. 41–56. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04912-2>
13. Nonaka I., Yamaguchi I. Synthesis of Phenomenology and Management Studies. In: *Management by Eidetic Intuition. The Nonaka Series on Knowledge and Innovation*. Palgrave Macmillan, 2022, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-6851-7_14
14. Valenzuela P. Phronesis in Educating Emotions. *Topoi*, 2024, 43, pp. 1021–1030. <https://doi.org/10.1007/s11245-024-10017-y>

REFERENCES

1. Azhazha, M. A., Fursin, O. O., & Venger, O. M. (2021). Komunikačníi menedzhment yak chynnyk pidvyshchennia efektyvnosti publicnogo upravlinnia ta administruvannia [Communication Management as a Factor in Increasing the Efficiency of Public Administration]. *Humanities Studies*, 9(86), pp. 127–137. [in Ukrainian].
2. Boiko, Ye., & Diachenko, Yu. (2022). Innovatsiinyi menedzhment – suchasne antykrizove upravlinnia [Innovation Management as Modern Crisis Management]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, 52, pp. 5–11. [in Ukrainian].
3. Venger, O. (2023). Filosofiia ryzyk-menedzhmentu u konteksti hlobalnykh vyklykiv [The Philosophy of Risk Management in the Context of Global Challenges]. Lithuania: Marijampolė, pp. 82–83. [in Ukrainian].
4. Voronkova, V. H., Nikitenko, V. O., & Vasytchuk, H. M. (2022). Agile-filosofiia yak chynnyk forsaitu tsyfrovoy ekonomiky [Agile Philosophy as a Factor in Digital Economy Foresight]. *Tsyfrovaya ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, 3(03), pp. 109–117. [in Ukrainian].
5. Kiykov, O. (2024). Hibridnyi menedzhment u systemi vyshchoi osvity: filosofsko-upravlinnski aspekty v umovakh hlobalizatsii ta informatsiinoho suspilstva [Hybrid Management in Higher Education: Philosophical and Managerial Aspects in the Context of Globalization and the Information Society]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 3, pp. 22–30. [in Ukrainian].
6. Kiykov, O. (2024). Filosofski osnovy suchasnoho osvitnoho menedzhmentu: vid krytychnoi pedahohiky do hibridnoho upravlinnia [Philosophical Foundations of Modern Educational Management: From Critical Pedagogy to Hybrid Governance]. *Humanities Studies*, 21(98), pp. 159–167. [in Ukrainian].
7. Kiykov, O. Yu. (2024). Filosofski zasady hibridnoho menedzhmentu: vid tekhnokratyzmu do humanistichnykh pidkhodiv u suchasnomu upravlinni [Philosophical Foundations of Hybrid Management: From Technocratism to Humanistic Approaches in Modern Governance]. *Kulturolohichniy almanakh*, 4, pp. 221–228. [in Ukrainian].

8. Nestorishen, I. (2023). Innovatsiyni ta proiektnyi menedzhment v turyzmi [Innovation and Project Management in Tourism]. *Innovatsii ta tekhnologii v sferi posluh i kharchuvannia*, 1(7), pp. 21–26. [in Ukrainian].
9. Yastremska, O. M., Hudyma, O. V., Yezhelyi, Yu. O., & Lukianykhin, V. O. (2023). Novitni innovatsiyni osvichni systemy i tekhnologii v haluzi menedzhmentu [New Innovative Educational Systems and Technologies in the Field of Management]. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 37, pp. 465–472. [in Ukrainian].
10. Eriksen, D., & Strumińska-Kutra, M. (2022). Extending Knowledge, Improving Practice and Refining Values: Research Informed by the Concept of *Phronesis*. In: Espedal, G., Jelstad Løvaas, B., Sirris, S., & Wæraas, A. (eds). *Researching Values*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-90769-3_5
11. Kristjánsson, K. (2024). Aristotelian Practical Wisdom (*Phronesis*) as the Key to Professional Ethics in Teaching. *Topoi*, 43, pp. 1031–1042. <https://doi.org/10.1007/s11245-023-09974-7>
12. Kristjánsson, K. (2022). Collective *Phronesis* in Business Ethics Education and Managerial Practice: A Neo-Aristotelian Analysis. *Journal of Business Ethics*, 181, pp. 41–56. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04912-2>
13. Nonaka, I., & Yamaguchi, I. (2022). Synthesis of Phenomenology and Management Studies. In: *Management by Eidetic Intuition. The Nonaka Series on Knowledge and Innovation*. Palgrave Macmillan, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-6851-7_14
14. Valenzuela, P. (2024). *Phronesis* in Educating Emotions. *Topoi*, 43, pp. 1021–1030. <https://doi.org/10.1007/s11245-024-10017-y>

Kyikov Oleksiy Yuriyovych

Doctoral student at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Dragomanov Ukrainian State University
9, Pirogova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8368-6367

PHRONESIS IN THE PHILOSOPHY OF HYBRID MANAGEMENT: HOW PRACTICAL WISDOM CHANGES MODERN ORGANIZATIONS

Relevance of the study. The concept of hybrid management is increasingly heard among researchers and practitioners, but the accuracy and depth of its understanding are still not unambiguous. On the one hand, it is a combination of different approaches to management - from classical control methods to flexible models of collective wisdom. On the other hand, hybridity involves the coexistence of different value orientations that form the basis of modern ethical business. The purpose of the work is to identify how the concept of phronesis can serve as a philosophical basis for hybrid management for the formation of more sustainable and ethical organizations. The object of this study is the process of formation and application of hybrid management in modern organizations, in particular, taking into account the concept of practical wisdom (phronesis). Attention is focused on how managers and teams integrate different approaches to management, combining classical control tools with elements of a flexible and value-oriented approach. The subject of the study is the specific mechanisms, forms and conditions under which phronesis (practical wisdom) manifests itself in hybrid management. In particular, it concerns decision-making in complex ethical and practical situations, the development of collective wisdom in teams and the dynamic balancing between commercial interests and moral values. Methodological foundations of the study. To obtain a complete and multidimensional picture, a combination of quantitative and qualitative methods was used. The analysis of scientific publications (including philosophical sources) made it possible to form a theoretical basis and conceptual apparatus. Case studies and expert interviews helped to identify real practices of applying hybrid management based on phronesis. In addition, elements of comparative analysis were used to trace how different organizations (of different scales and fields of activity) adapt the ideas of practical wisdom in their management approaches. Research results. The collective form of phronesis gives hybrid management additional depth: it promotes the development of team reflection, improves the quality of decisions and strengthens trust within organizations. This approach allows employees to

be involved in the joint creation of meanings, and not only in the performance of tasks. This develops horizontal structures of interaction and supports the sustainability of organizational development even in conditions of uncertainty. Hybrid management in combination with the philosophy of phronesis can be considered as a value-oriented strategy capable of forming sustainable, innovative and ethically responsible organizations. Such a vision opens up new horizons for the development of managerial thought and practice, where humanity, flexibility and wisdom are not the exception, but the norm.

Key words: *hybrid management, practical wisdom, phronesis, managerial ethics, collective reflection, innovative management, management philosophy.*

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Борінштейн Є. Р.

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ СКЛАДОВІ ТВОРЧОСТІ: ПРОБЛЕМА
САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЛЮДИНИ.....4

Козленко П. Ю.

ІММОРАЛІЗМ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА.....11

Куліченко В. В., Синьковська Т. В.

ПРОБЛЕМНІ СКЛАДОВІ ФІЛОСОФІЇ ДІАЛОГУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....18

Левченков Є. О.

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ЕКООРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ
В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ:
ВІД SMART-МІСТА ДО SMART-ОСВІТИ.....25

Сустрєтов А. С.

ІСТОРИОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ФЕНОМЕНУ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА:
ВІД МІФУ ДО РЕАЛЬНОСТІ.....32

Чмихун С. Є., Куліков М. А.

ПОНЯТТЯ І ТЕРМІН «ЗДОРОВ'Я»
В ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ.....41

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

Киселиця С. В.

ЛОГІКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ САМОПІЗНАННЯ У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ
ТА НОВОМУ ЧАСІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ.....50

ФІЛОСОФІЯ ПРИРОДИ, СВІТУ І КОСМОСУ

Vaigamova O. V.

THE DIALECT OF HARD AND SOFT SKILLS: A PHILOSOPHICAL REFLECTION
ON 21ST CENTURY EDUCATIONAL PARADIGMS.....60

Залужець О. Т.

КОГНІТИВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ
ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТУ.....68

Poplavska T. M.

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF CONTEMPORARY HOLISTIC EPISTEMOLOGY.....81

Соболєвський П. А.

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ФІЛОСОФІЇ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ ЗАДЛЯ
ПОДОЛАННЯ МЕРЕОЛОГІЧНОГО АРГУМЕНТУ ПРОТИ ФІЛОСОФІЇ РОЗУМУ.....88

ФІЛОСОФІЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кийков О. Ю.

ФРОНЕЗИС У ФІЛОСОФІЇ ГІБРИДНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ:
ЯК ПРАКТИЧНА МУДРІСТЬ ЗМІНЮЄ СУЧАСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ.....96

CONTENTS

PHILOSOPHY OF SOCIETY AND SOCIAL HISTORY

Borinshtein Ye. R.

SOCIO-PHILOSOPHICAL COMPONENTS OF CREATIVITY:
THE PROBLEM OF HUMAN SELF-IMPROVEMENT.....4

Kozlenko P. Yu.

IMMORALISM IN MODERN SOCIETY: SOCIO-PHILOSOPHICAL PROBLEMS.....11

Kulichenko V. V., Sinkovska T. V.

PROBLEMATIC COMPONENTS OF THE PHILOSOPHY
OF DIALOGUE IN MODERN SOCIETY.....18

Levchenkov Ye. O.

PHILOSOPHICAL PRINCIPLES OF AN ECO-ORIENTED EDUCATIONAL PARADIGM
IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE:
FROM SMART CITY TO SMART EDUCATION.....25

Sustrietov A. S.

HISTORIOSOPHICAL DISCOURSE OF THE PHENOMENON
OF THE UKRAINIAN COSSACKS: FROM MYTH TO REALITY.....32

Chmykhun S. Ye., Kulikov M. A.

THE CONCEPT AND "HEALTH" TERM IN THE PHILOSOPHICAL
AND ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENT.....41

PHILOSOPHY OF THE HUMAN PERSON WITH ITS FEATURES, ABILITIES, AND PROPERTIES

Kyselytsia S. V.

LOGICAL-ANTHROPOLOGICAL PRINCIPLES OF SELF-KNOWLEDGE
IN THE MIDDLE AGES AND THE MODERN ERA: A COMPARATIVE ANALYSIS.....50

PHILOSOPHY OF NATURE, THE WORLD AND THE COSMOS

Bairamova O. V.

THE DIALECT OF HARD AND SOFT SKILLS: A PHILOSOPHICAL REFLECTION
ON 21ST CENTURY EDUCATIONAL PARADIGMS.....60

Zaluzhets O. T.

COGNITIVE DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN THE CONTEXT
OF INTEGRATING INNOVATIVE TECHNOLOGIES INTO EDUCATION.....68

Poplavska T. M.

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF CONTEMPORARY HOLISTIC EPISTEMOLOGY.....81

Sobolievskiy P. A.

APPLYING THE METHODOLOGY OF THE ORDINARY LANGUAGE PHILOSOPHY
TO OVERCOME THE MERELOGICAL ARGUMENT AGAINST
THE PHILOSOPHY OF MIND.....88

**PHILOSOPHY AND MANAGEMENT
OF SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES**

Kyikov O. Yu.

PHRONESIS IN THE PHILOSOPHY OF HYBRID MANAGEMENT:
HOW PRACTICAL WISDOM CHANGES MODERN ORGANIZATIONS.....96

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

ВИПУСК 1(55) 2025

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.
Обл.-вид. арк. 10,08. Ум. друк. арк. 12,56. Зам. № 0525/424
Підписано до друку 25.04.2025. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.